

19

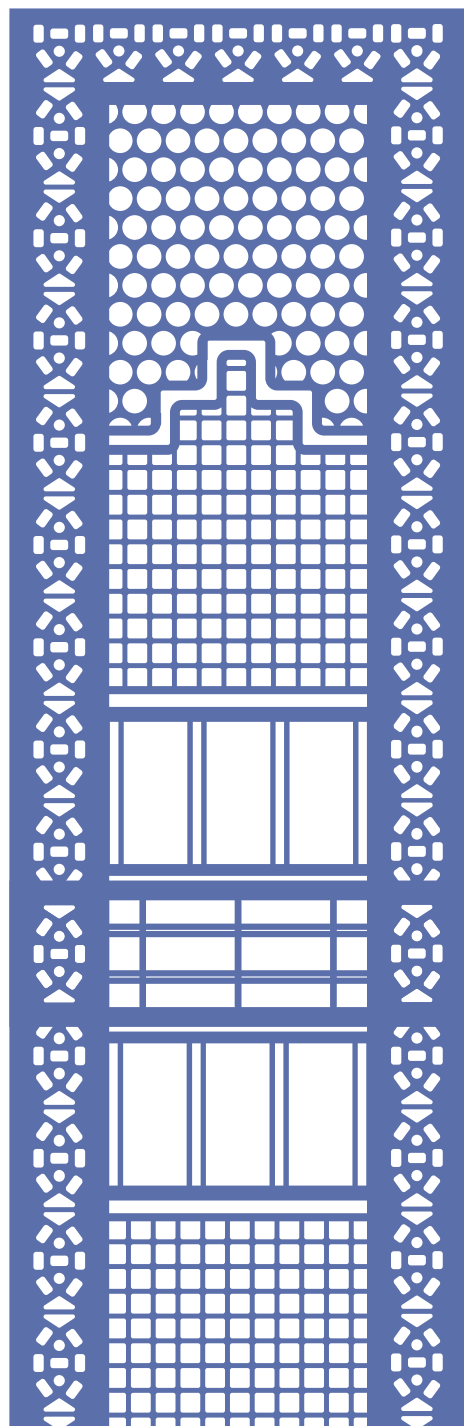
ISSN: 2147-5679
Cilt/Volume: 10
Sayı/Issue: 19
Yıl/Year: 2024

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

BUYDED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ • BINGOL UNIVERSITY JOURNAL OF LIVING LANGUAGES INSTITUTE

Hasan FİLİTOĞLU

**Folklor: Lêkolînek li ser Pênase, Pêşketin
û Têkilîya wê bi Modernîteyê re**

İlyas SAYIM • M. Zahir ERTEKİN
**Yekemîn Încîla Kurdiya Kurmancî
û Hin Taybetmendiye Wê**

Muhammed İkbâl DENİZ • Hemin OMAR AHMAD
**Kêş di Stranên Dilankî yên Kurmancî de
Destxetên Mela Xelefê Bafî Weke Nimûne**

Hasan ÇİFTÇİ

**Ortak Atasözlerin Hikâyeleri:
Kör baykuşun kısmeti.../
Rizqê gurê kor.../
Rizq vêrg kor... /
Fârsça-Kurmancî-Zazakî-Türkçe 13**

Fırat ATILGAN • Fatoş ARSLAN • Hakan ÇELİK
**Ji Bo Lêkolînên Kurdolojîyê
Bibliyografyaya Tezên Ziman
Û Çand/Edebiyata Kurdî (2020-2023)**

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
BUYDED

Yıl/Year: 2024 Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue:19

ISSN: 2147-5679

Sahibi Owner

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA

Editör Editor

Doç. Dr. Üyesi Zafer AÇAR

Editör Kurulu Editorial Board

Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Bilal TOLAN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DAĞILMA
Dr. Öğr. Üyesi Hemin OMAR AHMAD
Dr. Öğr. Üyesi Ömer DELİKAYA
Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK
Arş. Gör. Buşra Aslan BAYNAL
Arş. Gör. Hacı İbrahim AYTEKİN

Dergi Sekreteryası ve İletişim Secretary of Journal and Communication

Enstitü Sekreteri Sadrettin BEKİ

Dergi Yazışma Adresi Correspondence Address

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğü, 12100-Bingöl
Telefon: 0426 216 00 42 • Faks: 0426 216 00 42
Dergi e-posta: buyded@bingol.edu.tr
Enstitü e-posta: bingolyasayandiller@gmail.com

Dergi Tasarım ve Uygulama Magazine Design

Ridwan Xelil

Dergimizde yayınlanan makaleler Turnitin intihal programından geçtikten sonra yayınlanmaktadır.

Dergimizin tarandığı dizinler:

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi yılda 2 kez yayımlanan, uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

Yayın Kurulu ve Danışma Kurulu *Editorial Board and Advisory Board*

Prof. Dr. Abdulaziz HATİP, Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Yadgar Rasool, Selaheddin University, Iraq
Prof. Dr. Abdullah KIRAN, Muş Alparslan Üniversitesi	Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah ÖNALAN, Siirt Üniversitesi	Prof. Dr. Vecihi SÖNMEZ, Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Celilê Celil, Instut für Kurdologie, Awisturya	Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK, Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Edip ÇAĞMAR, Dicle Üniversitesi	Prof. Dr. Abdülhadi TİMURTAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Prof. Dr. Hayrettin KIZIL, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Ahmet KAYINTU, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Canser KARDAŞ, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BARCA, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BİLEN, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. İbrahim USTA, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Metin YİĞİT, Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Üyesi Mustafa ASLAN, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AGAH, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet YAZICI, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mychael CHYET, Washington Library, USA	Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nesim DORU, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Yakup AYKAÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN, Bingöl Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU, Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Salih AKIN, Rouen University, France	Dr. Öğr. Üyesi Asoss M. Qader, Lehrstuhl für Altorientalistik, Universität Würzburg, Almanya
Prof. Dr. Seyid Ahmed PARSA, Kurdistan University, İran	Dr. Öğr. Üyesi Hemin Omar AHMAD, Bingöl Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri *Reviewers of the This Issue*

Doç. Dr. İlyas AKMAN

Doç. Dr. Mehmet Emin BARS

Doç. Dr. Yakup AYKAÇ

Dr. Öğr. Üyesi. İlyas ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAKIŞIK

Dr. Öğr. Üyesi Selman YEŞİL

Dr. Öğr. Üyesi Semih GEZER

Dr. Öğr. Gör. Ayhan YILDIZ

Dr. Hikmettin ATLI

Dr. Ramazan PERTEV

Dr. Türkan TOSUN

Dr. Resul GEYİK

Dr. Ziyattin YILDIRIMÇAKAR

Düzelme *Repair*

Dergimizin 17. Sayısında yazısı bulunan yazarımız Buşra Aslan Baynal'ın ismi yazının bulunduğu sayfada sehven Büşra Aslan Banyal şeklinde çıkmıştır.

Dergimizin 18. sayısında yayımlanmış olan Müslîh Sezer ve M. Zahir Ertekin'e ait "Qewm, Welat û Bajar di Dîwana Melayê Cizîrî da" adlı makale Müslîh Sezer'in doktora tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

İÇİNDEKİLER CONTENT

Hasan FİLİTOĞLU

**Folklor: Lêkolînek li ser Pênase, Pêşketin
û Têkilîya wê bi Modernîteyê re**
7-15

İlyas SAYIM • M. Zahir ERTEKİN
**Yekemîn Încîla Kurdiya Kurmancî
û Hin Taybetmendiye Wê**
16-31

Muhammed İkbâl DENİZ • Hemin OMAR AHMAD
**Kêş di Stranên Dîlankî yê Kurmancî de
Destxetên Mela Xelefê Bafî Weke Nimûne**
32-53

Hasan ÇİFTÇİ
**Ortak Atasözlerin Hikâyeleri:
Kör baykuşun kısmeti.../Rizqê gurê kor.../ Rizq vêrg kor...
Fârsça-Kurmancî-Zazakî-Türkçe 13**
54-86

Firat ATILGAN • Fatoş ARSLAN • Hakan ÇELİK
**Ji Bo Lêkolînên Kurdolojîyê Bîbliyografyaya Tezên Ziman
Û Çand/Edebiyata Kurdî (2020-2023)**
87-98

Folklor: Lêkolînek li ser Pênase, Pêşketin û Têkilîya wê bi Modernîteyê re

Kurte

Ev gotar behsa pênasekirin, geşepêdan û pêwendîya folklorê bi modernîteyê re dike. Her çiqas folklor bi çanda civakê re girêdayî ye û cureyên vegotinên gelêrî yên wekî çirok, stran, gotinên pêşîyan, nifir û yên din di nava xwe de dihevine jî, di heman demê de gîyanê miletekî jî îfade dike. Lewre bandora folklorê li ser çanda civakê kûr û cihêreng e. Ew bi guhertina şert û mercên civakî re kirasên xwe diguherîne û bi demê re xwe diguncîne.

Pêvajoyên dîrokî yên ku di tevahiya gotarê de hatine vekolîn nîşan didin folklor diyardeyek qewiye û ji ber faktorên wekî nûjenbûn, konjektürel û danüstendinên di nava gelên ji hev cûda de, pêşketiye û guheriye.

Ev gotar tevî ku analîz û pênaseyên der barê folklorê de bihev tof kirîye, balê dikşîne ser wê yekê ku ka folklor di dewrana dîrokê de çawa guherîye, wê bandoreke çawa li modernîteyê kirîye û di çarçoveya çandî de cihê xwe bi çi awayî dihevine.

Bêjeyên Sereke: Folklor, Edebîyata Gelêrî, Zanista Civakî, Îdeolojîya Neteweyî, Hûnera Devkî

Folklor: Tanım, Gelişim ve Moderniteyle İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Özet

Bu makalede folklorun tanımı, gelişimi ve modernite ile bağlantısı ele alınmaktadır. Folklor, toplumun kültürüyle ilgili olup hikâye, şarkı, atasözleri, beddualar vb. içermesinin yanı sıra aynı zamanda bir milletin ruhunu da ifade eder. Çünkü folklorun toplum kültürü üzerindeki etkisi derin ve çeşitlidir. Toplumsal koşulların değişmesiyle birlikte folklor kıyafetlerini de değiştirir ve zamanla uyum sağlar.

Makale boyunca analiz edilen tarihsel süreçler, folklorun dinamik bir olgu olduğunu ve modernleşme, konjonktürel ve farklı halklar arasındaki etkileşim gibi faktörlere bağlı olarak gelişip değiştiğini göstermektedir.

Bu makale, folklorun analiz ve tanımları ile birlikte, folklorun tarihin akışı içinde nasıl değiştiğine, moderniteyi nasıl etkilediğine ve kültürel bağlamda nasıl kendine yer bulduğuna dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Folklor, Halk Edebiyatı, Toplum Bilimi, Millî İdeoloji, Sözlü Sanat

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:19

Hasan FİLİTOĞLU

Xwendekarê Mastirê, Rouen University

hasanfilitoglu@gmail.com

Orcid: 0000-0002-4230-3056

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 27.10.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 25.01.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 28.06.2024

DOI: 10.56491/buydd.1382189

Atıf / Citation:

FİLİTOĞLU, H. (2024). Folklor: Lêkolînek li ser Pênase, Pêşketin û Têkilîya wê bi Modernîteyê re, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(19), 7-15

Folklore: A Review on Definition, Development and its Relationship with Modernity

Abstract

This article deals with the definition of folklore, its development, and its connection with modernity. Folklore is related to the culture of a society; in addition to containing stories, songs, proverbs, curses, and the like, it also expresses the soul of a nation. Because folklore influences the culture of society, it is deep and diverse. With the changes of social conditions, folklore also changes its clothes and adapts over time.

The historical processes analysed throughout the article show that folklore is a dynamic phenomenon, evolving and changing depending on factors such as modernization, conjuncture and interaction between different peoples.

This article, together with analyses and definitions of folklore, draws attention to how folklore has changed in the course of history, how it has affected modernity and how it has found its place in the cultural context.

Key Words: Folklore, Folk Literature, Social Science, National Ideology, Oral Art

Destpêk

Ji serdemên berê heya niha folklor bûye yek ji diyardeyê mihîm ê civakê. Ji berê ve mirov jîyana xwe li gor hin qaîdeyan bi rê ve dibin. Ev qaîde û edetên mirovan bi demê re kirasekî neteweyî û rûhekî manewî hildidin ser xwe û wek beşeke girîng ê civakê tên qebûl kirin. Lê helbet ji ber kevnarbûn û xwenûkirina xwe folklor, li gorî serdeman bi wateyên cuda hatiye bikaranîn û pênasekirin. Her çiqas paşxaneya hêmanên folklorê heya demên kevin dirêj bibe jî, binavkirina wê ya bi navê ‘folklor’ê xwe digihîne du sedsal berê.

“Folklor cara yekem wek peyv ji aliyê lêkolînerê Brîtanî, William John Thoms ve ji dêvla kevnarên populêr hatîye bikaranîn û ketîye nav civaka zanistê.”¹ Wek serkêşê vê zanistê John Thoms, piştî ku gotara xwe belav dike, bandoreke mezin li ser cîhanê dike û pê re jî li her derên dinyayê, xebatên folklorê geş dibin. Di serî de xebatên ku li ser folklorê hatine kirin ji naskirina folklorê, naverok û têkilîyên wê pêk tên.

Ji ber nezelalbûna qad û sinorên folklorê hin gengeşî derdikevin holê. Li ser naverok, sînor, peydabûna wê û her wiha diyarkirina çarçoveyê geştî teorîsyen, bi awayekî qethî li hev nakin lê bi gelemperî heman tiştî vedibêjin. Lê ji ber qada xwe ya xweser û dewlemend ji kesên cuda angaşten cîyawaz derdikevin holê.

Di tesbîtkirina folklorê de pirsgirêka sereke diyarkirin sînorên wê ye. Berîya gotara John Thoms belav bibe, li Elmanyayê ji dêvla “Folklor”ê peyva “Wolkskunde” dihat bikaranîn. Ev peyv ji bo xebatên Elmanyayê dihate wateya lêkolîna li ser gundî û gundewaran. Loma jî xebatên destpêkê bi gund û jîyana gundîyan re sînor darkirî bû. Lê dema ku folklorê bala Amerîkanîyan kişand, hingê naverok, sînor û pênaseya wê jî di cîh de guherî. Lewra li Amerîkayê di navbera gundîyan de ferq an jî çîn tune bû.² Kesên ku di qada folklorê de dixebitîn li gor çavderiyên xwe tehlîl û dahûrandin dikirin. Her yek ji wan teoriyan hem rola folklorê ji nû ve diyar kirin, hem jî bandor û sehaya wê ya tehlîlê fireh kirin. Ev jî bû sedem ku ji aliyê teorîsyenan ve folklor ji nû ve hate xwendin.

1. Pênaseya Folklorê

Li gorî Yuri M. Sokolov folklor ji keresteyên civakê pêk tê û bi lêkolîna keresteyan re jî zanista folklorê ava dibe. Her wiha wekî ku ji etîmolojiya wê jî diyar e, folk (gel) û lore (zanist) tê wateya zanista gel.³ Dîyar e ku Sokolov ji aliyê etîmolojiyê ve jî peyva folklorê dinirxîne. Loma jî tevî ku zanistbûna folklorê dipejirîne, pênaseya folklorê bi têgeha gel jî rave dike.

Alan Dundes di wê bawerîyê de ye ku folklor berîya her tiştî zanistek e û her wiha bi pêkhatiyên jîyanê yê

1 Richard M. Dorson, *Folklor û Teoriyên Folklorê yê Îroyîn*, Wer. Necat Keskin, Weşanxaneya Avesta, Istanbul, 2017, r. 7

2 Francis Le Utley, “Folklorun Tanımı”, *Kovara Milli Folklor*, Wer. Saltık Özkan, 2005, h. 65, r. 131

3 Yuri M. Sokolov, *Folklor: Tarih ve Kuram*, Wer. Yekê Özer, Weşanxaneya Geleneksel, Ankara, 2009, r. 11-12

wek rabûn û rûniştin, çand, wêje, cil û berg, edet û tore, mezinkirina zarokan û heya avakirina hişmendîya kesayetîyê re jî têkildar e.⁴ Xuya ye nêrîna Dundes û Sokolov di derbarê folklorê de ji gelek alîyan ve nêzî hev e. Her du jî folklorê wek zanist qebûl dikin û têkilîya wê ya bi jîyanê re derdixin pêş.

Bi awayekî giştî di van nêrînan de keda gel derdikeve pêş. Loma jî xebatên ku bi navê folklorê hatine kirin wek xebatên zanîna gel jî tên qebûl kirin.

Herder ku yek ji teorîsyenê folklorê yê herî bi nav û deng e û bi fikrên xwe di xebatên folklorê de nêrînen nû vedike, folklorê wek edetên xelkê binav dike.⁵ Lê Bascom, di wê fikrê de ye ku folklor her çiqas wek edetên xelkê û zanista xelkê bê qebûl kirin jî bi temamî ne rast e. Ji ber ku keresteyên folklorê ji edetan zêdetir xwedîyê hunerekê ne jî. Loma jî ji folklorê re dibêje ‘*hunera devkî*’. Bascom, hunera devkî wek beşeke folklorê dibîne û tevî vê yekê folklorê wek zanîna xelkê jî qebûl dike. Li gor wî efsane, ne tenê zanîn in, li gel vê hunereke mezin in jî. Loma jî binavkirina folklorê nikare bi tenê edet û zanîna xelkê re bê sîno darkirin.⁶ Bi vî awayî balê dikêşîne ser avakirina paşxaneya çîrok, stran, efsaneyan û hunera gel derdixe pêş. Bi vê fikra xwe ve Bascom folklorê ne tenê wek kevneşop, wek hunereke serbixwe jî qebûl dike.

Hinek teorîsyen ji alîyê kevnbûnê ve li folklorê hûr dibin. Yek ji wan John Thoms e ku di gotareke xwe de folklorê wek mehsûlên demên kevn mîna kevneşop, gotinên pêşîyan, tevgerên xelkê û hwd. îfade dike.⁷ Her çiqas vê pênaseyê rêya xebatên folklorê ronî kiribe jî di heman demê de hin pirsgerêk jî bi xwe re derxistîye holê. Lewra li gor vê pênaseyê folklor tiştên kevn in û tenê aîdê demên borî ne. Wek William Bascom gelek folkloran li hember vê fikrê derketine û hin tişt lê zêde kirine. Lewra li gor Bascom, pênasekirina folklorê ya ‘folklor kevnarebûn e’, neheqîyê li stran, listik, henek, jest û mîmikên îroyîn jî dike. Her wiha ev pênase afirîneriya gelan jî tune dihesibîne. Loma jî ev fikr bi giştî ne rast e.⁸

Çawa ku hin teorîsyenan folklor wek kevnare, hinan jî wek huner qebûl kirine, hinekan jî di vê qadê de gaveke din jî pêş de çûne û folklorê wek wêje qebûl kirine. Le Utley, folklorê mîna wêjeya bi devkî hatîye neqil kirin qebûl dike.⁹ Lê belê folklorê tenê bi wêjeya devkî sîno dar nake û festîval, çand, mîhrîcan û hwd jî di nava folklorê de bi cih dike.¹⁰

Bi awayekî akademîk xebatên folklorê û wek zanist bikaranîna wê di nava Tirkîyê de li gor Ewropayê dereng dest pê kirîye. Di van nivîsan de folklor bi gelemperî wek ‘zanista xelkê’ û ‘xelqîyat’ wekî tiştên ku xelkê afirandîye hatine binav kirin.

Teorîsyen Örnek, folklorê wek zanista xelkê qebûl dike. Li gor Örnek zanista xelqê bi rê û rebazên teknîkî li ser çanda gelekî an jî herêmekê lêkolînan dike, hêmanên çandê berhev dike, tîne beranberî hev, li ser wan şiroveyan pêşkêş dike û di dawîyê de jî bi wan re digihêje encamekê û sentezeke nû çê dike.¹¹ Örnek jî wek ên pêşîya xwe folklorê, zanisteke xwedîyê rê û rebazên teknîkî dihesibîne û lê zêde dike, lêkolînen li ser folklorê dê bîn kirin divê li gor qaîdeyên zanistî bin.

Seyah ew kes in ku yekem nimûneyên folklorîk di berhemên xwe de dihewînin. Ev kesana li kîjan welatî ewirîne û lê derbas bûne, di seyahatnameyên xwe de behsa wan welatan, folkloran wan kirine û li ser wan agahî dane. Îja ji ber ku li ser erdnîgarîya kurdan rêyên bazirganîyê zehf bûn, em di nav berhemên wan seyahana de, di derbarê kurdan de gelek tiştan hîn dibin. Kitêbên seyahên mîna Îbnu Batûta û Ewliya Çelebî ji bo van gotinan du palpiştên herî xurt û navdar in.

Berhemên seyahana ji berhevkarîya hemanên folklorîk zêdetir li ser danasîna welatan bûn. Jixwe wê çaxê, berhevkarîya hêmanên folklorîk jî zêde xurt nebû. Piştî sedsala 19’an, bi şoreş û înzilaban re xema berhevkarîya

4 Alan Dundes, *Folklor Nedir; Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Wer. M. Öcal OĞUZ-Selcan GÜRÇAYIR, Weşanxaneya Geleneksel, Ankara 2010, r. 15-18

5 Remezan Alan, *Li Dor Texeyyûlên Berê Rêçên Îroyîn - Folklor û Roman-*, Weşanxaneya Peywend, İstanbul 2013, r. 31

6 William Bascom, “Halkbilimi, Sözlü Sanat ve Kültür” *Kovara Milli Folklor*, Wer. Nilgün Aytuzlar, s. 2004, h. 63, r. 88-89

7 Süheyla Sarıtaş, “Halk Bilimine Giriş”, www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2512/mod_resource/content/2/Hafta_3.pdf, 13.12.2018

8 William Bascom, “Halkbilimi, Sözlü Sanat ve Kültür” *Kovara Milli Folklor*, Wer. Nilgün Aytuzlar, s. 2004, h. 63, r. 89

9 Francis Le Utley, “Folklorun Tanımı”, *Kovara Milli Folklor*, Wer. Saltık Özkan, s. 2005, h. 65, r. 135

10 H.b.r, r. 136

11 Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Weşanxaneya İş Bankası, Ankara 1977, r. 15

hêmanên folklorîk di nav xelqê de peyda dibe. Her çiqas berîya Bazîdî jî hîn nimûneyên xebatên folklorîk li ser folklorê kurdî hebin jî, ji aliyê berhevkarî û tomarkirinê ve, xebata herî berfireh di salên 1850î de ji aliyê Mela Mehmûdê Bazîdî (1797-1867) hatîye kirin.¹²

Piştî yekem xebatên bi vî şiklî, bi awayekî xurt ferq kirin û xwedî derketina folklorê bi rêya kovar û rojnameyan ve xwe nîşan dide. Di rojname û kovarên kurdî de cih ji nivîsên folklorîk ve tê veqetandin û heta Celadet Alî Bedirxan ji xelqê dixwaze ku bila her kes nivîsên di derbarê folklorê de ji wan re bişîne.¹³

Ji ber ku kurd erdnîgarîyek mezin de berbelav in, hêmanên folklorîk li gor dever û herêman tîn guhertin û navên cuda lê tîn dayîn. Di kurdî de ji bo peyva folklorê gelek nav hene. “Bi kurdî bêjeya folklorê tê wateya zanista gelêrî an jî lêkolîna li ser gel.”¹⁴ Li gorî Celadet Elî Bedirxan “folklor, zanîn an zanista xelkê ye.”¹⁵ Di zaravayên kurdî de ji bo zanista folklorê bi kurmancî “zargotin” û “zanista gel”, bi soranî “xelknasî” û bi zazakî “zanista şarî” tê gotin.¹⁶

Xuya ye ku binavkirina têgeha folklorê di kurdî de bi giştî di bin karîgerîya peyva ‘folklorê’ de maye. Lê kesên wekî Celadet, pêşdetir çûne û tevî zanistê, zanîna gel jî li folklorê zêde kirine. Bi vî awayî feraset û qabîliyeta gel bêhtir hatîye destnîşankirin.

Der heqê peyva folklorê de, di kovara *Hawarê* de bi sernavê “ferhengvan” wiha hatîye gotin “Ev bêje di eslê xwe de inglîzî ye. Lê îro ketîye hemî zimanên dinyayê. Lewra me jî ew xistîye zimanê xwe. Ji xwe kurdên Qafqasyayê berîya me ev bêje xistine zimanê me û kitêbeke bi navê “folklorê kurdmançî” belav kirine.”¹⁷

Di çarçoveya van fikr û pênaseyan de bi giştî em dikarin bibêjin; yekemîn qonaxa peydabûna folklorê bi awayekê qethî nayê zanîn. Jiyan û tevgerên mirovahiyê bi demê re dikevin formekê û ji aliyê gel ve xwedî li wan tê derketin.; hinek ji wan bi devkî hatine parastin, hinek jî ji wan bi tevgeran hatine vehandin, paşê jî bi saya guhdarvanan û şopgeran nîş bi nîş heta van rojan hatîye vegûhastin ku niha em wan wek folklor bi nav dikin.

1.1. Naveroka Folklorê

Folklor tevî ku zanîna gel e, di heman demê de motîfên çandî û netewî di hundirê xwe de dihewîne. Her wiha hemû hebûn û tunebûnên berdest re jî têkildar e û li ser pirsên wekî; mirovên berê debara xwe çawa dikirin, dema birçî dibûn çî dixwarin, çawa rudiniştin, dawetên wan çawa bûn, di şahî û şînan de kirasên wan çawa bûn û wd. radiweste. Ev tiştên ku em niha di jîyana xwe de mîna tiştên kevn binav dikin, di demên berê de wateyên wan ên kûrtir jî hebûn. Lê niha tenê wekî kevnevedî tîn zanîn.

Li gorî Celadet Elî Bedirxan “folklor tevayî adet, çîrok û stranên mîletekî ne, ew adet, çîrok û stranên ku ji nav xelkê der ketine û ketine ser hev, gihaştine nîşên nû.”¹⁸ Wekî ku xûya dike Celadet Elî Bedirxan di nîrxandina peyva folklorê de karîgerîya mîlet û xelqê derdixe pêş.

Vladimir Propp, di kitêba xwe ya bi navê “Folklor, Teorî û Dîrok”ê de naveroka folklorê bi hemû afirinerîya gelan ve îfade dike.¹⁹ Propp di wê bawerîyê de ye ku her tiştê ku ji aliyê gel ve hatîye afirandin, çî xwarin be û çî jî cil û berg be hemû dikevin naveroka folklorê.

Francis Le Utrey her çiqas folklorê weke wêjeya bi devkî hatîye neqilîkirin qebûl dike jî lê naveroka folklorê bi neqilîkirina wê ya bi devkî sînodar nake û bawerî û tevgerên gelan jî di naveroka folklorê de rave dike. Çîrok, stranên gel, henek, çîrokên ajalan, balad, helbestên gel, mît, bawerîyên gel, sêhr, gotinên pêşîyan, mamik, lorî,

12 Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî*, Weşanxaneya Avesta, 2018, Îstanbul, r.136

13 Celadet Alî Bedirxan, “Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê” *Kovara Hawar*, j:1, Şam, 1923, r.1

14 Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî*, Weşanxaneya Avesta, Îstanbul 2018, r. 27

15 Celadet Alî Bedirxan, “Ferhengok”, *Kovara Hawar* j. 30, Şam 1941, r.749

16 Yıldırım Kadri / Pertev Ramazan, / Aslan Mustafa, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanxaneya Zanîngeha Mardin, Îstanbul, 2013, r.11

17 Celadet Elî Bedirxan, “Ferhengvan”, *Hawar*, hej.30, r. 8

18 H.b.r, r. 25

19 Vladimir Propp, *Folklor, Teorî ve Tarih*, Wer. Necdet Hasgöl - Tolga Tanyel, Weşanxaneya Avesta, Stenbol 1998, r. 11

mîhrîcan û şahîyan hemûyan jî di nava folklorê de îfade dike.²⁰

Zîya Gökalp folklorê wek çandê menewî dihesibîne û balê dikşîne li ser vegûhestina folklorê devkî. Li gor Gökalp gotinên pêşîyan, biwêj, edet û tore, stran û wd. bi rêya devkî gihaştîye îro. Loma jî Gökalp îdia dike ku folklor ji nivîsê wêdetir bi çanda devkî re eleqedar e.²¹

M. Fuat Köprülü di derbarê naveroka folklorê de dibêje her tiştê aîdê gel folklor e. Stran, çîrok, gotinên pêşîyan û destan ji ber ku rewşa rûhîyeta gelan vedibêjin, hemû jî dibin folklor.²²

Li gor Pertev Naili Boratav, folklor nêrîna civakê ya li hemberî jîyanê ye. Loma jî edet, tore û hemû hêmanên çandî yên civatê lêkolîn dike.²³ Her wiha Boratav bi xebatên xwe ve balê dikşîne ser neteweyîbûna folklorê û naveroka folklorê jî bi hêmanên çandî yên civatê rave dike.

Her çiqas çanda devkî beşeke girîng a folklorê be jî, bi temamî nikare folklorê rave bike. Lewra li gor Gökalp tiştên ku folklorê ava dikin ragihandina wan a devkî ye. Lê belê Alan Dundes di gotara xwe ya bi navê “Folklor Çi ye?” de amaje dike ku folklor tenê nikare bi çanda devkî bê îfadekirin, ji ber ku her tişt bi axaftinê an jî bi gotinê derbasî nîfşan nabe, lewra tevger û çalakî jî di folklorê de bîbandor in. Ajotina erebeyekê her wiha pa-qijkirina diranan bêyî gotinê, bi dîtin û tecrûbeyan derbasî nava gel dibe. Her wiha li gor Dundes ji bo çêbûna folklorê pêdivî bi komên mezin jî nîne. Herî kêma du kes jî dikarin hêmanên folklorê ava bikin. Tiştên mihîm hevparîya di nava kom an kesayetên de ye. Loma jî ger em li ser karê hesîngeran rawestin em ê pêrgî folklorê hesîngeran bîn û hwd. in.²⁴ Bi vê fikra xwe Dundes hêmanên folklorê ji komên mezin ber bi komên piçûk ve kaş dike ku bi dîtinê wî herî kêma du kes jî dikarin folklorê ava bikin,

Li gor Sedat Veyis Örnek di diyarkirina naveroka folklorê de şaşîyên mezin tên kirin. Lewra raya giştî naveroka folklorê bi lîstikên gelan, stranên gelan û tiştên wekî wan qebûl dikin. Lê belê folklor bi lîstik û stranên nikare bê sînodarkirin. Hemû tiştên maddî û manewî yên aîdê gund, bajar an komekê ne, naveroka folklorê tijî dikin.²⁵

Îzzeddîn Mûstafa Resûl pênaseya folklorê û naveroka wê bi hev re îfade dike. Li gor Resûl her çend îro peyva folklorê di gelek alîyên kevneşopîya netewî de tê bikaranîn jî; ji tore, cil û bergên milî yên kevin, xwarin û vexwarin jî tê de, hemû berhemên çandî, weke folklorê tê pênasekirin.²⁶

Ertekin hêmanên folklorê mîna edebiyata gel bi nav dike û dibêje ‘Dengbêjî û stranên dengbêjiyê ji ruh û çanda gel dizên û parçeyekî muhîm ê edebiyata gel in’²⁷ Li gor Ertekin, her tiştên bi jiyana kesên re derbas dibin dikarin bibin mijara dengbêjan. ‘Evîn, bûyerên rojane, pîrsgirêkên sîyasî, welat, kuştin, talan, revandin, îxanet, girtin, xela, tofan, erdhej û wd.

Wekî ku xuya ye, ji ber mezinbûna qada wê ya xweser û sîwana wê ya berfireh tesbîtkirina sînorên folklorê zehmet dibe. “Zanista gel, hîkmeta awam, xelqîyat, folklor an zargotin... Ev peyvên han, di destpêkê de parçe parçe ji bo çanda gel, ayînên mîtolojîk, adetên parastî, jîyana ‘wehşîyên esîl’ mûzîk û reqsên gelêrî, biwêj, qewl, destan, efsane û çîrokan dihatin bikaranîn”²⁸. Jixwe lêkolînerên folklorê, di pênasekirina wê de bi giştî li ser zanistîbûna folklorê û têkilîya wê ya bi gel re li hev dikin. Lê di vir de pîrsa mihîm ew e ku, çanda gel li ser çi tê avakirin? Loma jî di van salên dawî de pênaseya folklorê hinekî din jî tê vekirin û wek ‘bîra civatê’ tê binavkirin. Dilawer Zeraq yek ji wan kesa ye ku folklorê bi awayekî giştî wekî ‘hişûbîra hevpar û ezmûna ku tê parvekirin’ îfade dike.²⁹ Bedran Hikmet jî folklorê wekî hîs û xeyalên hevbeş³⁰ pênase dike.

20 Francis Le Utley, “Folklorun Tanımı”, *Kovara Milli Folklor*, Wer. Saltık Özkan, s. 2005, h. 65, r. 135-136

21 Ayşenur Nazlı Özyurt, *Ziya Gökalp’ın Halk Bilimi Çalışmalarındaki Yeri*, Teza neçapbûyî, Ankara 2008, r. 72

22 Nail Tan, “Türkiye’de Halk Bilimi Çalışmalarının 100. Yılı Kutlarken”, *Kovara Folklor ve Edebiyat*, cilt: 19, h.75, 2013/3, r. 239

23 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Weşanxaneya Gerçek, Ankara, 1997, r. 9-10

24 Alan Dundes, “Folklor Nedir”, *Kovara Milli Folklor*, Wer. M. Öcal OĞUZ-Selcan GÜRÇAYIR, 2005, h. 65, r. 127

25 Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Weşanxaneya İş Bankası, Ankara 1977, r. 7

26 Ebubekir Gören, *Di Romanên Erebê Şemo De Folklorê Kurdî*, (Teza neçapbûyî), Mardin 2013, r. 2

27 M. Zahir Ertekin, “Du Deng û Yek Reng Di Kurdî De: Dengbêjî û Qesîdebêjî”, *Sempozîyuma Navnetewî ya Dengbêj û Çanda Dengbêjan*, 2019, r.620

28 Remezan Alan, *Li Dor Texeyyûlên Berê Rêçên Îroyîn - Folklor û Roman-*, Weşanxaneya Peywend, İstanbul 2013, r. 32.

29 Dilawer Zeraq, “Wek Mîrateya Neteweyî Folklor û Kovara Jinê”, *Kovara Zarema*, Diyarbakır 2016, h. 8, r. 59.

30 Bedran Hikmet, *Teorîyên Folklorê*, Weşanxaneya Lîs, Amed 2016, r. 8

Der barê tesbîtkirina naverok û sînore folklorê de gelek angaşt hene. Di kitêba “*Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*” de fikr û ramanên der heqê naveroka folklorê kurdî de hatine berhevkerin û encamek hatîye derxistin. Li gor vê kitêbê naveroka folklorê ji çar (4) beşan pêk tê:

1- Edebîyata Gelêrî

2- Adet û Tore

3- Bîr û Bawerîyên Gelêrî

4- Zanyarîyên Gelêrî³¹

Ango ew zanista ku li ser gel dixebite. Loma jî mijara folklorê gel e, hemû tiştên ku bi mirovan re têkildar in, di her dem û di her şertî de dikarin bibin mijara folklorê. Ji ber neqebûlkirina statîkbûnê, folklor bi dem û kesayetan re jî nikare bê sînordarkirin. Folklor tişteki zindî ye, bi mirovan re dijî û di avakirina kesayetan de jî roleke wê ya bibandor heye. Ango folklor dizê, digihîje û bi heyîneke domdar ji bo gel terxan dibe. Hemû tiştên maddî û manewî di vê babetê de cih digirin. Ji hemû motîfên çandî û netewî bigirin heta bi hemû afirîneriya gelan, wek folklorê pênasîkirin. Ji şahîyan bigirin heta şînan, ji xwarinan bigirin heta cil û bergan, ji lawayan bigirin heta nifiran, hemû tişt dikevin bin bask û qadên folklorê. Ji ber vê yekê jî divê em vê têgehê ji wateya wê ya bisînor veçirînin û wê bi wateya wê ya berfireh û rasteqîn binirxînin.

2. Têkilîya Folklor û Disîplînên Din

Folklor perçeyek ji jîyana mirovan e. Bo wê ye ku hemû zanistên bi jîyanê re eleqedar dibin, di heman demê de xwe digihînin folklorê wan jî. Li gorî Richard M. Dorson sehayên wek zimanzanî, erdnîgarî, muzîkolojî, civaknasî û heta derûnnasî jî bi folklorê ve pêwendîdar in.³² Ji ber ku her diçe folklor xwe adapteyê demê dike û li gor konjekturê xwe digihîjîne disîplînên din loma jî bi zanistên cure bi cure re jî di nav têkilîyeke xurt de ye.

Yuri Sokolov jî wek Dorson difikire û li ser ve zêde dike ku folklor tevî ku bi hunera devkî re eleqedar e di heman demê de bi hemû hunerên ku hatîne afirandin re jî di nav têkilîyê de ye. Hunerê wek şano, dawet, listik, stran, vegotina devkî û wd. in jî bi disîplîna folklorê re tên nirxandin.³³ Xebatên ku di kurdî de hatine kirin jî heman rêç domandine. Li gor kitêba ‘*Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*’ têkilîya folklorê bi dîrok, etnolojî, zimannasî, erdnîgarî, derûnnasî, civaknasî, hiqûq, şûnwarnasî (arkeolojî), pedagojî û bi edebîyatê re heye.³⁴ Loma jî xebatên ku bînan kirin divê ji nêrîneke giştî zêdetir, xwe bispêren kitekîtan. Ger em li ser mînakekê biçin, dema em li zimanê miletekî û bikaranîna wê binihêrin, em ê der barê jîyana wan de gelek agahîyan hîn bibin. Li ser meseleyê wextê di zimanê wan de peyvên di derheqê çîya, kevir, zinar, xweza û wd. in de zêde bin, em ê têbigihêjin ku jîyana wan nêzî çîyayan e. An jî di çîrokekê de leheng her dem li keştîyan siwar bibe em ê bizanibin ku erdnîgarîya wan nêzî behrê ye. Loma jî divê disîplîna antropolojîyê jî baş bê zanîn. Her wiha her tiştên ku wan afirandîye li gor disîplînên erdnîgarî, antropolojî, civaknasî û wd. in jî divê bê lêkolînkirin. Lewra bêtî fêhmîkirina sedemên derveyî û hûndirîn analîzkirina folklorê dibe ku negihîje armanca xwe.

Wekî em dizanin pêkhatiyên folklorê ne tenê mirov in; ligel vê axa herêmê, rewşa hewayî ya welatî, metal û dewlemendiya erdnîgarîyê û her wiha nebat û heywanên xwezayê jî di avakirina folklorê de roleke mezin dileyzîn. Ji ber ku ev tiştên rolên wan hene, ne qetî ne û bi demê re dikarin biguherin, em nikarin folklorê bi dem û kesayeta re sînordar bikin. Lewra dinya diguhere û pê re jî rewş û halê erdnîgarîya ku mirov tê de dijîn, diguhere. Loma jî em dikarin bibêjin ku folklorê jî wek mirovan, nebatan û ajalên zindî ye û av û xwarina wê jî binehişî û bawerîyên gel e. Atmosfera ku folklorê ava dike, ew atmosfer e ku kesayeta mirovan jî ava dike. Jixwe di xebatên folklorê de yek ji pîrsgirêk bi vê zindîbûnê re têkildar e. Lewra çawa ku jîyan her diçe xwe nû dike, folklorê jî diguhere û terz û teşeyên nû hildide, divê bi heman şiklî rê û rebazên folklorê jî xwe nû bikin. Ne ku bi pîvanên berê, divê bi pîvanên nûjen jî bê nirxandin. Çimkî folklor ne tenê gotin û edetên berê yên di paşxaneyê de ne. Wekî ku Sokolov jî destnîşan dike tevî ku folklor dengê rabirdûyê ye, ligel vê di heman demê

31 K.Yıldırım & R.Pertev & M.Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanxaneya Avesta, İstanbul 2018, r. 31-32

32 Richard M. Dorson, *Folklor û Teoriyên Folklorê Îroyîn*, Wer. Necat Keskin, Weşanxaneya Avesta, Stenbol, 2017, r. 31

33 Yuri M. Sokolov, *Folklor: Tarih ve Kuram*, Wer. Yerke Özer, Weşanxaneya Geleneksel, Ankara 2009, r. 14

34 Kadri Yıldırım / Ramazan Pertev / Mustafa Aslan, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanxaneya Zanîngeha Mêrdînê, İstanbul 2013, r. 32-38

de dengê berz ê îroyîn e jî.³⁵

2.1 Folklor û îdeolojî

Li gor Propp folklor dîsîplîneke îdeolojîk e.³⁶ Lê divê baş bê zanîn ku îdeolojîkbûna folklorê ne ku ji folklorê, ji atmosfera serdemê ava dibe³⁷. Propp di avakirina folklorê de balê dikişîne fonksîyona konjoktorîya civatê. Lewre nixê civata statîk nîn in û bi demê re û bi tecrubeyan re diguherin. Lê di vir de tiştêkî mihîm heye, ew jî neguherbûna koka folklorê ye. Li ser mînakê di çîrokekê de ‘revandin’ heye. Ev ‘revandin’ naguhere, kes dîsa tî ‘revandin’. Lê vê carê sedema ‘revandinê’ diguhere. Kok heman dibîne û pê re jî tiştên nû tê de zêde dibin an jî kêmbin. Çawa ku Propp di berdewamîya wê de mînaka ejderhayan dide ku berê jin direvandin, niha jî ûrisan direvînin. Çinkû fikrên nijadî derketine holê û bandor li ser civatê jî kirine û di prosesa xwe de regekî nû hildane. Ji ber vê yekê jî folklor îdeolojîk e û beyî ku ji aliyê yêkî/ê ve bê guhertin ji aliyê hemû civatê ve tê guhertin.

Propp di vê mijarê de hêj pêş de diçe û folklorê aîdê çînen bîndestan dibîne.³⁸ Ev fikra hane ji bo xebatên folklorê asoyeke nû vekir. Lewra êdî xebatên ku dihatin kirin di deverêkê de asê nediman, hemû sînor hildidan û di nava hemû mirovahîyê de hevparîyek zêft dikirin. Lêkolîner, li deverên cûda li pey heman mijarê diketin. Bî vî awayî di navbera civatên ji hev gelek dûr de heman hîs û xeyal peyda dikirin. Yuri Sokolov jî bi heman rêçê dişopîne û pê de diçe, ew folklorê wekî îfadekirina nefret û hêrsa gundî û karkeran a li hember esîl û axayan dibîne³⁹. Li gor Sokolov di avakirina hêmanên folklorîk de ji serdestan zêdetir karker/gundî çalak in. Rûdanên bo dewletan/ serdestan/ aristokratîtan tu tiştêkî îfade nakin, berevajî wê ji bo gundîyan bandorên qerase pêk tînin. Her wiha Sokolov dema erk û armanca folklorê diyar dike yek jî peywira folklorê, bi hişyarkirina hestên netewperwerîyê di nava gel de îfade dike⁴⁰.

Bi giştî ev fikr û ramanên di derheqê erk û fonksîyona folklorê de bi rêya rabirdûyê û mirovahîyê ji nû ve li gor pergala xwe ava bikin tevgerîyane. Ji ber ku yên van rîtuêlan dikin hê jî gundî bûn, loma jî bi şoreşa Sovyetê re qîmeta gundîyan derkete pêş. Ne tenê Êrisat, Almanya jî yek ji wan neteweyan e ku bi vê polîtîkaya xwe bûye sedema gelek rûdanên xirab. Dewletên din ên wek Amerîka, Frense û netew-dewletên din jî bi haybûna girîngîya folklorê ve dest bi xebatên vî şiklî kirine û folklorê ji bo gihaştina meqsedên xwê yên etnîk wek amraz bikaranîne. Ji Hîtler bigire heta sovyeta Rusyayê jî di xebatên xwe yên folklorê de ev tişt kirine armanç.

2.2 Erkên Folklorê

Ramazan Pertev di tesbîtkirina erka folklorê de balê dikişîne ser dersdayîna çîrokan. Lewre çawa ku di hin çîrokan de xeletîyên şexsî tî ziman, her wiha em carnan rastî rexne û normên civakî jî tî. Ê di berdewamîya vê fikra xwe de çîrokên kurdî yên wek Şengê û Pengê, Kêz Xatûnê, Dîkîl Axa, Kejê, Keçelo, Fatfatîlok, Pîra Mirovaxer, Hutê Heftserî û hwd. wek minak dide⁴¹. Li gor Pertev di naveroka van çîrokan de şîretên civakê veşartî ne. Loma jî yek ji erka folklorê şîretkirina mirovan bi xwe ye.

Ahmet Aras di qada folklorê de giringîyê dide rola dengbêjan. Li gor Aras di navbera folklor û dîrokê de danûstandînek heye. Ji bo piştrastkirina têkilîya folklor û dîrokê jî kilamên dengbêjîyê çavkanîyên xurt in. Her wiha bi mînakên stranên amaje pê dike ku dengbêjîyê di heman demê de erka kitêbên dîrokî jî pêk anîye. Di derbarê vê meselê de Ahmet Aras wiha dibêje; “bûyerên ku di kilamên dengbêjan de hatine vegotin, ji sedî sed rast in. Mînaka vê yekê ya herî mezin jî şerê mala Êsivê Seydo ye. Aras dibêje piştî ku min guhdariya kilamê kir, ez li pey belgeyên fermî ketim. Hin belge ketin destê min de û min dît ku kilam û belge wek hev in. Di ser de hûrgilîyên kilamê zêdetir in. Heger hûn ji min bawer nakin, neviyên wan jî sax in, herin jê bipirsîn. Ew dikarin gotinên min piştrast bikin⁴². Wekî ku xuya dike Ahmet Aras di wê bawerîyê de ye ku em kilaman ku ev jî yek

35 Yuri Sokolov, *Folklor: Tarih ve Kuram*, Wer. Yürke Özer, Weşanxaneyê Geleneksel, s. 2009. r. 21

36 Vladimir Propp, *Folklor: Teori ve Tarih*, Wer. Necdet Hasgöl - Tolga Tanyel, Weşanên Avesta, İstanbul 1999, r. 9-10

37 H.b.r, r. 9-10

38 H.b.r, r. 12

39 Richard M. Dorson, *Folklor û Teoriyên Folklorê Îroyîn*, Wer. Necat Keskin, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul, 2017, r. 118

40 Yuri M. Sokolov, *Folklor: Tarih ve Kuram*, Wer. Yürke Özer, Weşanxaneyê Geleneksel, Ankara 2009, r. 34

41 Ramazan Pertev, *Zarok û Çîrok, Destpêka Pedagojiya Kurdî*, Weşanên Doz, 2009 İstanbul, r.93

42 Tekin Çifçi, *Di Kilamên Evîni yê Dengbêjan De Temaya Jinê: Kilam û Jin*, Weşanxaneyê Nûbihar, s. 2014, r. 37

jî hêmanên folklorê ye, dikarin wek dokumanên dîrokî bihesîbînin.

Avdo Karataş di wê fikrê de ye ku folklor qeydkirina çanda devkî, şênber û razber a kurdî ye⁴³. Loma jî xizmetkarîya çanda niviskî ya kurdî dike. Wekî ku xuya dike Karataş ji aliyê sazîkirin û bilindkirina wêjeya niviskî ve li folklorê dinêre.

Willian Bascom jî ji bo diyarkirina erka folklorê, xebatên gelek kêrhatî kirîne û bi giştî çarçoveyek wiha xêz kirîye. Li gor Bascom çar peywîrên sereke yê folklorê hene.

Yekem peywîra folklorê, ji bo xweşderbaskirina demê ye.

Dûyem peywîra folklorê, tradîsyona çanda devkî xurt dike û metirsîya windabûna wan ji holê radike. Bi awayekî giştî folklor erka mamostetîyê tîne cih.

Sêyem peywîra folklorê, derbirîna hestên ku hatine çespanandin û tevgerên ji aliyê civatê ve hatine qedexekirin in.

Çarem erka folklorê, edet û toreyên civatê zindî dihêle, bîra civakê diparêze û wê vediguhezîne ji nîfşên nû re.⁴⁴

Bi van fikr û nêrînan jî eyan e ku folklor di gelek qadên jîyanê de xwedî erk û rolên girîng in. Loma jî divê bê zanîn ku erk û armanca folklorê ne tenê ji bo derbasbûyîna şevbihêrkan an jî aşkirina zarokan e. Bi saya vê têgehê jihev cudabûna neteweyan jî xwe dide der. Çinku folklor bi xwe re dikare neteweyek û li hemberî wê jî 'yê din' ava bike. Lewra civat raborîyê di serî de bo naskirina takekesîya xwe bi kar tîne⁴⁵. Jixwe ji ber vê taybetmendîya xwe ya lêkolînê folklorê, di sedsalê dawîn de ji bo armancên polîtîk wek amrazekê hatîye bikaranîn.

Der heqê erk û armanca folklorê de gelek angaş û nêrîn hene. Di vî warî de xebatên ku hatine kirin pîranî di bin hûkmê lêkolîner de mane. Loma jî fikr û pênaseyên ji hev gelek dûr û cîyawaz derketine meydanê. Ya rastî di heyamên berê de folklor wekî zanistekê nedihat qebûlkirin û bala gelên Ewropî jî zêde nedikişand. Lewre berê de xebatên gel wekî xebatên *nezan/karker/nebajarî* dihat qebûl kirin û qiymetê wê jî zêde nebû. Lê bi bilindbûna netew-dewletan û bi taybetî jî bi şoreşa Frensî re, bala zanyarên Ewropî bêhtir çû ser folklorê û di vê mijarê de xwe pêş xistin. 'Folklor wek beşeke zanyarî ji aliyê Ewropîyan ve ji bo lêkolînkirina gelên xwe hatiye afirandin⁴⁶. Jixwe yekemîn xebatên li ser folklorê li Ewropayê bi destê zanyarên wê derê derçûn. Di van xebatên destpêkê de folklor ji koka xwe ya kultûrî hat derxistin û ber bi sazîkirina netewetîyê ve hate kişandin. Her çiqas jî aliyê îcrakerê folklorê ve ev xisleta wê ya netewetîyê baş nedihat zanîn û wek kevneedetên ji bo geşkirina şevbihêrkan dihat bikaranîn jî piştî sedsala 19an jî aliyê zana û xwendeyan ve ev rol û ruhê wê yê neteweyî hate ferqîkirin û bo avakirina milletî hate bikaranîn.

Encam

Folklor, diyardeyeke dînamîk û pêşkeftî ye ku bandorê li çand û nasnameya civakê dike. Tevî ku folklor wekî hêmanek civakê xuya bike jî, di heman demê de ruhê neteweyê jî îfade dike û bikaranîn û bi cih girtina xwe ve hafîzeyê kolektîf, nîrx û nasnameya civakê jî ava dike.

Xaleke din a girîng a ku di gotarê de hatiye balkişandin ew e ku folklor çawa xwe bi guhertinê civakî û tîkiliyên cûrbecûr re diguncîne. Di vê çarçoveyê de tê xuyakirin ku folklor tevî rabirdûyê diparêze, di heman demê de roja me ya îroyîn jî dinirxîne û di navbera wan de pêwendîyeke ava dike. Tîkiliya wê ya bi modernîteyê re jî nîşan dide ku folklor wekî rengêkî zindî ya vegotina çandî hebûna xwe didomîne.

Wekî gotina dawî, folklor ne tenê ronîkirina rabirdûyeke çandî ye, ew şeweyek zindî ya vegotina çandî ye îroyîn e jî ku dikare xwe biguhezîne û bi dînamîkên civakî yê ku her gav diguherin re tîkildar e.

43 Avdo Karataş, "Folklor û Afirandina Çanda Niviskî" *Kovara The Journal Of Mezopotamian Studies, Zivistan*, s. 2017, r. 35

44 Metin Ekinci, *Halk Bilgisi Folklor Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Weşanxaneya Geleneksel, 2007, r. 125-126

45 Jan Assman, *Kültürel Bellek*, Wer. Ayşe Tekin, Weşanxaneya Ayrıntı, İstanbul 2018, r. 142

46 Avdo Karataş, "Folklor û Afirandina Çanda Niviskî", *Kovara The Journal Of Mezopotamian Studies, Zivistan*, s. 2017, r. 34

Çavkanî

- Alan Dundes, “Folklor Nedir”, *Kovara Milli Folklor*, Wer. Gülay AYDIN, 2005, h. 65, r. 127-129
- Alan Dundes, *Folklor Nedir; Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Wer. M. Öcal OĞUZ-Selcan GÜRÇAYIR, Weşanxaneyê Geleneksel, 2010, Ankara
- Avdo Karataş, “Folklor û Afirandina Çanda Niviskî”, *Kovara The Journal of Mezopotamian Studies*, Zivistan, s. 2017, r. 33-52
- Ayşenur Nazlı Özyurt, *Ziya Gökalp'ın Halk Bilimi Çalışmalarındaki Yeri*, Teza neçapbûyî, Ankara 2008
- Bedran Hikmet, *Teoriyên Folklorê*, Weşanxaneyê Lis, Amed 2016
- Celadet Alî Bedirxan, “Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê” *Kovara Hawar* j:1, Şam, 1923
- Celadet Alî Bedirxan, “Fehengok”, *Kovara Hawar* j. 30, Şam 1941
- Dilawer Zeraq, “Wek Mîrateya Neteweyî Folklor û Kovara Jînê”, *Kovara Zarema*, h. 8, Diyarbakir 2016
- Ebubekir Gören, *Di Romanên Erebe Şemo De Folklorê Kurdî*, (Teza neçapbûyî), Mardin 2013
- Francis Le Utley, “Folklorun Tanımı”, Wer. Saltık Özkan, *Kovara Milli Folklor*, s. 2005, h. 65, r. 130-136
- Jan Assman, *Kültürel Bellek*, Wer. Ayşe Tekin, Weşanxaneyê Ayrıntı, İstanbul 2018
- M. Zahir Ertekin, “Du Deng û Yek Reng Di Kurdî De: Dengbêjî û Qesîdebêjî”, *Sempozîyuma Navnetewî ya Dengbêjî û Çanda Dengbêjan*, 2019, r. 605-635
- Metin Ekinci, *Halk Bilgisi Folklor Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Weşanxaneyê Geleneksel, 2007
- Nail Tan, “Türkiye’de Halk Bilimi Çalışmalarının 100. Yılına Kutlarken”, *Kovara Folklor ve Edebiyat*, cilt: 19, h.75, 2013/3, r. 237-243
- Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Weşanxaneyê Gerçek, Ankara, 1997
- Ramazan Pertev, *Folklor û Nasnameya Kurdî ya Neteweyî*, Weşanxaneyê Avesta, 2018, İstanbul
- Ramazan Pertev, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul 2018
- Ramazan Pertev, *Zarok û Çîrok, Destpêka Pedagojiya Kurdî*, Weşanên Doz, İstanbul 2009
- Remezhan Alan, *Li Dor Texeyyûlên Berê Rêçên Îroyîn - Folklor û Roman-*, Weşanxaneyê Peywend, İstanbul 2013
- Richard M. Dorson, *Folklor û Teoriyên Folklorê yên Îroyîn*, Wer. Necat Keskin, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul, 2017
- Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Weşanxaneyê İş Bankası, Ankara 1977
- Süheyla Sarıtaş, “Halk Bilimine Giriş”,
www.acikders.org.tr/pluginfile.php/2512/mod_resource/content/2/Hafta_3.pdf, 13.12.2018
- Tekin Çifçi, *Di Kilamên Evîni Yê Dengbêjan De Temaya Jinê: Kilam û Jin*, Weşanxaneyê Nûbihar, s. 2014
- Vladimir Propp, *Folklor, Teori ve Tarih*, Wer. Necdet Hasgül - Tolga Tanyel, Weşanên Avesta, İstanbul 1999
- William Bascom, “Halkbilimi, Sözlü Sanat ve Kültür” Wer. Nilgün Aytuzlar, *Kovara Milli Folklor* s. 2004, h. 63, r. 86-97
- Yıldırım Kadri / Pertev Ramazan, / Aslan Mustafa, *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*, Weşanxaneyê Zanîngeha Mardin, İstanbul, 2013
- Yuri M. Sokolov, *Folklor: Tarih ve Kuram*, Wer. Yekke Özer, Weşanxaneyê Geleneksel, Ankara, 2009

Yekemîn Încîla Kurdiya Kurmancî û Hin Taybetmendiye Wê¹

Kurte

Încîl, ji aliyê bawermendên xwe ve wekî metneke pîroz tê qebûl kirin. Bi vê taybetiya xwe hertim bûye bingeha mîsyona teblîxê ya belavker û herwiha ji mêj ve li gelek zimanên cihanê hatiye tercumekirin. Hin ziman cara ewil bi wergera Încîlê bûne zimanekî nivîskî û di hin zimanan de herçiqas berê berhemên menzûm hebin jî pexşanên pêşîn bi saya wergera metnên pîroz peyda bûne. Tradîsyon û pêvajoya pêşveçûnê ya wergerên Încîlê di her zimanekî de cuda ne û tevkarî, bandor, nîqaş û reaksiyonên curbicur li hemberî wan, mijarên hêjayî lêkolînê ne. Xeyn ji vê perspektîfa dîrokî û teolojîk, tê dîtin ku ji ber ku Încîl metneke bi-hecm e, di nav xwe de gelek malzemeyên zimanî dihevine. Ev taybetî dikare ji bo lêkolînên zimannasiyê jî bibe bingeh. Lewra dengnasî, hevoksazî, watesazî, ferhengnasî, wergernasî û gelek qadên din ên lînguîstîkê dikarin li ser metna behskirî usûlên xwe yê taybet tetbîq bikin. Ev xebat li ser wergera Încîlê ya ewil ya békêmasî hatiye kirin û hin taybetmendiye zimanî yê ku di nusxeya tam a sala 1872yan de tîn dîtin hatine nirxandin. Taybetiyên vê berhemê bêyî ku li gorî pîvanên îroyîn ên rêzimana standart bîn nirxandin, li gor dewr û konteksta xwe ya xusûsî hatine pêşkêşkirin. Xeyn ji vê yekê di derbarê naveroka berhemên din ên ku bi herfên ermenîkî hatine nivîsandin de û li ser mentiqê lîteratûra kurdî ya ku bi alfabeya ermenîkî hatiye saz kirin û li ser sedema pêwîstiya metnên bi vî şiklî agahî hatiye dayîn û şirove hatiye kirin.

Peyvên Sereke: Încîl, werger, kurmancî, alfabeya ermenî.

The First Gospel In Kurmanji Kurdish And Some Of Its Features

Abstract

As a text accepted as sacred by its believers, the New Testament has formed the basis of missionary expansion throughout history, and it has been translated into numerous languages. While some languages were first put into writing through Bible translations, some languages composed their first prose examples through these translations, though they had already produced poetry. The contributions and effects of translations, which have different courses in each language, and the various types of reactions to them are among the topics worth examining. Apart from this historical and theological perspective, it is observed that the Bible, being a voluminous text, contains many linguistic materials and enables linguistic research; phonology, syntax, semantics, lexicology, translation studies, and many other linguistic fields offer various approaches to the mentioned text within the framework of their own principles. In this study, the development of the Bible translations in Kurmanji was examined, and some linguistic features observed in

¹ Ev gotar bingeha xwe ji vê tezê digire: Sayım, İ. (2024). Yekemîn Încîla Kurdî Bi Alfabeya Ermenî, Transkripsiyon û Lêkolîn (Teza Doktorayê), Enstîtûya Zimanên Jindar, Bingöl, Türkiye. (This article is based on this thesis: Sayım, İ. (2024). The First Kurdish New Testament with Armenian Alphabet, Its Transcription and Analysis (Doctoral Dissertation) Institute of Living Languages, Bingöl, Türkiye.)

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:19

İlyas SAYIM

Xwendekarê Doktorayê
Zanîngeha Muş Alparslan
Ziman û Edebiyata Kurdî
i.sayim@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8606-0773

M. Zahir ERTEKİN

Prof. Dr. Zanîngeha Mardîn Artuklu
Beşa Ziman û Çanda Kurdî
zahirertekin@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3519-9892

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 02.01.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 25.25.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 28.06.2024

DOI: 10.56491/buydd.1413575

Atıf / Citation:

SAYIM, İ. û ERTEKİN, M. Z. (2024). Yekemîn Încîla Kurdiya Kurmancî û Hin Taybetmendiye Wê. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(19), 16-31

the complete translation of the New Testament (published in 1872) were revealed in its own period and context without adhering to today's standard grammatical rules. Apart from this, introductory information is given about the contents of other works written in Armenian letters, and the background of Kurdish literature created with the Armenian alphabet and its emergence as a necessity have been explained.

Keywords: New Testament, Translation, Kurmanji, Armenian Alphabet.

Încil'in İlk Kurmancî Tercümesi Ve Kimi Özellikleri

Özet

Încil, inananları tarafından mukaddes addedilen bir metin olması itibarıyla tarih boyunca yayılcı tebliğ misyonunun temelini oluşturmuş ve birçok dile tercüme edilegelmiştir. Bazı diller ilk kez Încil vasıtasıyla yazılı dil hüviyeti kazanmış, başka bazı diller ise manzum eserlerin varlığına mukabil nesir sahasına yine onun tavassutuyla geçmiştir. Her dilde ayrı bir seyri bulunan tercümeleme katkıları, tesirleri ve onlara dönük farklı türden reaksiyonlar incelemeye değer konular arasındadır. Bu tarihî ve teolojik perspektifin dışında Încil'in hacimli bir metin olması yönüyle de pek çok dil malzemesi barındırdığı ve dilbilimsel araştırmalara imkân sağladığı görülür; fonoloji, söz dizimi, semantik, leksikoloji, çeviribilim ve daha pek çok dilsel alan, kendi ilkeleri çerçevesinde ilgili metne dair farklı yaklaşımlar sunabilirler. Bu çalışmada Încil'in Kurmancî'deki gelişimi incelenmiş ve 1872 yılına ait olan eksiksiz tercümede gözlemlenen bazı dil özellikleri günümüz standart gramer kaidelerine bağlı kalınmaksızın, kendi devre ve konteksti içerisinde ortaya konulmuştur. Bunun dışında Ermeni harfli diğer eserlerin muhtevasına dair tanıtıcı mahiyette bilgiler verilmiş ve Ermeni alfabesiyle oluşturulan Kürtçe literatürün mantığı ve bunun neden bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Încil, Tercüme, Kurmancî, Ermeni Alfabesi.

1. Destpêk

Încîl, Mizgînî yan Peymana Nû ji bo şopgerên doktrîna Îsa Mesîh metneke xwedayî û pîroz e. Kesên ku bawerîya xwe bi pîrozbahîya Încîlê anîne wek 'Îsewî, Mesîhî, Xaçparêz, Xaçperest, Xaçhebîn, Xirîstîyan' an jî di zimanê gel de wek "Fileh" tên binavkirin. Îro bawerîya Mesîhîtiyê yek ji mezintirîn dînen ser rûyê erdê ye û li gor hin statîstîkan hejmara xaçparêzan ji hejmara bawermendên din zêdetir e.

Miletê ermenî bi pîranî miletekî xaçparêz e û zimanê wan zimanê ermenîkî ye. Zimanê ermenîkî di nav xwe dibe du şax: Ermenîkiya rojhilatê û ermenîkiya rojavayê. Piştî ku *Krapar*, zimanê klasîk ê ermenîkî ji holê radibe zimanê rojane dibe zimanê nivîsê û ji ber dûrahiya erdnîgariyê û tîkiliya zimanên cîran, du cureyên axaftin û nivîsînê dertên meydanê. Di herdu zaravayan de jî heman alfabe tê emilandin, lê di xwendina wan de cudahiyeke mezin heye. Miletê ermenî xeyn ji zimanê xwe yê zikmakî zimanên din jî bi kar anîne û bi wan zimanan gelek berhem çêkirine ku tercumeyên Încîlê tenê qismek ji vê mîrata nivîskî ye.

Tekst û naveroka Încîlê ji bo fêrbûna jiyana Îsa Mesîh pir giring e û di nav xwe de xeyn ji agahiyên biyografîk gelek agahiyên olî û dîrokî jî dihewîne: Mûcizeyên Şandîyan ango Hewariyan (Arîkarên Îsa Mesîh), Nameyên Pavlus, Nameyên Giştî û xewna/pêşbîniya Yûhennayê beşên sereke yên Încîlê ne. Ji ber vê giringî û binge-hînbûnê ye ku hemû neteweyên xaçparêz xwestine ku Încîlê bi zimanê xwe yê dayikî bixwînin û di vê rêyê de gelek westiyane. Dewlet û rêxistinên xaçparêz jî ev armanc ji xwe re kirine mîsyon û di daîreya mîsyoneriyê de xebatên sîstematîk ên tercumeyê meşandine. Bi saya vê xebatkariyê ye ku îro herî kêr di hezar û pênc sed zimanan de² Încîlê tê xwendin û gelek ziman bi wergera Încîlê bûne xwedî alfabe û nivîsê an jî ji nezmê derbasî pexşanê bûne. Di Încîlê de behsa giringiya belavkirina peyama îlahî wiha tê tarîfkirin: *Û wî (Îsa) ji wan re got: «Herin her çar aliyên dinyayê û Mizgîniyê li hemû afirînê bidin bihistin. Yê ku baweriyê bîne û bê imadkirin (waftîzkirin) wê xilas bibe, lê yê ku baweriyê neyne wê sûcdar bê derxistin. Û ev nîşanên ha wê bi yên ku baweriyê tînin re bin: Bi navê min wê cinan derxin, wê bi zimanên nû bipeyivin, wê maran bi destê xwe bigirin û eger ew tiştên bi jehr jî vexwin, qet ziyanê nabînin. Ewê destê xwe deynin ser nexweşan û nexweş wê*

2 Ernst Wendland, Philip Noss, *Bible Translation*, Stellenbosch University, 2023, r. 5.

qenc bibin.»³

Di ayetên jorîn de amaje bi fêrkirina *Xebera Xweş* ango Mizgînîyê û peyivîna zimanên nû hatiye kirin. Tevî ku di vê kontekstê de ev yek wek keramet an bûyereke derasayî hatibe îfadekirin jî şopînerên xaçparêziyê ji bo belavkirina peyama Încîlê dest bi xebatên wergerê kirine û xwestine ku pirtûka wan a pîroz bigihîje hemû welatên dinyayê. Ji destpêka avabûna dewletên xaçparêz heta roja me ya îro wergêriyê dewam kiriye, lê ev pîşe û mîsyon bi taybetî di sedesala 19em û sedesala 20em de bi pêş ve çûye.

Zimanê kurdî jî ji tevgera giştî ya wergerê bêpar nemaye û metna Încîlê ji destpêka nîveka qirna 19em heta vê serdemê gelek caran hatiye tercumekirin.

1.1. Teorî û Rêbaza Xebatê

Ev xebat li ser tercumeya ewil ya bêkêmasî hatiye kirin ku qonaxa sêyem ya wergeran e ku pê helqeyên tercumeyê yên Peymana Nû tamam dibin. Pêşî çavkaniyên çapkirî hatine peydakirin û li gor rêza dîrokê di derbarê naveroka wan de û heta ku derfet çêbûye li ser nivîskarên wan agahî hatiye dayîn. Ji pirtûkên din ên bi tîpên ermenîkî jî (wek pirtûka ewil ya zarokan û helbestên/îlahiyên olî) ku derveyî mijara nusxeyên Încîlê ne, bi kurtasî behs hatiye kirin.

Mebesta sereke ya vê xebatê ev e ku li ser naveroka nusxeya bêkêmasî ya Încîlê raweste ku di sala 1872yê de li Stembolê hatiye çapkirin û çend cihetên wê yên lînguîstîk analîz bike. Di vê çarçoveyê de ji bineşaxên zimannasiyê wek fonolojî, semantîk, sentaks û leksîkolojîyê sûd hatiye wergirtin û ji metna orîjînal îqtîbas hatine dayîn.

Di transkrîpsiyonê de metoda W. M. Thackston hatiye şopandin ku ji aliyê usûla fonetîkê ve xwedî sistemeke hevgerî ye û dikare hemû dengên kurdiya kurmancî nîşan bide. Li pey tabloya alfabeya ermenîkî û muqabilên wê ya kurmancî çend tekstên nimûneyî ji Încîlê hatine parvekirin. Divê ku di pêvajoya tîpguhêziyê de adaptasyon, ango rastnivîseke modern neyê şopandin, lewre formên standardîzekirî nikarin bi teqezî nûneriya metnên dîrokî bikin ku bi alfabeke din hatine nivîsîn. Helbet rastnivîseke hevpar ku xwendina metnê hêsan dike tiştekî ne bêqîmet e lê ev yek ji bo xebatên zanistî zêde ne guncav e.

Du têgihên zimannasiyê hene ku di prosesa nixandina taybetmendiyên metnekê an zimanekî de roleke giring dilîzin: (i) *rêzimana tewsiyeker* û (ii) *rêzimana sêwirkar*. Di ya yekem de rêzimana zimanekî diyarkirî bi hemû beş û binebeşên xwe ve li gor rêzîknameyê kifşkirî tê tarîfkirin, lê di ya duyem de zimannas an vekolîner daneyan kom dike, li taybetmendiyên berbiçav mêze dike û di tesbîtkirin û qeydkirina wan de krîtera wî ji teoriyê zêdetir pratîka ziman e.⁴

Wekî ku Seyari û Aktaş jî di xebata xwe de îfade dikin “*di xebatên ku bi rêbaza zimannasiya şayesî (descriptive linguistic) û teknîka zimannasiya kargîn (functional linguistics) tê kirin de guherînên ziman ên dîrokî bi nêrîneke dîyakronîk nayên analîzkirin û bi nêrîneke rêzîkparêz (prescriptive) li ser rastbûn û şaşbûna taybetiyên ziman nixandînan nayên kirin.*”⁵

Kurdiya sedesala 19em helbet ji kurdiya îro cudatir e û ji ber vê yekê di metna mijara lêkolînê de usûla gramera şayesî hatiye şopandin.

1.2. Tesbîtkirina lîteraturê/çavkaniyên nivîskî

Bingeha vê xebatê nusxeya tam ya wergera Încîlê ye ku di sala 1872yê de çap bûye. Ev tercumeya bêkêmasî ku di nav xwe de hemû beşên Încîlê (bi tevahî 27 beş) dihewîne girêdayî metnên berî xwe ye. Ji ber vê yekê jî du çapên ewil ên berî wê jî bûne mijara vekolînê.

3 *Încîl Mizgînî*, Marqos 16: 15-18, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2005, r. 109-110. (Peyvên ku di nav kevaneyan de hatine dayîn aîdî min in. Î. S.)

4 Eli Hinkel, *Descriptive versus Prescriptive Grammar*, TESOL Encyclopedia of English Language Teaching, Seattle Pacific University, r. 1.

5 Ahmet Seyari, Murat Aktaş, *Pêşgira Dariştinê ya ‘Ve-’yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmançîya Jorîn da*, Kurdiya, Jimar: 9, Mijdar 2023, r. 1.

Di pêvajoya lêgerîna çavkaniyên nivîskî ên bi tîpên ermenîkî de, pênc pirtûkên cuda jî hatine tesbîtîkirin ku her yek ji wan wek beşeke ji Încîlê hatine weşandin. Ev pirtûk piştî Încîla tam hatine weşandin û wergêrên wan jî hev cuda ne û bi vî awayî, ne berdewama wê ne. Ji ber ku her yek ji wan bi tena serê xwe dikarin bibin mijara xebateke berfireh û derveyî sînorên vê xebatê ne, di derbarê wan de agahiyên sînorkirî hatine dayîn.

Navên pirtûkên Încîlê yê çapkirî li gor rêzê wiha ne:

- 1- Încîlê Xodêê Me Îsa El Mesîhê, Nivisandin Bi Destê Madteos⁶
- 2- Încîl, Xodêê Me Îsa El Mesîhê, Nivisandin Bi Destê Madteos, Markos, Lukas û Hanna⁷
- 3- Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh⁸
- 4- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Madteos Nvîsî⁹
- 5- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Margos Nvîsî¹⁰
- 6- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî¹¹
- 7- Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî¹²
- 8- ‘Emelê Resûla¹³

Xeyn ji van pirtûkan ku hemû wergerên Încîlê ne, pirtûkên din ên bi alfabe ermenîkî jî hene. Ev cure berhem jî bi xêra naverokên xwe yê tîpê û tîje dikarin bibin vekolînên serbixwe. Ji ber ku di pirtûkxaneyan de bi rehetî nedihatî peyda kirin di nixandina van berhemên jorîn de jî kopiyên dijîtal sîd hatiye wergirtin. Ji aliyê rûpelan ve di van kopiyên elektronîk de kêmasî tune bû û hemû metn bi zelalî dihatin xwendin. Di encamê de kêmasiya nusxeyên çapbûyî nebû sedema nuqsaniyeke şênber.

2.1. Tradîsyona Wergêriya Pirtûka Pîroz

Încîl jî bo wê pirtûka pîroz tê gotin ku wek Peymana Nû tê zanîn. Di vê binavkirinê de telmîhek heye ji gotina Hz. Îsa re ku di *Şîva Dawîn* de ji Hewariyên xwe re gotiye: *Gava wan (Hz. Îsa û Hewariyên wî) xwarin dixwar, Îsa nan hilda, şikir kir, ew şikand, da şagirtan û got: «Bigirin û bixwin, ev bedena min e». Piştî wî kasek hilda, şikir kir, da wan û got: «Hûn hemû ji vê vexwin. Çimkî ev xwîna min a Peymanê ye ku ji bo lêbihûrtina gunehan di ber gelean de tê rijandin.»*¹⁴

Peymana Kevn jî ew pirtûk e ku ji Tewratê dest pê dike û di nav xwe de wehyên din ên pêxemberên Benî Îsraîl (Zarokên Hz. Ye‘qûb) dihevine. Peyva peymanê di Tewratê de jî bo wê peymanê tê gotin ku di navbera Xwedê û Hz. Mûsa de hatiye danîn: *Û Mûsa derket hizûra Xwedê û Xudan (Rebb) jî çiya bangî wî kir û got: Tuyê ji mala Aqûp re wusa bibêje û tuyê ji lawên Îsraêl re bigehîne. We dîtî ku min çî ji Misiriyan re kirin û we çawa di bazîkê qertel de bar kirin [kişandim û ji xwe re anîm]. Û niha, ger hûn, bi rastî jî gotina min guhdarî bikin û bi peyman min bigirin, hûn ê ji min re, ji hemû neteweyên zêdetir û xastir bibin netewe, ji ber ku hemû dinya ya min e û hûn ji min re bibin qiraletiya kahînan û gelê pîroz. Gotinên ku tuyê ji lawên Îsraêl re bibêjî, ev in.*¹⁵

Ev herdu peyman bi hev re *Pirtûka Pîroz* an *Kitêba Muqeddes* teşkîl dikin. Divê ku dîroka wergerê ya van herdu pirtûkan di her zimanekî de cuda werin nixandin. Lewra metna Peymana Nû di hin zimanan de hatiye tercumekirin lê Peymana Kevn hêj bi temamî nehatiye wergerandin.

6 *Încîlê Xodêê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos*, Çapxane: A. P. Çirçîl, Istambûl, 1856.

7 *Încîl Xodêê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos Markos Lukas û Hanna*, Çapxane: Kayol, Istambûl, 1857.

8 *Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Isdambol, 1872.

9 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Madteos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1891.

10 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Margos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

11 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

12 *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Hovhannes Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

13 *‘Emelê Resûla*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol, 1911.

14 *Încîl Mizgînî*, Metta 26: 26-28, r. 62. (Peyvên ku di nav kevaneyan de hatine dayîn aîdî min. Î.S.)

15 *Kitêba Pîroz*, Derketin 19: 3-6, Wergêr: Said Alpaslan (Seîdê Dewrêş), Resul Yıldırım (Resûlê Qereqoçanî), Komela Hêvî û Jîyanê, Biefeld, Germany, 2011, r. 133. (Di jêgirtinê de peyva Xudan wek XUDAN hatiye nivîsîn. Î. S.)

Herdu beşên Pirtûka Pîroz jî li kurdiya kurmancî hatine wergerkirin. Destpêka wergeran, geşedanên wan û qonaxên wan ên dawîn mijarên girîng in ku di her zimanekî de ev proses cihê ye. Bi gotineke din ji bo her zimanekî destpêk û berdewamiya wergeran çîrokeke cuda ye. Di zimanê kurdî de wergêriya Pirtûka Pîroz di sala 1856ê de bi Peymana Nû ango Încîlê û ji beşên Încîlê jî bi Beşa Madteosê dest pê kiriye. Temambûna wê tesadufî sala 1872yê dike. Peymana Kevn (Pênc Pirtûkên Hz. Mûsa, Pirtûkên Pêxemberan, Pirtûkên Dîrokî, Zebûra Hz. Dawûd û ên din; bi tevahî 39 beş) di demeke nêzik de, di sala 2004ê de hatiye temamkirin.

2.2. Wergerên Încîlê Ên Bi Alfabeya Ermenîkî

Di Încîlê de 27 heft beş hene. Di hin zimanan de bi temamî û di hin zimanan de tenê wergera qismekê hatiye kirin. Beşên Încîlê bi zaravayê kurmancî bi temamî hatine tercumekirin û sernavên wan bi rêzê wiha ne:¹⁶

- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Metta
- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Marqos
- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Lûqa
- Mizgîniya Îsa Mesîh li gor Yûhenna
- Karên Şandiyan
- Nameya Pawlos a ji Romayîyan re
- Nameya Pawlos a pêşî ji Korîntîyan re
- Nameya Pawlos a diduyan ji Korîntîyan re
- Nameya Pawlos a ji Galatîyan re
- Nameya Pawlos a ji Efesîyan re
- Nameya Pawlos a ji Filîpiyan re
- Nameya Pawlos a ji Kolosîyan re
- Nameya Pawlos a pêşî ji Selanîkiyan re
- Nameya Pawlos a diduyan ji Selanîkiyan re
- Nameya Pawlos a pêşî ji Tîmotêyos re
- Nameya Pawlos a diduyan ji Tîmotêyos re
- Nameya Pawlos a ji Tîtos re
- Nameya Pawlos a ji Filêmon re
- Nameya ji Îbraniyan re
- Nameya Aqûb
- Nameya Petrûs a pêşî
- Nameya Petrûs a diduyan
- Nameya Yûhenna ya pêşî
- Nameya Yûhenna ya diduyan
- Nameya Yûhenna ya sisiyan
- Nameya Cihûda
- Peyxama Yûhenna

16 Di rêzkirina beşan de di navbera mezhebên Ortodoks û Katolîkan de ferq hene lê ji aliyê naveroka hejmarê beşan ve cudahiyeke tune ye.

Di sala 1856ê de beşa yekem ya Încîlê li Stembolê bi navê ‘Încîlê Xodêê Me Îsa El Mesîhê, Nivisandin Bi Destê Madteos’ tê weşandin. Ev berhem di dîroka çapemeniyê de yekem pirtûka kurmancî ye ku hatiye çapkirin. Bi tevahî 112 rûpel e. Li ser berga pirtûkê an di berga hundurîn de di derbarê wergêrê wê de agahiyek tune ye. Agahiyên giring ên bi vê terzê encax ji raporên mîsyoneran, ji kovarên rêxistinên mîsyoner an jî ji belgeyên wek name, meqbûz, mezbete, nîşeyên taybet û hwd. tên peyda kirin.

Xweşbextane di çend çavkaniyan de navê wergêrê wê hatiye destnîşankirin. Li gor van agahiyan navê mutercimê wê Stepan e û ermeniyekî ji Hênêya Amedê ye.¹⁷ Stepan karê wergerê bi teşwîq û arikariya mîsyonerên amerîkayî pêk tîne û piştî ku metna wergerê ji tesdîqa mîsyonerê navdar ê rêxistina ABCFMyê (American Board of Commissioners For Foreign Missions) William Goodell derbas dibe, li Stembolê di çapxaneyê A. P. Çirçîlê¹⁸ de tê weşandin; hejmara kopiyên 3000 hezar e.¹⁹

Piştî salekê, di sala 1857ê de, dîsa bi destê rêxistina mîsyonparêz BFBS (The British and Foreign Bible Society) û bi xêra heman wergêrê çar beşên Încîlê ku wek Încîlên kanonîk (ên fermî û yasayî) tên zanîn li payitexta Dewleta Osmaniyê tê çapkirin. Vê carê çapxane ne çapxaneyê berê ye; xwediyê wê çapa Încîlê Kayol e (bi navê xwe yê tam Henri Caillol/Cayol ê Marsîlyayî ku digel eqrebeyê xwe Jacques Caillol li ser axa împaratoriye teknîka lîtoğrafîyê dane nasîn).²⁰ Pirtûk 398 rûpel e. Di vê çapa nû de hin şaşîtiyên çapa ewil hatine sererastkirin û li ser rastnivîsa hin peyvên jî guherîn çêbûye.

Piştî 15 salan di sala 1872yê de Încîl bi tevahî tê çapkirin. Vê carê rêxistina sponsor ABS (American Bible Society) bû û xwediyê metbeyê jî A. H. Boyaciyan bû ku di heman demê de serokatiya civata ermeniyên Stembolê dikir.²¹ Çapa ewil ya sala 1857ê ku çar beşên Încîlê di hewend dubare çap dibe û li serî jî 23 beşên mayîn tên zêdekirin. Ev, di dîroka kurdiya kurmancî de wergera ewil ya temam e. Pirtûk jî 627 rûpelan pêk tê û mezinahiya wê 19.5 × 13 sm. ye.

Di çavkaniyan de di derheqê wergêrê vê berhemê de ku 23 beşên mayî tercume kiriyê agahiyên gelek kêmhene. Navê wî Tamo ye (Tovmas) û wezîfeya wî dîyakozi ye (arîkariya keşîşî).²² Di prosesa wergerandinê de tefîş û edîtorî di destê mîsyonerê aktîf Isaac Grout Blissê (1822-1889) de ye. Bliss di nav 25 salan de ku li Dewleta Osmanî derbas kiribû karûbarên tercumeyê Pirtûka Pîroz îdare dibe û di vê muddetê de di 30 zimanan de salane 17000 heb kopiyên beşên Tewrat û Încîlê tên çapkirin û li çar aliyên împaratoriye tên belavkirin.²³

Bi van sê wergeran tercumeyê Încîlê bi dawî dibe. Di Încîlê de carinan uslûbeke helbestane hebe jî bi pexşanê hatiye nivîsîn²⁴ û bi temambûna wergera metna Peymana Nû nimûneyeke berfireh ya pexşanê jî derketiye meydana û ev yek jî perspektîfa zimanê nivîskî û dîroka ziman jî pir giring e. Tercumeyê duyem ya bêkêmasî encax piştî 129 salî, di sala 1988ê de hatiye weşandin.²⁵ Di vê navbera dûr û dirêj de helbet tercumegerî didome, lê tenê qîsmek jî Încîlê tê tercumekirin û çapkirin.

Yek ji wan tercumeyên parçeyî ku bi tîpên ermenîkî gihastiyê çapê di sala 1891ê de tê weşandin. Ev, beşa yekem ya Încîlê angî Încîla Madteosê, bi temamî wergera nû ye, yanî ne berdewam an dubareya tercumeyên berî xwe ye. Bi sponsoriya ABSyê li Stembolê çap dibe; navê çapkerê wê A. H. Boyaciyan e û jî 148 rûpelan pêk tê. Li ser bergê navê wergêr tunebe jî tê zanîn ku sê werger hene û navên wan wiha ne: Bedros Amîrxan-

17 M. Eric Nort, *The Book of a Thousand Tongues*, The American Bible Society New York, 1938, r. 200.

18 Navê çapxaneyan di heman demê de navên xwediyê çapxaneyan e jî. Wergêr Stepan navê çapxaneyê bi tîpên ermenîkî wek ‘A. P. Çirçîl’ nivîsiye, rastnivîsa wî yê bi tîpên Latînî ‘A. B. Churchill’ e. Navê vî yê tam Alfred Black Churchill (1825–1870) e û kurê çapxaneyanê navdar William Nosworthy Churchill (1796–1846) e.

19 Marcin Rzepka, *Konfesyjność przekładu Kulturowa historia kurdyjskich tłumaczeń Biblii*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, r. 146.

20 Cebe Ayaydın, Özlem Günül, *19. Yüzyılda Osmanlı Toplumı Ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik*, Doktora Tezi, Türk Edebiyatı Bölümü Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2009, r. 148.

21 Rzepka, b.n., r. 149.

22 Kenneth J. Thomas, *BIBLE viii. Translations into other Modern Iranian Languages*, The Encyclopaedia Iranica.

23 Rzepka, b.n., r. 149.

24 Floyd V. Filson, *How Much of the New Testament Is Poetry?*, McCormick Theological Seminary, Journal of Biblical Literature, Vol. 67, No. 2, Jun., 1948, r. 125-126.

25 *Peymana Nû Mizginiya Îsa Mesih (Încil), Bî Kurdi (Devok A Kurmancî)*, Wer: Seidê Dewrêş, Resûlê Qereqoçani, Gute Botschaft Verlag, 1998, Dillenburg, Germany.

yan, X. Der Xazaryan û Kavîne Aflakadyan. Ev her sê wergêr jî peywirdarên dêrê ne û tercumeya sparîşkirî di bin kontrola James Barton, sekreterê ABCFMyê kuta dibe.²⁶ Di rastnivîsa vê wergerê de û di yên de ku li pey wê peyderpey hatine çapê, sistemeke kamiltir tê bikaranîn ku ji aliyê nûneriya dengên kurdî û çareserkirina aloziyên xwendinê ve serkeftîtir e.

Pirtûka duyem ya vê silsileyê, Încîla Margosê, bîst sal paşê, di sala 1911yê de tê çapkirin. Pirtûk bi tevahî 87 rûpel e. Di heman salê de beşên din ên Încîlê tîr çapkirin ku bi rêzê wiha ne: Încîla Xugasê (148 rûpel), Încîla Hovhannesê (109 rûpel), ‘Emelê Resûla (138 rûpel). Hemû pirtûkên vê silsileyê ku di sala 1891ê de bi beşa Madteosê dest pê dîke û di sala 1911yê bi ‘Emelê Resûla diqede û bi tevahî di nav xwe de 5 berg in, li Stembolê hatine çapkirin û çapxaneyê wan (li ser bergê *basmaxane* derbas dibe) aidî A. H. Boyacyan (di îmlaya orjînal de Boyacyan) e. Wisa xuya dîke ku rêxistina arîkar xwestiye ku temamê Peymana Nû bi destê van her sê wergêran bide temamkirin lê ev proje nîvco maye.

3. Pirtûkên Din ên bi Tîpên Ermenîkî

Xeyn ji wan pirtûkên jorîn ku behsa wan hatiye kirin çend berhemên din jî hene ku bi alfabe ya ermenîkî û bi zimanê kurdiya kurmancî hatine çapkirin. Ev cure berhem bi wesfên xwe yên pêşengî²⁷ û bi vekirina asoyên nû di dîroka nivîskî ya kurmancî de cihekî giring dadigirin.

Pirtûka ewil ku ne wergera Încîlê ye “Alîfbecuz” e ku bi du zimanan, bi ermenîkî û kurdî û digel wêneyên balkêş ji bo fêrkirina alfabe yê, hejmaran, navên ajelan, duayên dînî, agahiyên dîrokî, neteweyî û hwd. hatiye hazirkirin. Navê wê yê tam wiha ye: ‘Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren, Alîfbecuz Kurmancî û Armenî’. Nivîskarê wê Migirdîç Dîkranyan e ku li ser bergê wek rêberê rûhanî yê herêma Kurdistan û Paloyê tê danasîn. Di bin agahiyên kunyeyê de hevokerê bi ermenîkiya rojavayê jî hatiye nivîsîn: “*Mirov ji heywanan bi ilmê xwe û bi qabiliyeta xwe ya afirandinê tê cihêkirin.*” Pirtûk di sala 1860î de li Xalatîa, Gostantnubolisê (Galata, Stembol), di çapxaneyê H. Mühendîsyân de hatiye çapkirin.²⁸ Heman pirtûk piştî salekê digihîje çapa duyem jî.²⁹

Di vê pirtûkê de tiştê enteresan ew e ku zimanê kurdî wek zimanekî navgînî hatiye bikaranîn da ku zarokên ermenî ku zimanê xwe yê neteweyî nizanin fêrî wî bibin. Ji ber vê çendê ye ku heman metn berê bi kurdî, piştê jî bi ermenîkî hatiye pêşkêşkirin. Di pêşgotinê de ku sernavê wê wek ‘Almat’ (malat < millet) derbas dibe, mebestên pirtûkê wiha hatine ravekirin: “*1. Vê elîfbacuz, hat çêkirin, bi rêyê kurt û kin ji boyê xelkê Kurdistanê qewmê ermenî. 2. Loma pêş me danî bi rêz luxetan bi izmanê Kurmancî, û paşê li ber wan bi izmanê Ermenî, ku çaxê xwandinê zaroyan yek car izmanê ermenî jî hîn bibin. 3. Û ji boyê dilê zaroyan şazkirinê her çî ku sûret bin destê me hazir hebû, her yekî cîyê xwe de me danî. 4. Nîhayet her çî ku ji destê me dihat ji boyê zaro re ilmê xwandin şîrin xuyayîkirinê me kir. 5. Û li pişt Elîfba jî, ji hemî pêştir lazim bû neqlîyatek ji boyê hînbûna zaroyan me danî. 6. Hîvîya me hene ku ji vê pê ve, herke xeyretek xuyayî bibe, ji wê gelek qencî re dest dibe bavêjim xuyayî kirin.*”³⁰

Pirtûka din ya bi tîpên ermenîkî “Tasakîrkê Kurmancî” ye. Peyva ‘tasakîrk’ê bi wateya kitêba dersê ye. Pirtûk di sala 1868ê de li Nor Yorkê (New York) di çapxaneyê ‘Amerîgatsî Dedragî Ingerutyan’ de hatiye çapkirin.³¹ Di derbarê nivîskarê/a wê de qeydek xuya nabe. Hejmara rûpelan 44 e. Naveroka wê pedagojîk e û bi danasîna tîp û peyvên fêrî xwendina zimanê kurmancî dîke. Wek pirtûka Alîfbacuz wê jî çend peyvên kurdî digel muqabilên wan ên ermenîkî rêz kirine. Ji vir tê têgihîştin ku yek ji armancên pirtûkê ew e ku dixwaze bi wasîteya kurmancî fêrî zimanê ermenîkî bike. Piştî egzersîzên herf û kîteyan metn tîr. Di metnan de li gor ola Xirîstîyanîyê şîret û pend tîr dîtin. Teksteke nimûneyî jî vê berhemê wiha ye: “*Hemû zarok gunehkar in; zehf gunehê*

26 Rzepka, b.n., r. 153-154.

27 Mesûd Serfiraz, *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmaniyan de (1844-1923)*, Peywend, Stenbol, 2015, r. 207.

28 Migirdîç Dîkranyan, *Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren Alîfbecuz Kurmancî û Armenî*, Gostantnubolis, 1860, r. 1.

29 Hasmik Stepanyan, *Hayeri Bîtîsum Yev Hayadarr Krderen Dzerragir u Dpagir Grakanutyuni, The Countries and Peoples of the Near And Middle East*, 2018, r. 237.

30 Dîkranyan, b. n., r. 2. (Ji ber ku ev jêgirtî tenê ji bo danasînê ye di transkripsiyonê de bi mebesta hêsankirina xwendinê rastnivîsa modern hatiye tercîhkirin. Î.S.)

31 *Tasakîrkê Kurmancî*, Amerîgatsî Dedragî Ingerutyan, Nor York, 1868.

te jî heye; wekî usa ye her êvar û her sibe dua bike, ko Hîsus gunehê te ef bike. Dilê te jî xirab e; dua bike ko Rûhê Paqij wî paqij bike û nû bike, ko gava ti bimirî herî ezman.”³²

Pirtûka dawîn ku dê behsa wê were kirin ‘Yerkaranê bi Kurmancî’ ye ku di sala 1880yê de li Xarpêtê hatiye çapkirin.³³ ‘Yerkaran’ bi maneya ‘pirtûka îlahîyan’ e. Di berhemê de xeyn ji pêşgotina bi sê zimanan (kurdî, ermenîkî û îngilîzî) 103 îlahî hene. Hejmara rûpelan digel rûpelên pêşgotinê û beşa dawîn ku sernavên îlahîyan dihewîne 115 e. Navê çapxaneyê ‘Kollêc’ e ku amaje bi koleja/mekteba dînî ya Xarpêtê dike. Xarpêt di nîveka sedsala 19em de dibe merkeza olî û ronakbîrî bo ermenîyan, bi taybetî jî bo ermeniyên herêma Serhedê.³⁴

Straneke olî ya vê pirtûkê wiha ye:

“Were Şahê Bi Qewet

Were Şahê bi qewet,

Navê te î bi izet

Em hemd bidin;

Tu ku li her cî Reb î,

Dayîm ferehçî dibî,

Em reca dikin.”³⁵

4. Hin Taybetmendiye Wergera Tam ya Sala 1872yê

Çawa ku berê hatiye gotin di nav çapên wergerên Încîlê de wergera tam ya sala 1872yê cihêkî xusûsî digire. Ev xusûsiyet ji ber temambûna metna wergerê pêk tê ku di nav xwe de materyalên dewlemend ên zimanî dihewîne. Ev materyal alîkî ve bi qaydeyên rêzimanê re, alîkî ve jî bi binebeşên lînguîstîkî re girêdayî ne. Bi gotineke din metna wergerê ku hejmara ayetên wê nêzikî 8000 hezar in, bi hemû hevok û peyvên xwe ve dikare bibe mijara vekolînê gramerê û li gor usûlên modern ên zimannasiyê were nixandîn.

Çend taybetiyên fîzîkî ên pirtûkê wiha ne: Metn bi tevahî 624 rûpel e û digel tabloya xeletî û rastiyan hejmara rûpelên wê dibe 627. Di pirtûkên serdema Osmanî de tabloya rastî û xeletiyên bi tirkî wek ‘hata-savâb cedvelî’ dihat binavkirin û di dawîya pirtûkê de mîna zeyl (pêvek) dihat weşandin. Di vê pirtûkê de jî bi sernavê “Xêledî”yê şaşîtiyên metnê û formên wan ên rast hatine nîşandan.

Di rûpelên metnê de zêde valahî nayê dîtin û li ser her rûpeleke tije herî zêde 33 riste hene. Mezinahiya wê 19.5 × 13 sm. ye ku bi vê taybetmendiya xwe jî pirtûkên mezin tê hesibandîn.

4.1. Hin Taybetmendiye Rastnivîsê Yê Vê Berhemê

Wergera tam ya Peymana Nû bi alfabeya ermenîkî ya rojavayê hatiye çapkirin. Her çend alfabe aidî zimanê ermenîkî bibe jî ziman kurdî ye. Ji ber hindê jî bo xwendina wê divê him alfabeya ermenîkî û him jî zimanê kurdî bê zanîn. Wek hemû alfabeyên adaptekirî alfabeya ermenîkî ya kurdî jî ji bo temsîliyeta dengên hatiye nûjenkirin. Tîpên alfabeya ermenîkî ya kurdî bi rêzê wiha ne:

32 B. n., r. 25-26. (Di rastnivîsa latînî de çend guherînên biçûk hatine çêkirin. Î.S.)

33 *Yerkaranê Bi Kurmancî*, Çapxaneyê Kollêcê, Xarpêt, 1880.

34 Martin Rzepka, *Translation, Power and Domination: The Postcolonial Explorations of the Bible in the Kurdish Context*, “Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict, Rediscovering Kurdistan’s Cultures and Identities, The Call of the Cricket”, Gewerbestrasse, Switzerland, 2017, r. 203.

35 *Yerkaranê Bi Kurmancî*, r. 1-2. (Di rastnivîsa latînî de çend guherînên biçûk hatine çêkirin. Î.S.)

Transkrîpsiyon (Muqabilên Herfên Ermenîkî B1 Latînî)

Ermenîkî		Kurdî	
Majuskul	Mînskul	Majuskul	Mînskul
Ա	u	A	a
Բ	p	Բ	p
Գ	q	Գ	k
Դ	η	T	t
Ե	ê	YE/Y	ye/y
Զ	q	Z	z
Է	ê	E/Ê	e/ê
Ը	p	I	i
Թ	թ	T	t
Ճ	đ	J	j
Ի	î	Î	î
Լ	l	L	l
Խ	խ	X	x
Ծ	đ	DZ	dz
Կ	k	G	g
Հ	h	Y	y
Ձ	ă	TS	ts
Ղ	η	Ճ	ǰ
Ճ	đ	C	c
Մ	ú	M	m
Յ	J	H/Y	h/y
Ն	û	N	n
Շ	z	Ş	ş
Ո	n	VO/WE	vo/we
Չ	z	Ç	ç
Պ	uj	B	b
Ջ	z	Ç	ç
Ռ	n	Ք	r
Ս	u	S	s
Վ	v	V/W	v/w
Տ	un	D	d
Ր	p	R	r
Յ	g	TS	ts
Բ	ı	V/W	v/w
Փ	ph	P	p
Զ	p	K	k
Օ	o	O	o
-	l	-	yev
Չ	q	Q	q
Մ	ü	E	e
Էօ	eo	Ö	ö
Ու	ni	U/Û	u/û
Իւ	hi	Ü	ü

Di alfabeya ermenîkî de 38 herf hene; xeyn ji wan herfan semboleke taybet heye ku tenê ji bo gihaneka ‘û’yê tê bikaranîn: ‘u’ (yev). Ev simbol di seranserê metnê de tenê yek car tê dîtîn. Ji bo dengê ‘u’ya kin û dirêj du herf bi hev re tên nîşandayîn: ‘o’ + ‘v’. Heman mentîqa rastnivîsê di zimanê yewnanî de jî tê dîtîn ku ji bo ‘u’yê du tîp tên nivîsin. Ji ber ku yewnanî baş dizanibû, çêkerê alfabeya ermenî Mesrob Maşdots (361-440) bi ihtîmaleke mezin ev kombînasyon ji wî zimanî girtiye. Ji bo dengên ‘ö’ û ‘ü’yê jî kombînasyon hene ku li gor rêzê wiha ne: e+o=ö, i+u=ü. Ev herdu deng tenê ji bo rastnivîsa peyvên biyanî ku ji tirkî/osmanî hatine girtin tên bikaranîn. Du herfên zêde ku ji bo kurdî hatine çêkirin ev in: ‘e’, û ‘q’.

Çawa ku alfabeya ermenîkî alfabeyeke serbixwe ye, wisa jî xalbendiyên ku di vî zimanî de tên şixulandin cuda ne.³⁶ Li jêrê xalbendiyên zimanê ermenîkî û wezîfeyên wan (ku di metna kurdî de jî bi heman şeweyê hatine bikaranîn) hatine şirovekirin:

: (xalecot): Ev simbol di dawiya hevokan de tê dîtîn û şûna xalê digire.

. (xal): Ev simbol ji bo hevokên pêreyî, berî îzahatê yan jî axaftina kesekî/ê tê bikaranîn û şûna bêhnokê an xalêbêhnokê digire.

^ (pirsnîşan): Ev simbol ji bo pirsîkirinê tê bikaranîn. Teqez ne lazim e ku li dawiyê bê danîtin; pirs li ser kîjan peyvê bibe li ser wê tê danîtin.

` (bêhnok): Ev simbol ji bo cudakirina hevokan an jî hevokên bê lêker tê bikaranîn. Şûna bêhnokê û xalebêhnokê digire.

, (bêhnok): Ev simbol ji bo cihêkirina peyv an hevokan tê bikaranîn.

’ (dabir): Ev simbol di zimanê ermenîkî de ji bo dengên jêkirî tê bikaranîn, lê di metna kurdî de ji bo dengê ‘eynê (ع) hatiye xebitandin. Di dirêjahiya metnê de tenê çend caran tê dîtîn.

’ (kirpandin): Ev simbol ji bo kirpandina peyv an dengdêrekê tê bikaranîn.

’ (baneşan): Ev simbol ji bo xitabkirinê tê bikaranîn.

4.2. Hin Taybetmendiye Sentaksê yê vê Berhemê

Sentaks an hevoksazî ew şûbeya zimannasiyê ye ku bi usûlên rêzandina hêmanên hevokê re elaqedar dibe. Di zimanekî mûeyyen de hevokek tenê li gor rêzîkên diyarkirî tê sazîkirin û bêyî şopandina wan qaydeyan çarçoveyêke mentîqî pêk nayê. Helbet zimanê kurdî jî ne derveyî vê taybetmendiye ye û nivîsa standart an axaftinê herêmî (devok) tev girêdayî sentaksê ne.

Gelek ziman di prosesa avakirina zimanê neteweyî de pêşî ji wergerê arîkarî dibînin³⁷ û di metnên wergerkirî de ji ber bandora zimanê jêderkî (source language) hin formên çewt, an çewt nebin jî seyr, tên dîtîn. Di dîroka nivîskî ya kurdiya kurmancî de jî metnên destpêkî werger in û dema ku mirov li hevoksaziyê mêze dike bi hêsanî bandora zimanê tirkî/osmanî dibîne. Ev mesele ji aliyekî ve bi wergêriyê re têkildar e û ji terefê din bi têgiha ‘kontakta zimanan’ re jî têkildar e. Zafer Açar vê fenomenê wiha tîne ziman: “*Îja, ji ber ku kontakta kurdî bi çend zimanan re ye, em guherîna di kurdî de eşkere dikarin bibînin. (...) Guherîn hem di deng û tîpên kurdî hem di peyv û ferhenga kurdî, hem di sazîkirina hevokan hem jî di wateyê de pêk hatiye.*”³⁸

Çend nimûyên hevoksaziyê ji wergera tam ya Încîlê û paralelbûna wê bi zimanê tirkî re wiha ne:

- “(...) li Beytelehmê û dora wî da bûn hemî *kuşêl* piçûkan...” (r. 6)³⁹

(Beytlehem’de ve çevresinde olan bütün küçük çocukları...)

- “*Û bi dîtîne aw cematan li çiyê rabû...*” (r. 10)

36 Dora Sakayan, *Western Armenian For the English-speaking World A Contrastive Approach*, Yerevan State University, 2021, r. 17.

37 Lirak Karjagdiu, Naser Mrasori, *The role of literary translation in the development and enrichment of national literature*, Journal of Language and Linguistic Studies, 17(4), 2332-2345, 2021, r. 2339-2340.

38 Zafer Açar, *Sosyolinguistik Hin Têgehên Serekî û Sheyên Xebatê Yê Vê Zanistê*, “Rêzegotarên Zimannasiya Kurdî, Destpêk û Têgehên Sereke”, Peywend, Van, 2022, r. 158.

39 Hejmarên rûpelan aîdî metna wergerê ya sala 1872an e.

(Ve o cemaatleri görmekte dağa çıktı...)

- “Îsa go jê ra, Erki dixwazî tekmîl bûn” (...) (r.49)

(İsa ona dedi: Eğer kemale ermek istiyorsan...)

- “(...) li ber Xodê mûmkûnê hemî tîştan heye.” (s. 49)

(Tanrı'nın önünde her şeyin mümkünü vardır.)

Helbet pêkan e ku hevşibînên bi vî terzî muheqqeq bi bandora tirkî yan zimanekî din neyên îzahkirin. Dibe ku di wergerê de hostatiya wergêr kême be an jî ji ber kêmaniya mînakên nivîskî ên berî xwe nikaribe bi uslûbeke herikbar û rûniştî binivîse. Lê ne hewceyê gotinê ye ku zimanê fermî bivênevê tesîreke mezin îcra dike li ser zimanên neteweyên din û sentaks jî ne derveyî wê peywendiyê ye. Eger dereceya wê danûstandinê ji sînoreke maqûl derbas bibe, li wir dejenere û pûçbûn dest pê dike û xetereya wendabûna ziman dertê holê.⁴⁰

4.3. Hin Taybetmendiye Morfolojîk yê û Berhemê

Morfolojî bi metodên çekirina peyvan, wezîfeya qertafan, kesandina lêkeran û bi hemû cureyên formên ziman re elaqedar e; berê ev têgih tenê di zanista jîndarnasiyê de dihat bikaranîn lê îro wek têgihêke muhim ya lînguîstîkê jî tê bikaranîn ku şaxeke serbixwe ye û li ser morfên (guherînen) şiklî ên hêmanên zimanekî radiweste.⁴¹

Di metna wergera tam ya Încîlê de gelek mînakên formsaziyê hene û gire (pêşgir û paşgir) qîsmeke muhim ên guherînen sûretan e. Li jêrê çend mînakên qertafan û fonksiyonên wan ên rêzimanê hatine nîşandan:

–oğ: Gireya dariştinê ye, ji lêkeran kirde çêdike; li ser koka dema borî ya kesê sêyem tê îlawekirin. Mînak: Ceribandoğ (kesê/a ku diceribîne), gotoğ (kesê/a ku dibêje), nihêroğ (kesê/a ku dinihêre), çûndoğ (kesê/a ku diçe).

–êt: Formeke veqetandekê ye ku ji bo pirjimariyê tê bikaranîn. Mînak: Xuşkêt vîa, rûhêt napakan, şagirdêt wî.

–ê: Forma kurt ya veqetandeka ‘-êt’ê ye. Mînak: “Xodê dikari ji kavirê[t] han weledê[t] Îbrahîm derxîne.”

–tir: Gireya kêşanê ye, ji bo berawirdê tê bikaranîn, bi wateya zêdebûnê ye. Mînak: Pêtir, zêdetir.

–îtî/tî: Gireya dariştinê ye, ji navdêran navdêrên razber çêdike. Mînak: Qancîtî, mecbûrîtî, zarûtî, dirûtî (durûtî), padişahîtî.

–cî: Gireya dariştinê ye, ji navdêran navdêr çêdike, amaje bi çêkerê dike. Ev qertaf bi eslê xwe ve tirkî ye: Mînak: Gümrügcî, xancî, şeraatcî.

4.4. Hin Taybetmendiye Leksîkolojîk yê û Berhemê

Leksîkolojî ew şaxa zimannasiyê ye ku li ser ‘leksîs’an ango peyvan dixebite û xweza, wate, dîrok û bikaranîna wan dinirxîne.⁴² Di metna wergerê ya tam de vokabulereke dewlemend û rengîn heye ku dikare bibe babeta xebateke xusûsî. Ji ber ku werger aidî metneke olî ye, tê de gelek leksîsên olî hene. Ji ber ku mîletê kurd mîletekî misilman e, pîrsa ‘termînolojiya dînî ya xaçparêziyê bi çi awayî hatiye îfadekirin’ tê bîra meriv. Wergêrên Încîlê di vê meseleya bîproblem de usûleke wiha şopandiye: Ji bo hin têgihan ji zimanê ermenîkî sût hatiyê wergirtin, hin têgih ji wergerên osmanî ku di nav xwe de gelek hêmanên erebî û farsî di hewîne hatine girtin û hin têgih jî bi derfetên zimanê kurdî hatine avakirin. Ji ber vê yekê ye ku di etîmolojîya peyvan de çêştdarî balê dikşîne.⁴³ Li jêrê çend peyvên nimûneyî û zimanên wan ên jêderkî hatine destnîşankirin:

Xodê (kurdî): Hêza mezin ê Teslîsê (sîstema îlahî ya Sê Xudayan ango Xwedayên Sisêyî). “Zira padişahîtîê Xodê bi sözan nin e, lê bi quwwet e.” (r. 398)

40 İlyas Sayim, *Hasköy Kurmancî Ağzının Bir Kısım Özellikleri*, “Muş, Tarih, Toplum, Siyaset ve Hafıza”, Pınar Yayınları, İstanbul, 2020, r. 258-259.

41 George Yule, *The Study of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, r. 75.

42 Jesús Martínez del Castillo, *Semantics and Lexicology*, Almería, 2013, r. 8.

43 Marcin Rzepka, *Protestants among Kurds and some problems of translations of the Bible into Kurdish in the 19th century*, Orentala Chrystana Cracovensa 1, 2009, r. 92.

Rûhe'l-Quds (erebî): Hêza mezin ê din ji teslîsê. “Az wê, tahfil dikim bi av ji boyê toba; hama li pey mi hatox ji min taqatî e, û ez sole wî garandinê nahêjim, awê wê dê tahfil bike bi Rûh el quds û bi agir.” (r. 7)

Îsa (erebî): Hêza mezin ê tir ji Teslîsê. Navkî taybet e ku di zimanê ermenîkî de wek ‘Hîsus’ tê bilêvkirin. “Wê çaxê Îsa cematî berda, û li mal hat; şagirdê wî hatin li balê, û gon: Temsilê zîwanê zevîan ji me ra bihakîne.” (r. 34)

Kurê Meruv (kurdî): Leqeba Hz. Îsa ye. “Ji boy vî hûn jî hazir bibin, çima ko li wusan saatkî, ko hûn texmîn nakin Kurê meruv tê.” (r. 64)

dacar (ermenîkî): Perestîşgeh; Mabeda Hz. Suleyman, perestgeha mezin ya cihûyan. “Û çaxê ji qelebe ra go Îsa: Mi girtinê weka li ser diz hûn bi kêran û bi daran rabûn? Her ro li nav dacar da bi we ra diironîşdibûm û talîm dikiribûm û hûn mi negirtin.” (r. 72)

tahfil (erebî): Tehfil, vaftîz, şuştina zarûyan ji wê gunehê ku ji Hz. Adem derbasî ziryetê wî bûye. “Nua herin hemî mîlletan talîm bikin, û tahfil bikin wan bi navê Bav û Kur û Rûh el quds; ...” (r. 79)

bayram (tirkî): Cejn; di dîroka cihûyan de roja xilasbûnê ji qralê Misirê. “Û digotibûn, li vî bayram da nebe, ki li qawm da nebe ko welwelekî bibe.” (r. 119)

yerets (ermenîkî): Êxtiyar, rûsipî. “Û bîst û çar yeretsan û çar haywanan ketin û secde kirin ji Xodê ra, ko li ser taxtê rodine, bi gotinê: Amîn, Alelûia.” (r. 617)

Xeyn ji van hêmanên dînî di peyvên din de jî çêşdiyeke mezin ya etîmolojîk xuya dibe. Tê dîtin ku wergêrên Încîlê di bikaranîna peyvên biyanî de zêde dudilî nebûne û ew bi rehetî tevî metnê kirine. Dibe ku ev helwest karê tercumeyê ji wergêran re hêsantir kiribe, lê di xwendin û têgihîştina metnê de carinan dibe sedema alozî yan serwestnebûnê. Çend unsurên biyanî ku di metnê de derbas dibin wiha ne:

başlamîş kirin (tirkî): Dest pê kirin. “Û kînga ko aw çûn, Îsa başlamîş kir ji cevata ra gotinê ji boy Hanna.” (r. 26)

düşümîş bûn (tirkî): Fikirîn. “Û düşümîş mebin hûn li nav xo da bêjinê, erki bavê me Îbrahîm heye, ji we ra dibê, erki Xodê dikari ji kavirê han weledê Îbrahîm derxîne.”

kelb (erebî): Kûçik. “Û arzû dikir ko ji sufrayê aw zengîne hati ketin ji hûrikê nanan zikê xo tijî bike, û hem ji kelban dihatibûn û brînêt wî dalêstin.” (r. 186)

yemîş (tirkî): Mêwe. “A nwa ji toba ra layiq yemîş bînin.” (r. 8)

5. Metneke nimûneyî ji wergera tam ya Încîlê

Li jêrê metneke nimûneyî ji wergera tam ya Încîlê heye. Berî transkrîpsiyonê sûreta orjînal ya vê metnê hatiye berpêşkirin.

Tîpguhêziya metnê li gor rêbaza W. M. Thackston hatiye kirin. Di vê rêbazê de ji bo dengdarên bêhilm, ‘r’ya qelew û ji bo dengên ku ji erebî derbasî kurdî bûne binxêz hatiye bikaranîn.⁴⁴ Reqemên biçûk ên metnê hejmarên ayetan in.

Ev metn ji beşa şeşem ya Încîla Madteosê hatiye girtin⁴⁵ û yek ji giringtirîn duayên xaçparêziyê ye ku wekî ‘Duayê Rebê’ an ‘Bavê Me’ tê zanîn. Transkrîpsiyona wê bi alfabeya latînî ya kurdî wiha ye:

“¹⁰ Yâ bavê me ko li azûmanday, navê ta azîz bibe; padîşahîtiyê ta bê; meramê ta bibe, çawan ko li azûmanda, wusan jî li ser ardê. ¹¹ Nanê me hemû royan îro me ra bide.

¹² Û deynê me ji mera baxş bike, çawan ko em jî baxş dikin ji deyndaranê xo ra. ¹³ Û me li tercubeyê mebe, lê ji şerê xalas bike, çima ko êtaye padîşahîti û quwwet û hamd ebedil ebed; amîn.”

44 W. M. Thackston, -Kurmanji Kurdish- A Reference Grammar with Selected Readings, r. 1-4.

45 Peymanê No, 1872. r. 14.

10 Ե՛ս՝ պավէ մա՛ քօ լը աղիւմանտայ , նավէ դա աղիղ
պըպա՛ն . փատիշահիթիյէ դա պէ . մէրամէ դա պըպա՛ն ,
չավան քօ լը աղիւմանտա՝ վուսան ժի լը սէր արտէ :
11 Նանէ մա՛ հէմու ուոյան ի ու մա՛նա պըտա՛ն :
12 Ու տէյնէ մա՛ ժը մա՛նա պախշ պըքա՛ն՝ չավան քօ ա՛մ
13 ժի պախշ տըքըն ժը տէյնտարանէ խօուա : Ու մա՛ լը
թէրճուպէյէ մա՛ պա՛ն , լէ՛ ժը շա՛նէ խալաս պըքա՛ն , չըմա
քօ էդայա՛ն փատիշահիթի ու գուվլէթ ու համտ էպէտը
էպէտ . ամին :

Eger heman metn li gor rastnivîsa îro ji nû ve bê nivîsin dê wiha xuya bibe:

“¹⁰ *Ya bavê me ku li azuman da y[e], navê te ezîz bibe; padişahîtiya te bê; merama te bibe, çawan ku li azuman de, wusan jî li ser erdê.* ¹¹ *Nanê me hemû royan îro ji me re bide.*

¹² *Û deynê me ji me re bexş bike, çawan ku em jî bexş dikin ji deyndarên xwe re.* ¹³ *Û me li tecrubeyê nebe, lê ji şerê xelas bike, çima ku ya te ye padişahîti û quwwet û hemd ebedu 'l- ebed; amîn.”*

Lê belê li vir pirsgireka mudaxeleye dertê meydanê û reseniya metnê xerab dibe. Xeyn ji vê yekê gengaz e ku heman metn ji ber nêrinê cuda, bi şewazên cihê were latînzekirin. Ji hêla din, eger ev cure metn bi meqsedeke pragmatîk an populîst werin standardîzekirin û ji daîreya teng ya akademiyê derkevin, gelek kes dikarin ji wan xeberdar û sûdmend bibin. Bi gotineke din herçend xebatên akademîk pabendî bi metna resen û tîpgruheziyeke hûr bixwaze jî ji bo gihîştina girseyên mezin standardîzekirin, zelalkirin, kurtasîkirin an usûlên bi vî rengî ji faydeyê ne dûr in.

Encam

Berhemên kurdiya kurmancî yê bi alfabeya ermenîkî hêmanên giring ên ji dîroka nivîskî ya vî zimanî ne. Lê ji ber ku bi alfabeyeke kêmnas hatine çapkirin bandora wan sînordar maye û li ser wan, xebatên akademîk an derveyî akademiyê hebin jî zêde nehatine zanîn.

Xusûsiyeteke van berheman ew e ku yekemîn nimûneyên çapkirî ên zimanê kurdî ne û xeyn ji pirtûka ‘Yerkaranê bi Kurmancî’ tev bi pexşan hatine weşandin. Bi qewlekî din bi qasî ku hatiye tesbîtkirin pexşana zaravayê kurmancî bi wan dest pê kiriye û her ku çûye ji aliyê uslûb û vegotinê ve bi pêş ketine. Eger berhema ewil ya sala 1856an û berhema dawîn ya sala 1911an bi hev re werin berawirdkirin, ev rastî bi hêsanî dê were fêmkirin.

Alfabe, pêdivîyeke sosyolînguîstîk a neteweyan e. Ji ber şert û mercên wê demê ermenîyên kurdîaxiv ji bo cimeata xwe çî te’lif bibin çî werger, di wan de şaşitiyên rêzimanê hebin an tune bin, zêde bî xwendin an hîç neyên xwendin, di encamê de metnên kurdî saz kirine û ji bo ku bi hêsanî bigihîjin armancên xwe alfabeya xwe ya neteweyî bi kar anîne. Ji bo adaptasyonê jî alfabeya ermenîkî li gor taybetmendiye fonetîk ên zimanê kurdî guherandine. Bi kurtî, kêmjimareke xeyrî muslim ji qewet û pratîkbûna kurdî sûdmend bûye û bi vî zimanî baweriyên xwe û hestên xwe yê neteweyî anîne ziman.

Gelo bandora pirtûkên kurdî bi alfabeya ermenîkî li ser cimeata ermenî çî bû? Destpêkirina karê wergera Încîlê, berfêhkirina wan wergeran, temambûna wergera hemû beşan, çapkirina pirtûka dibistanê ji bo zarûyan, ji nû ve çapkirina wê, çêkirina stranên rûhanî (yerkaran) ji bo dêrê û ji nû ve çapbûna wê di sala 1938ê de li Sûriyeyê⁴⁶ û destpêkirina wergereke nû ya Încîlê ku bi temamî ji wergera ewil cuda ye, tev nîşan didin ku ban-

⁴⁶ X. Der Xazaryan, *Yerkêd Rûhanî Bi Zimanê Kurmancî*, Haleb, 1938. (Ev, pirtûka dawî ya bi alfabeya ermenîkî ye. Mixabin xeyn ji sê rûpelan di destê min de nusxeya wê ya çapkirî an dijîtal tune ye. Î. S.)

dora berhemên kurdî bi alfabeya ermenîkî bi tu awayî biçûk an bêqîmet nebû.

Di vê xebatê de danasîna van berhemên giranbiha hatiye kirin û bi taybet jî çend taybetmendiye wergera tam ya Încîlê bi navê 'Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh' hatine hilsengandin. Di dawîya xebatê de hat dîtin ku di nivîsîna peyvan de ji devokên Serhedê sûd hatiye wergirtin. Ji ber ku ji zimanekî din hatiye tercumekirin û hewceyî bi termînolojiya dînî çêbûye tê de peyvên biyanî gelek in. Uslûb ew çend ne herikbar e. Carina îfade ne zelal in an jî biqisûr in û ji ber wan têgihiştin dijwar dibe. Ji aliyê peyvan ve gelek dewlemend e û ev yek tenê bi serê xwe dikare bibe mijara xebateke berfireh.

Di encamê de mirov dikare bibêje ku wergera Încîlê ya tam, metneke dîrokî ye û tê de çiqas kêmasî yan xeletî hebin jî di hindura xwe de materyalên dewlemend ên zimanî jî vedişêre û bi xusûsiyeta xwe ya pêşengî ji bo pexşan û wergera kurdî dikare bibe mijara gelek xebatan.

JÊDER

- __ (1856), *Încîlê Xodêê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos*, Çapxane: A. P. Çirçîl, İstambûl.
- __ (1857), *Încîl Xodêê Me Îsa El Mesîhê Nivisandin Bi Destê Madteos Markos Lukas û Hanna*, Çapxane: Kayol, İstambûl.
- __ (1868), *Tasakîrkê Kurmancî, Amerîgatsî Dedragî Ingerutyayn, Nor York*.
- __ (1872), *Peymanê No Ê Xoîyê Me Îsa El Mesîh*, Çapxane: A. H. Boyacyan, İsdambol.
- __ (1891), *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Madteos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *'Emelê Resûla*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Hovhannes Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Margos Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911) *Încîla Rabbê Meî Hîsus Krîsdos Ko Xûgas Nvîsî*, Çapxane: A. H. Boyacyan, Stambol.
- __ (1911), *Peymana Nû Mizgîniya Îsa Mesîh (Încîl), Bî Kurdi (Devok A Kurmancî), Wergêr: Seidê Dewrêş, Resûlê Qereqoçani, Gute Botschaft Verlag, Dillenburg, Germany*.
- __ (2005), *Încîl Mizgîni, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul*.
- __ (2011) *Kitêba Pîroz, Derketin 19: 3-6, Wergêr: Said Alpaslan (Seidê Dewrêş), Resul Yıldırım (Resûlê Qereqoçani), Komela Hêvi û Jiyane, Biefeld, Germany*.
- Açar, Zafer (2022), *Sosyolînguîstîk Hin Têgehên Serekî û Sehayên Xebatê Yên Vê Zanistê, Rêzegotarên Zimannasiya Kurdî, Destpêk û Têgehên Sereke, Peywend, Van*.
- Ayaydın, Cebe - Günül, Özlem (2009) *19. Yüzyılda Osmanlı Toplumı Ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik, Doktora Tezi, Türk Edebiyatı Bölümü Bilkent Üniversitesi, Ankara*.
- del Castillo, Jesús Martínez (2013), *Semantics and Lexicology, Almeria*.
- Dikranyan Migirdiç (1860), *Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren Alifbecuz Kurmancî û Armenî, Gostantnubolîs*.
- Dikranyan Migirdiç (1861), *Ayppenaran Kürderen Yev Hayeren Alifbecuz Kurmancî û Armenî, Gostantnubolîs*.
- Filson, Floyd V. (1948), *How Much of the New Testament Is Poetry?*, McCormick Theological Seminary, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 67, No. 2, Jun.
- Hinkel, Eli (?), *Descriptive versus Prescriptive Grammar*, TESOL Encyclopedia of English Language Teaching, Seattle Pacific University.
- Karjagdiu, Lirak - Mrasori, Naser (2021), *The Role of Literary Translation in the Development and Enrichment of National Literature*, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(4), 2332-2345.
- Nort, M. Eric (1938), *The Book of a Thousand Tongues*, The American Bible Society New York.
- Rzepka, Marcin (2009), *Protestants among Kurds and some problems of translations of the Bible into Kurdish in the 19th century*, *Orientalia Cracovensa 1*.
- Rzepka, Marcin (2013), *Konfesyjność przekładu Kulturowa historia kurdyjskich tłumaczeń Biblii*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie Wydawnictwo Naukowe, Kraków.
- Rzepka, Martin (2017), *Translation, Power and Domination: The Postcolonial Explorations of the Bible in the Kurdish Context*, "Palgrave Studies in Cultural Heritage and Conflict, Rediscovering Kurdistan's Cultures and Identities, The Call of the Cricket", Gewerbestrasse, Switzerland.
- Sakayan, Dora (2021), *Western Armenian For the English-speaking World A Contrastive Approach*, Yerevan State University.
- Sayım, İlyas (2020), *Hasköy Kurmancî Ağzının Bir Kısım Özellikleri*, Muş, Tarih, Toplum, Siyaset ve Hafıza, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Serfiraz, Mesûd (2015), *Kurd, Kitêb, Çapxane Weşangeriya Kitêbên Kurdî di Dewra Osmaniyan de (1844-1923)*, Peywend, Stenbol.
- Seyari, Ahmet - Aktaş, Murat (2023), *Pêşgira Dariştinê ya 'Ve-' yê û Fonksiyonên Wê yên Morfosemantîk di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da*, *Kurdiname, Jimar: 9, Mijdar*.
- Stepanyan, Hasmik (2018), *Hayeri Bîtîsum Yev Hayadarr Krderen Dzerragir u Dpagir Grakanutyuni*, *The Countries and Peoples of the Near And Middle East*.
- Thackston, W. M. (?) *-Kurmanji Kurdish- A Reference Grammar with Selected Readings*.
- Thomas, Kenneth J. (?), *BIBLE viii. Translations into other Modern Iranian Languages*, *The Encyclopaedia Iranica*.

Ûazaryan, Û. Der (1938), *Yerkêd Rûhanî Bi Zimanê Kurmancî, Haleb*.

Wendland, Ernst - Noss, Philip (2023), *Bible Translation, Stellenbosch University*.

Yule, George (2001), *The Study of Language, Cambridge University Press, Cambridge*.

Kêş di Stranên Dîlankî yên Kurmancî de Destxetên Mela Xelefê Bafî Weke Nimûne¹

Kurte

Stran cureyeke ji helbesta gelêrî ya herî berbelav e ku bi melodiyeke tê strîn. Ev helbestên ku dahênerê wan nediyar e, di her dem û warên jiyana gel de cih girtine û ketine nav zimanê gel. Li her deverê bi navekî hatibe binavkirin lê zêdetir navê *stran* hatiye pejirandin. Stran, beşek e ji helbesta folklorî ye û bi naverok û şêwaza xwe ji cureyên folklorî yên din vediqete. Divê naverok û şêwaza wan baş bêne dahurandin ku him şikl û forma wan a resen xirab nebe û him wate û fonksiyona wan berdewam bike.

Ev xebat li ser beşeke şêwazê ye ku li ser kêşa stranên dîlankî yên Kurmancî radiweste. Ji ber ku stran cureyek helbesta folklorî ya kêşdar e, bi taybetî xebat li ser helbestên folklorî yên kêşdar e. Ji stranên jî stranên dîlankî yên ku di lîstikên dawet û govendên Kurmancan de tê strîn, bi nêrîneke helbestane dadihûrîne û kêşên wê yên sereke tesbît dike. Cureya kêşa van stranên, hejmara wan a rîtmî, hejmara wan a birgeyî/kîteyî û rêjeya wan bi mînakên derdixê holê. Mînakên xebatê ji stranên destxetên Mela Xelefê Bafî hatine wergirtin ku wî di navbera salên 1982-1986 berhev kirine.

Bêjeyên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Devkî, Stranên Kurdî ya Gelêrî, Stranên Dîlankî, Kêş, Mela Xelefê Bafî.

Kürtçe Halay Şarkılarında Ölçü (Mela Xelefê Bafî'nin El Yazmalarından Örneklerle)

Özet

Kürt halk şiirinin en yaygın türlerinden biri olan halay şarkıları, Kürt halk şiirinin bir melodi eşliğinde söylendiği türüdür. Söyleyeni belli olmayan bu şiirler, hayatın birçok alanında ve anında halkın dilinde yer edinmiştir. Her yörede farklı bir adla adlandırılrsa da halk arasında *stran* adı daha çok kullanılmıştır. Şarkı diyebileceğimiz bu şiirler, halk şiirinin bir türü olup gerek içeriğiyle gerekse üslubuyla diğer halk edebiyatı türlerinden ayrılmıştır. Kendine özgü bir şekli olan şarkı türünün, iyice anlaşılması ve toplumdaki fonksiyonunu tam bir şekilde yerine getirmesi için içerik ve üslup açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekir. Bir üslûpbilim çalışması diyebileceğimiz bu çalışmada, özellikle düğün ve oyun havalarda söylenen şarkılardan olan halay şarkılarının hece ölçüsü üzerinde durulmuştur. Şarkı, ölçülü olarak söylenen halk şiiri türü olduğundan, bu çalışmada ölçülü halk şiirleri örneklerine yer verilmiştir. Şarkı türü olarak da Kürtlerin oyun ve düğünlerde söylediği halay şarkıları ele alınmış olup bu şarkıların, Kürt Halk Edebiyatı'nda hangi ölçülerle kullanıldığı ortaya konmuştur. Bu çalışma yapılırken, 1993 yılında vefat eden Mela Xelefê Bafî adlı şahsın 1982-1986 yılları arasında Botan Bölgesi'nden derlediği şarkılardan yararlanılmıştır. Bu çalışmayla Kürt halk şiirinde geniş bir yer tutan halay şarkılarının ölçü birimi, ritim ve durak sayıları tesbit edilmiştir.

¹ * Ev gotar ji teza xwendevan ya Şêwaza Stranên Kurmancî -Destxetên Mela Xelefê Bafî Weke Nimûne- hatiye hilbijartin.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:19

Muhammed İkbâl DENİZ

Xwendekarê Doktorayê
Zanîngeha Bîngolê
Ziman û Edebiyata Kurdî
mid Deniz@bingol.edu.tr
Orcid: 0000-0001-2345-6789

Hemin Omar AHMAD

Dr. Öğr. Üyesi
Zanîngeha Bîngolê
Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî
heminaahmad40@gmail.com
Orcid: 0000-0003-1985-9512

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 03.01.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 25.03.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 28.06.2024

DOI: 10.56491/buydd.1414307

Atf / Citation:

DENİZ, M. İ. û AHMAD, H. O. (2024). Kêş di Stranên Dîlankî yên Kurmancî de (Weke Nimûne: Ji Devera Botan Destxetên Mela Xelefê Bafî. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(19), 32-53

Anahtar Kelimeler: Sözlü Kürt Edebiyatı, Kürt Halk Şarkıları, Halay Şarkıları, Ölçü, Mela Xelefê Bafî.

Measure In Kurdish Halay Songs (With Examples from the Manuscripts of Mullah Khalaf Bafî)

Summary

Halay songs, one of the most common types of Kurdish folk poetry, is a type of Kurdish folk poetry sung to a melody. These poems, whose singer is unknown, have found a place in the language of the people in many areas and moments of life. Although they are called by a different name in each region, the name *stran* is more commonly used among the people. These poems, which we can call songs, are a type of folk poetry and are distinguished from other types of folk literature with both their content and style. The song genre, which has its own unique form, needs to be analyzed in detail in terms of content and style in order to be well understood and to fully fulfill its function in society. In this study, which we can call a stylistics study, the syllabic meter of halay songs, which are among the songs sung especially at weddings and games, is emphasized. Since song is a type of folk poetry sung in meter, this study includes examples of folk poetry in meter. As a type of song, the halay songs sung by Kurds at games and weddings are discussed, and the meters in which these songs are used in Kurdish Folk Literature are revealed. While conducting this study, the songs collected by Mela Xelefê Bafî, who died in 1993, from the Botan Region between 1982 and 1986 were utilized. With this study, the meter, rhythm and number of stops of halay songs, which have a large place in Kurdish folk poetry, were determined.

Keywords: Kurdish Oral Literature, Kurdish Folk Songs, Halay Songs, Measure, Mela Xelefê Bafî.

Destpêk

Stran wekî beşeke herî berbelav, zindî û berfireh di nava çanda Kurdî de cihê xwe girtiye. Hestên lîrik ên gel, di nav xwe de hewandiye û ji mirin û windabûnê parastiye. Carina bi hestên xweş carina bi hestên nexweş rewşa gelê Kurd aniye zimên. Ev cure gelek caran bi kilaman re hatiye bilêvkirin û weke kilam jî hatine binavkirin; lê di rastiyê de di navbera wan de hin cudahî hene. Divê ev yek bi hin teknîkên lêkolînê ji hev bêne veqetandin. Yek ji van teknîkan jî teknîka şêwazê ye ku li rojava weke “stylistic” û li rojhilat weke “sebk” tê binavkirin. Di edebiyata Kurdî de jî ev têgih weke şêwaznasî û şêwazgerî tê bi nav kirin. Bi vê teknîkê em ê bikaribin stran û cureyên dinê yê wek heyran, lawik û kilaman bi hêsani ji hev cuda bikin.

Stran weke berhemeke edebî li ser sê stûnên sereke: asta zimanî, asta rîtmî û asta xeyalî hatiye ava kirin. Bi rêya peyvan, awazek li ser tê danîn û bi rîtmêke ciwan tê strandin. Em ji vê cure helbesta gelêrê re dibêjin helbesta strankî. Mebest ji helbesta folklorî, strana folklorî ye. Kamil Hesen Besîr dibêje ku: şî’r beşeke ji goran e; lewra di herduyan de jî wezn, qafiyê û dengên taybet hene.² Wate ji wê derbirîna hest û sozên di nav ax û derûniya mirovî de hatiye hebûnê û bûye beşeke ji jiyana gelê Kurd ku ew xwediyê gencîneyeke gelek dewlemend e. Di strana folklorî de hemû cureya mijaran heye. Ji evîne heta mirin û şîne û jî çanda civakî heta folklorî gel hemû reng û çêja kurdewariyê bi guhdaran dide bihîstin. Têkiliya muzîk û strana Kurdî ewqas xurt bûye ku stran weke navnîşana kurdewariyê hatiye dîtin. Her ji berê ve ev taybetmendî hebûye û dewlemendî û resenya xwe parastiye.

Kurtejiyan û Berhemên Mela Xelefê Bafî

Mela Xelef di 1ê Çileyaya sala 1940î de li gundê Bafê ji dayik bûye. Navê bavê wî Remezan e û ji eşîra Harûnan e. Gundê Bafê dikeve rojavayê çemê Dicleyê û 35 km dûrî Cizîrê ye. Mela Xelef li Cizîrê û der û dora wê û li Botanê ilmên dînî xwendiyê. Ebdurreqîb Yûsîfê Zivingî³ dibêje ku yek ji wan dersdaran jî bavê min Mela

² Besîr, Kamil Hesen, *Mêjûy Rexnesazî*, Çapa 1em Weş. Taran, Silêmanî 2015 r. 500

³ Ebdurreqîb Yûsîfê Zivingî, bi eslê xwe ji Cizîrê ye û demek şûnde çûye aliyê Musilê û li wan deran mezin bûye. Nivîskar, dîrokan û şûnwarnasekî Kurd e. Û gelek keresteyên folklorî tomar kiriye. Carina jî ji xelkê daxwaz kiriye carina jî xelkê weke diyarî ji wî re şandiyê. Bi taybetî xebatên wî yê li ser cih û waran û li ser avahîsaziya Kurdî gelek berbelav e. Agahiyên cih û warên ku dîtinê bi nivîsê qeyd kiriye. Xeynî van li ser edebiyata Kurdî ya Klasîk jî lêkolînên wî hene. Yek ji wana, *Dîwana Kurmancî* ye ku li ser jiyana şairên Kurd ên navdar ên weke Eliyê Herîrî, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî û hwd. e. Îro Ebdurreqîb Yûsîf, hêj li heyatê ye û

Yûsif bû. Mela Xelef li cem Hesenê Zivingî, Mela Ebdurrehmanê kurê Mela Ebdulkerîmê Xendekî dersa fiqha Îslamî xwendiyê. Hinek li cem Ebdurreqîb Yûsifê Zivingî jî xwendiyê. Piştî ku wî îmîfîhana ku ji aliyê wezaret an jî Daîreya Ewqaf a Tirkîyeyê ve hatiye kirin, derbas kir, ew bû melayekî fermî li gundê Stewrikê ku dikeve aliyê rojava yê bajarê Cizîrê. Piştî sala 1977an ji aliyê kurê Seyid Eliyê Findikî, Mela Ebdurrehman ve ku wê wextê miftiyê Cizîrê bû, ew di mizgefteke Cizîrê de weke mela wezîfedar kir. Heta wefata xwe li Cizîrê ma. Ebdurreqîb Yûsif dibêje ku: destê wî di hûnandina şîrê de jî hebû, û pir qesîdeyên wî hene, û nihîni jî xizmet bo Kurdan kiriye vala, û westan nedizani. Feqehê min mela Xelef îşkê gelek mezin kir di mideya deh salan de. Li ser daxwaziya Ebdurreqîb Yûsif diçe gundê Bêdarê⁴ da ku *Dîwana Axawokê Bêdarî* ji neviyên wî peyda bike. Lê ji ber sermayê li Xesxêrê nexweş dikeve û dizivire. Mela Xelef di 31ê Gulana sala 1993an de li Cizîrê wefat dike.

Berhemên Wî

Name

Mela Xelef ji sêdî zêdetir name yê li ser edebiyat û folkora Kurdî nivîsiye û ji Ebdurreqîb Yûsifî re şandiye. Di van nameyan de derbarê gelek helbestên kilasîk ên windayî de agahî hene.

53 Defterên/Destxetên Muxtelif

Ev xebata Mela xelef ji 5391 rûpelan pêk tê.⁵ Di van defteran çî keresteyên folklorî yê wek serpehatî, nukte, sitran, çîrok, destan, gotinên pêşiyar, mamîk û hwd. ku ji devê çavkaniyên zindî yê wek hikayebêj, stranbêj û dengbêjan guhdar kiriye bêtî guhartin nivîsiye. 216 ji van defteran bi navê “Dîroka Mîrnişîniya Botan” jî hêla Dilawerê Zengî ve hatiye tîpguhaztin.

Keşkol

Di vê xebata Mela Xelef de gelek helbestê şairên kilasîk ên muxtelif hene. Xeynî van xebatan Mela Xelef wek Diwana Melayê Cizîrî, helbestên Mela Mehmûdê Hoserî, Axayokê Bêdarî û gelek helbestên kilasîk îstînsax kiriye û ji Ebdurreqîb Yûsifî re şandiye. Mela Xelef bi xwe jî wek te’lif gelek qesîde û helbest nivîsiye.⁶ Wek mînak di *Destxeta 42an* de destana Hesam Axa û Le’lîxan weke helbest nezimandiye û wê weke metneke şanoyê pêşniyaz kiriye. Serpehatiya Feqiyê Teyran bi helbestkî nivîsiye. Dîsa di *Destxeta 38an* de zêmar û mersiyeke dirêj û qesîdeyekê heye ku wî bixwe nivîsiye.

Weku em ji jiyana Mela Xelef jî têdigihêjin, ew di karê berhevkarîyê de û di keşifandina cih û warên kurdan de gelek bi eşq û şewq bûye. Çî keleh, qesr, bendav û asarên derdora Cizîrê hebûye ku hêj nehatiye keşifandin, wî keşif kiriye û qeyda wê girtiye. Piştî demekê Ebdurreqîb Yûsif jê re pêşniyaz dike ku keresteyên folklorî jî berhev bike. Ew bi defteran kereste berhev dike û ji Ebdurreqîb Yusif re bi postê dîşîne. Lê mixabin carina posteya Silêmanî ew pirtûk teslîm nakin. Ji wan defteran ya 1em û 39em û ji 44an heta 53an jî xuyaye ku qeyd kirine lê wî wîndabûne. Hersê defterên dawî ku bi hejmarên 56, 57 û 58an hatiye qeyd kirin ji hin têtîniyên Ebdurreqîb Yusif û çend wêneyên Mela Xelef pêk tê. Ebdurreqîb dema behsa naveroka kelepore dîke dibêje ku kelepore me 5391 rûpel e⁷ û tê de stran, metelok, serhatî, hikayetên mîrên Botan, jiyana stranbêjan û gelek mijarên dîtir hene.⁸

Ev xebata li ser stranên Mela Xelefê Bafî yê ji devera Botan tomar kiriye pêk tê. Mela Xelefê Bafî di navbera salên 1982 û 1986an de li deverê geriyaye û ji stranbêj û dengbêjên wî wextî gelek keresteyên folklorî guhdar

bi Kurdên başûr re roportajan dîke û wana li ser qanala xwe ya youtubê parvedike. Ji bo agahiyên zêdetir bnr. <https://www.youtube.com/@abdulraqibbyosuf4957> (10.01.2024) Ebdurreqîb Yûsif hemû berhevkarî û berhemên xwe yê dîtir li ser malpera xwe ya dijîtal qeyd kiriye. Ji bo agahiyên zêdetir bnr. <https://abdulraqib.net/> (12.12.2023)

4 Ev gund di navbera Xesxêrê û Miksê de ye.

5 Ji bo agahiyên zêdetir bnr. *Destxeta 56an* r. 4f

6 Qemerî, Cewat, Kurtejiyana Xelef Remezanê Bafî, *Kovara Kelhaamed*, hej. 47 Zivistan 2020-21 r. 45

7 Ji bo agahiyên zêdetir bnr. *Destxeta 56an* r. 4

8 Ji bo agahiyên zêdetir bnr. Zengî, Dilawer, *Dîroka Kelepore Mîrnişîniya Botan*, Beyrûd 2005 r. 12

kiriye û wan keresteyan di 47 defteran de weke destxet nivîsiye. Me hemû defteran qontrol kir û çî stran hebûn, latîfîze kir. Di dawiyê de em gihîştin 44 stranan. Me ew stran li gorî rêza defteran her yekî rêz kir. Çî stranên me jê îstifade kir, pêşî bi hejmara helbestê paşê jî bi hejmara rêzîkê da. Wek mînak: helbesta 4an û rêzîka 2yan (4/2). Her çî cureyên weke kilam û lawikan ku me jê îstifade kir jî bi navê destxetê û rûpela wan me nîşan da. Weke mînak: *Destxeta 32*, r.2. Di van defteran de xeynî stranan, destan, kilam, çîrok, mamik, gotinên pêşyan, agahiyên derbarê deverê û hwd. jî hene. Mela Xelef her defterê li ser navê Ebdulreqîb Yûsîfî dinivîse û weke name jê re dişîne. Îro li ser malpera dijîtal ya Ebdulreqîb Yûsîfî ev defter hene. Her defterek bi qasî sed rûpelan e.

Di bikaranîna mînakan de me jî 44 stranên dîlankî yê ji devera Botan yê ku ji aliyê Mela Xelefê Bafî ve hatine tomarkirin sûd wergirt. Ew wek destxet di arşîva Ebdulreqîb Yûsîfî de bûn. Sînore xebata me jî tenê ev stran in. Di vê xebatê de stran, wek helbesteke edebî ji aliyê kêşê ve hatiye vekolîn. Ji ber ku kêş him di xwendina helbestan û him di wateya wan de cihekî girîng digire. Dema mirov hay ji kêş û rîtmê tune be dibe ku mirov helbesta stranê kêş û zêde bi lêv bike an rîtmê tê de pêk neyne. Di warê kêş û kêşesaziya helbesta folklorî an strana folklorî de çend heb xebat gihîşt li ber destê me. Yek ji van xebata Dastan Teha û ‘Ebdullah Hemû⁹ bû ku li ser kêşa strana dîlankî ya Behdînan bû. Ev xebat tenê li ser kêşa xwemalî ya di asta rîtmî de bû. Xebateke din a Mihemed Bekr¹⁰ bû ku li ser kêş û rîtmê şî’rî a Folklorî Kurdî bi giştî bû.

Li ser helbestên folklorî jî hêla kêşê ve hin xebatên wek me li jorê behs kir hebin jî, ew ne li ser hemû dever û hemû cureyan in. Bi taybetî jî li ser stranên Kurmancî ev xebat kêş in. Îca valahiyeke bi vî rengî jî bo vê arşîvê jî hebû, me jî bi vî xebatê bal kêşa li ser wê.

Kêş di Helbesta Folklorî de

1. Kêş

Kêş yek ji hêmanên sereke ên helbestê û perçeyê ji muzîka derveyî helbestê ye ku di avakirina muzîka derveyî helbestê de roleke wê ya taybet heye. Herwiha kêş, yek ji wan bingehên sereke ye ku helbest û pexşanê ji hev cuda dike. Bixwe xwediyê çarçoveyê zanistî ye û wek zagonekê çarçoveyê bo helbestê ava dike û wê jî ji hev belavbûnê diparêze. Di derbarê avabûna kêşê de Ezîz Gerdî dibêje ku kêş di her zimanekê de ji çarçoveya giştî ya awaza derveyî helbestê pêk tê.¹¹

Helbest ew derbirîne ye ku ji derûnî û axa helbestvan peyda dibe û ew hest bi rêya ziman derdikeve derve û di dilê kêş û serwayê de tê hebûnê. Ni’metullah Hamid, di pirtûka *Şêwazgerî* de amaje bi vî yekê kiriye ku kêşa helbestê di nav peywendiyên dengî de dirustkirina encamê û bikaranîna peyvan e ku ji peywendiyên delalî û rêzimanî nayê cudakirin ku ji vêga her neteweyek li dû taybetmendiya zimanê xwe cureyê kêşa taybet bi kar tîne.¹² Weke nimûne: di zimanê Înglîzî û Yewnanî de kêşa *eyembîk* û di zimanê Frensî de *elxandere* ye. Lê bi şêweyê giştî çar sîstemên cihanî hene: kêşa jimareyî, kêşa çonî, kêşa çendî, kêşa awazî. Piraniya rexnegirên Kurd wê çendê diyar dikin ku helbesta folklorî ya Kurdî li ser kêşa birgeyê hatiye danîn.¹³ Kîte bi şêweyê giştî roleke karîger di kêşa şî’rî de digire, anku awazekê bi alîkariya dengêran û bi erka dabeşkirina peyvan re diyar dibe.

1.1. Kêş di Edebiyata Kurdî de

Helbesta Kurdî di hemû zaravayên zimanê Kurdî de ji berê heta niha bi du cure kêşan hatiye danîn; kêşa erûzî, kêşa xwemalî.

1.1.1. Kêşa Xwemalî

9 Teha Dastan, Hemu ‘Ebdullah, Kêş Di Strana Dîlankî Ya Devera Behdînan da, *Kovara Poyêtîka*, Hej. 1 Payiz 2022

10 Bekr Mihemed, *Kêş û Rêtmî Şî’rî Folklorî Kurdî*, Weş. Aras, hej. 294, Hewlêr, 2004

11 Gerdî Ezîz, *Kêşî Şî’rî Klasîkî Kurdî*, Çapxaney Wezaretî Roşnîbîrî, Hewlêr 1999 r. 73

12 Nihêlî Ni’metullah, *Şêwazgerî-Teorî û Praktîk-*, Weş. Sipîrêz, Hewlêr 2007 r.191

13 Teha Dastan, Hemu ‘Ebdullah, h.g., r.39

Ev cureya kêşe, wek kêşa jimareyî, birgeyî, sîlab û penceyî jî tê zanîn. Ji dubareya hejmareke diyarîkirî ya birgeyan ava dibin. Kêş, li gorî hejmara kêteyan û cihê rawestana kêteyan tê diyarkirin. Di kêşa jimareyî de Dilşad Elî dibêje ku em dikarin jimareya birgeyan bi qasî penceyên destan bijmêrin, bo me Kurdan jî ew kêş xwemalî ye.¹⁴

Helbestvanên Kurd berî hatina Îslamê her çi beyt û lawik û heyran û çi jî stran be, hemû cureyên folklorî bi kêşa xwemalî vehonandine. Hemû helbestvanên neteweyî û hemû helbestvanên diyalekta Goranî bi kêşa birgeyî anku kêteyî helbest nivîsîne. Ji xeynî “Seyd” ê Hewramî, ku hinek helbestên xwe bi kêşa erûzî nivîsandiyê. Cigerxwîn jî di kovara Hawarê, hejmar 22yan ya sala 1933an de¹⁵ hewl daye ku hinek destepeyvên nû bi kar bîne. Cigerxwîn bo “lete şê‘r” ê peyva “gav” û jî bo “birgê” yê jî peyva “movik” daniye û hewl daye ku navê taybet bo “kêş”an bi kar bîne.¹⁶ Ev agahî jî nîşan didin ku kêşa xwemalî anku kêşa birgeyî, kêşa netewî ya gelê Kurd e.

2. Helbesta Folklorî

2.1. Helbesta Folklorî ya Bêkêş

Ev cure helbesta folklorî ya Kurdî jî aliyê hejmara kêteya rêzan ve xwedî reseniyekê nîne. Li ser bingeha dubarekirina çend diyardeyên zimanî wekî brano, lê lê, lo lo û... hwd. e.¹⁷ Weke strana serbest jî tê binavkirin. Cureya helbestên folklorî ya bêkêş ku berbelav in lawik, kilam û payizok in.

Kilama Mihemed Ronî

De loy lo, loy lo

Loy lo, loy lo,

De loy lo, loy lo

Mihemed Ronî,

De loy lo Mihemed Ronî min ê çi digot û

Tu xeyidî,

De, giyayê mêrga li mino, Mihemedê min

Seridî,¹⁸

Lawik

De lo lo lawikooooo

De lo lo lawiko

Ezîzê li ber dilê mino

Minê digo vê sibê berî sed cara

Li min berîîî

De birekî siwarê mala babê min rebenê

Xudê hatin

Li xême binê beriyê

14 Elî Dilşad, *Binyatî Helbest Le Honrawey Kurdî da*, Weş. Renc, Silêmanî 1998 r. 136

15 Kovara *Hawar*, weş. Belkî hej. 22 çap 2 gulan 2012 r.367-369

16 Gerdî Ezîz, *Kêşnasî Kurdî*, Dezgay Çap Pexşî Narîn, Hewlêr 2014, r. 239

17 Teha Dastan, Hemu ‘Ebdullah, h.g., r. 40.

18 Bafî, Mela Xelef, *Destxeta 3*, r. 144

Li hogica Mehmed Elî

Li binê dara xatûniyê¹⁹

Peyizuk/payizok

Ey lê ji îro pêde peyiz e min nekiryê

Kar û barê çilê mihka vê kanûnê

De ezê ji serê bilindê oxilmê werbûme

Minê xwe avêtiye binya Dorebînê

De heta malê me li warê havînê bû

Te dey nekir...²⁰

2.2. Helbesta Folklorî ya Kêşdar

Ev helbest bi kêşeke diyar hatine honandin û lîrik in. Em ji van helbestên folklorî re bi gelemperî dibêjin stran. Ji van helbestan re stranên bikêşe jî tê gotin. Di edebiyata Kurdî ya devkî de di beşa nezmê de cûreya ku ji hemûyan dewlementir stran e. Peyva “stran”ê jî gotina “stirîn” ê tê. Stirîn jî bo gotinên bi rîtm û selîqe tene gotin.²¹ Stranên dîlan û govendan, goranî, narînk, serê zava, beyt, şeşbendî, stranên zarokan û hwd. jî bi vî awayî tene vehonandin.

Ji van cureyan beyt û goranî jî aliyê Kurdên Behdînan û Botan ve zêdetir tê bikaranîn. Kurdên Serhedê di dewsa têgiha beyt de “destan” û di dewsa têgiha goranî de jî “stran” bikartînin. Beyt zêdetir, lehengî û destankî ne ku bi awayekî serbixe an jî di nav lawik û kilaman de wek menzûm tene gotin. Her miletek têgiha beytê li gorî helbest û vegêranê xwe pênase kiriye. Heta carna di nav deverên Kurdan de jî pênaseyên ji hev cuda derketine meydanê. Divê mirov li helbestên folklorî ya gel binihêre û biryarekê bide. Di nav helbestên me de beytên du rêz jî henin çar rêz jî henin. Di edebiyata gelêrî ya Kurdî de beyt, ne di wateya malik a edebiyata klasîk de ye. Beytên Kurdan ên navdar: Bersisê Abid, Zembîlfiroş, Memê Alan û hwd.²² Di beytan de mijar zêdetir epîk bin jî lê mijarê evînî, mirin û hwd. jî henin. Çend mînak ji destxetên Bafî:

Beyt

Keçê digo mîrê mino hey jariko li min jaro

Xelk û alemê girtibûn ji bo xuh dostiko yaro²³

Serê Zava

Serê zavano li ‘Eliyo

Serê zavano

Serî bi şaşa gêlano

Xêlê te ji baqê gûlano

Zavakî nû o li ‘Eliyo

Zavakî nû o

Destmala ketî sitû o

19 Bafî, *Destxeta* 32, r. 2

20 Bafî, *Destxeta* 14, r. 54

21 Kaplan, Yaşar, Strana Kurdî (Kurmancî): Devera Hekarîyan Wekî Nimûne, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1, Cilt 1, Sayı 2, Kasım 2015. r.159

22 Jahany Parviz, Çiftçi Hasan, Beytên Kurdî: Memê Alan Wek Mînak, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl: 6, Cilt: 6 Sayı: 11, 2020/1, r.16

23 Bafî, *Destxeta* 20, r. 104

*Qurbankin dayk û xasû o*²⁴

3. Kêşa Xwemalî di Strana Dîlankî ya Devera Botan de

3.1. Kêş li Gorî Rîtmê

Strana dîlankî yek ji stranên şahî û semayê ye ku loma zêdetir li ber govend û reqsê tê gotin. Ji bo ku bikeve çokan û govendê bide reqisandin jî pêdivî bi kêş û pîvana dengî an wateyî heye. Ji ber vê yekê strana dîlankî, bi kêş û serwayê tene vehonandin.

Strana dîlankî li ser gelek kêşan hatiye danîn û bêhtir li ser 7 kîteyan diçe. Xeynî 7 kîteyan bi kîteyên 6, 8, 10, 11, 13,14 û 15an jî hatine vegotin.

3.1.1. Kêşa 6 Kîteyî bi Rîtma 3+3 Kîte

Xafiro ezo lê (3+3) 6

*Li hewlê biharê*²⁵

Tablo 1

1	2	3	4	5	6
<i>Xa</i>	<i>fî</i>	<i>ro</i>	<i>e</i>	<i>zo</i>	<i>lê</i>
<i>Li</i>	<i>hew</i>	<i>lê</i>	<i>bi</i>	<i>ha</i>	<i>rê</i>
rawestana wateyî			rawestana wateyî		

- Asta kêşê rast e: 6=6 kîte ye.

- Asta rîtmê: 2 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.

- Kêşa 6 kîteyî bi rîtma 3+3 kîteyan e.

- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.²⁶

3.1.2. Kêşa 7 Kîteyî bi Rîtma 4+3 an 3+4 Kîte

Ev cure kêşa 7 kîteyî, siviktirîn kêşeya xwemalî ye. Bi rejejeke zêde, di strana kurmancî de hatiye bikaranîn. Bi rîtmên 4+3 an 3+4an hatiye honandin. Wek mînak:

Lo dîno, dîno dîno (3+4) 7

*Evdalo dîno zalo*²⁷

Tablo 2

1	2	3	4	5	6	7
<i>Lo</i>	<i>dî</i>	<i>no</i>	<i>dî</i>	<i>no</i>	<i>dî</i>	<i>no</i>
<i>Ev</i>	<i>da</i>	<i>lo</i>	<i>dî</i>	<i>no</i>	<i>za</i>	<i>lo</i>
rawestana wateyî			rawestana wateyî			

- Asta kêşeyê rast e: 7=7 kîte ye.

- Asta rîtmê: 2 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.

24 Bafî, 23/1-2

25 Bafî, 7/3

26 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=CeYeI5duQIU> (20.12.2023)

27 Bafî, 19/1

- Kêşa 7 kîteyî bi rîtma 4+3 an 3+4 kîteyan e.
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.²⁸

Stranên dinê ku bi vê kêşê ne:

Weyla dêlê dêrikê (4+3) 7

Weyla dêlê dêrikê²⁹

Cendirme hoy cendirme (4+3) 7

Xulam lawko cendirme³⁰

3.1.3. Kêşa 8 Kîteyî bi Rîtma 4+4 Kîte

Cureyeke dinê ya kêşa folklorê kurdî kêşa heşt kîteyî ye. Ev kêş ji kêşên herî diyar û xuya yê helbesta Kurdî ya hevçerx e û ji kêşên din zêdetir karîger e û ji kêşên din zêdetir karîger e.³¹ Weke mînak:

Sala heştê poşman ezo (4+4) 8

Wey gulê gulê gulê zar (4+4)8

Sala heştê poşman ezo

Çing çing çêdikim neqşê mîrzo³²

Tablo 3

1	2	3	4	5	6	7	8	
<i>sa</i>	<i>la</i>	<i>heş</i>	<i>tê</i>	<i>poş</i>	<i>man</i>	<i>e</i>	<i>zo</i>	
<i>wey</i>	<i>gu</i>	<i>lê</i>	<i>gu</i>	<i>lê</i>	<i>gu</i>	<i>lê</i>	<i>zar</i>	
rawestana wateyî			rawestana wateyî					

- Asta kêşeyê rast e: 8=8 kîte ye.
- Asta rîtmê: 2 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.
- Kêşa 8 kîteyî bi rîtma 4+4 kîteyan e.
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.³³

3.1.4. Kêşa 9 Kîteyî bi Rîtma 6+3 Kîte

Ew stranên ku li ser kêşa neh kîteyan hatiye honandin gelek kêş in. Strana ku bi neh kîteyan hatibû vehonandin, ev e:

Rabin narîn bînin wey Narê (6+3) 9

Rabin,

Narîn bînin delalêêêê³⁴

Li ser kêmrêziya strana li jor du ihtimal hene: a yekem dibe ku rêzika duyem şikestiye, lê ev di helbestên folklorî de zêde xuya nake dibe ku weke sê rêzik derketibe holê:

28 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=IwNLt8cJWGA> (20.12.2023)

29 Bafî, 5/1

30 Bafî, 14/1

31 Elî Dîlşad, h.b., r. 139

32 Bafî, 4/3

33 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. https://www.youtube.com/watch?v=sEarjTH_mHo (20.12.2023)

34 Bafî, 32/19

Tablo 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Ra</i>	<i>bin</i>	<i>na</i>	<i>rîn</i>	<i>bî</i>	<i>nin</i>	<i>wey</i>	<i>Na</i>	<i>rê</i>
<i>Ra</i>	<i>bin</i>	<i>na</i>	<i>rîn</i>	<i>bî</i>	<i>nin</i>	<i>de</i>	<i>la</i>	<i>lê</i>
rawestan				rawestan				

A duyem kîteya dawîya rêzikên kê m bi qasî rêzika tam dirêj hatiye strandin. Ev cure strîn heye.³⁵ Ji bo bikaranîna duyem tabloya dinê:

Tablo 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Ra</i>	<i>bin</i>	<i>na</i>	<i>rîn</i>	<i>bî</i>	<i>nin</i>	<i>wey</i>	<i>Na</i>	<i>rê</i>
<i>Ra</i>	<i>bî</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>n</i>
<i>Na</i>	<i>rîn</i>	<i>bî</i>	<i>nin</i>	<i>de</i>	<i>la</i>	<i>lê</i>	<i>ê</i>	<i>ê</i>
rawestan						rawestan		

- Asta kêşeyê rast e: 9=9 kîte ye.
- Asta rîtmê: 2 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.
- Kêşa 9 kîteyî bi rîtm 6+3 kîteyan e.

Strana *Narê*, her çiqas ji aliyê rîtmî şîrî ve bi rêk û pêk nexuyê jî, lê em dizanin ku di van cure stranên de carinan rêzikeke stranê dişkê û di rêzeke dinê de berdewam dike. Êdî kêş û pîvana rîtmê, stranbêj bi dengê xwe eyar dike. Jixwe di helbesta gelêrî de wezn û qafiye ne ji bo çav e, ji bo guh e.

3.1.5. Kêşa 10 Kîteyî bi Rîtm 7+3 an 5+5 û 6+4 Kîte

Ev kêşe di Kurmanciya naverast de zêdetir bi rîtm 5+5 xwe bide nîşan jî lê mînakên bi rîtm 7+3 û 6+4 jî henin.

Bûm qûma' l dorê çema yar yeman (7+3) 10

*Bûm qûma li dorê çema dost yeman*³⁶

Tablo 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Bûm</i>	<i>qû</i>	<i>ma' l</i>	<i>do</i>	<i>rê</i>	<i>çe</i>	<i>ma</i>	<i>yar</i>	<i>ye</i>	<i>man</i>
<i>Bûm</i>	<i>qû</i>	<i>ma' l</i>	<i>do</i>	<i>rê</i>	<i>çe</i>	<i>ma</i>	<i>dost</i>	<i>ye</i>	<i>man</i>
rawestana wateyî							rawestana wateyî		

- Asta kêşeyê rast e: 10=10 kîte ye.
- Asta rîtmê: 2 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê hene.³⁷

Çend stranên din ên ku bi vê kêşê hatine vehonandin:

Lolo pismamo lolo pismamo, (5+5) 10

35 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. https://www.youtube.com/watch?v=oZ_alCuIX4k (25.12.2023)

36 Bafî, 6/3

37 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=mPL1sDuhjJE> û <https://www.youtube.com/watch?v=OmGX8KPlvWY> (25.12.2023)

*Lolo pismamo dotmam bi xulamo*³⁸

Mende mende mende hoy Mendê min, (6+4)10

*Mende mende mende lewendê min*³⁹

3.1.6. Kêşa 11 Kîteyî bi Rîtmî 4+4+3 Kîte

Li serê rêka dighemê Meyremê (5+3+3) 11

Li serê rêka dighemê Zalimê

*Torînê qotiya derman û melhemê*⁴⁰

Tablo 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Li</i>	<i>se</i>	<i>rê</i>	<i>rê</i>	<i>ka</i>	<i>dig</i>	<i>he</i>	<i>mê</i>	<i>Mey</i>	<i>re</i>	<i>mê</i>
<i>Li</i>	<i>se</i>	<i>rê</i>	<i>rê</i>	<i>ka</i>	<i>dig</i>	<i>he</i>	<i>mê</i>	<i>Za</i>	<i>li</i>	<i>mê</i>
<i>To</i>	<i>rî</i>	<i>nê</i>	<i>qot</i>	<i>ya</i>	<i>der</i>	<i>man</i>	<i>û</i>	<i>mel</i>	<i>he</i>	<i>mê</i>
rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî		

- Asta kêşeyê rast e: 11=11 kîte ye.
- Asta rîtmê: 3 rawestan di her nîvedêrekê de heye.
- Kêşa 11 kîteyî bi rîtmî 5+3+3 kîteyan e.
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.⁴¹

3.1.7. Kêşa 13 Kîteyî bi Rîtmî 4+4+5 Kîte

Huy çem e çem e Mehmed Beg Çemê Cizîrê wey (4+4+5)13

*Huy çem e çem e Têlî Beg Çemê Cizîrê wey*⁴²

Di strana li jorê de niveka rizikê şikestiyê û weke rêzeke nû xuya kiriye; lê di rastiyê de ev stran du rêzik in.

Tablo 8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Huy</i>	<i>çe</i>	<i>me</i>	<i>çe</i>	<i>me</i>	<i>Meh</i>	<i>med</i>	<i>Beg</i>	<i>Çe</i>	<i>mê</i>	<i>Ci</i>	<i>zî</i>	<i>rê</i>
<i>Huy</i>	<i>çe</i>	<i>me</i>	<i>çe</i>	<i>me</i>	<i>Tê</i>	<i>lî</i>	<i>Beg</i>	<i>Çe</i>	<i>mê</i>	<i>Ci</i>	<i>zî</i>	<i>rê</i>
rawestan				rawestan				rawestan				

- Asta kêşeyê rast e: 13=13 kîte ye.
- Asta rîtmê: 3 rawestan di her nîvedêrekê de hene.
- Kêşa 13 kîteyî bi rîtmî 4+4+5 kîteyan e.
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.⁴³

3.1.8. Kêşa 14 Kîteyî bi Rîtmî 4+3+4+3 an 3+4+3+4 Kîte

38 Bafî, 9/1

39 Bafî, 15/1

40 Bafî, 43/2

41 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=rhrHaodEOHg> (25.12.2023)

42 Bafî, 11/1

43 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=yu2WV-UavZM> (25.12.2023)

Hey nêrgiz nêrgiz nêrgiz nêrgizê narê cwanê (3+4+3+4) 14

Hey nêrgiz nêrgiz nêrgiz sorgulê bêrîvanê⁴⁴

Tablo 9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Hey	nêr	giz	nêr	giz	nêr	giz	nêr	gi	zê	na	rê'c	wa	nê
Hey	nêr	giz	nêr	giz	nêr	giz	sor	gu	lê	bê	rî	va	nê
rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî	

- Asta kêşeyê rast e: 14=14 kîte ye.
- Asta rîtmê: 4 rawestana wateyî di her nîvedêrekê de heye.
- Kêşa 14 kîteyî bi rîtma 3+4+3+4 kîteyan e.
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.⁴⁵

Lê lê Kinê lê lê lê mala min ê wayi wey (4+3+4+3) 14

Lê lê Kinê lê lê ê mala min ê wayi wey⁴⁶

Tablo 10

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Lê	lê	ki	nê	lê	lê	lê	ma	la	mi	nê	wa	yi	wey
Lê	lê	ki	nê	lê	lê	lê	ma	la	mi	nê	wa	yi	wey
rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî	

- Asta kêşeyê rast e: 14=14 kîte ye.
- Asta rîtmê: 4 rawestana wateyî di her nîvedêrekê de heye.
- Kêşa 14 kîteyî bi rîtma 4+3+4+3 kîte ye
- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.⁴⁷

3.1.9. Kêşa 15 Kîteyî bi Rîtma (4+4+ 4+3) Kîte

Ez xelef im xelef im hawara mîr hawara mîr (4+3+4+4) 15

Ez xelef im xelef im 'Ezdînşêr hakimê Botan e

Tablo 11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Ez	xe	lef	im	xe	lef	im	ha	wa	ra	mîr	ha	wa	ra	mîr
Ez	xe	lef	im	xe	lef	im	'Ez	dîn	şêr	ha'k	mê	Bo	ta	ne
rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî				rawestana wateyî		

- Asta kêşeyê rast e: 15=15 kîte ye.
- Asta rîtmê: 4 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.
- Kêşa 15 kîteyî bi rîtma 4+3+4+4 kîteyan e.

44 Bafî, 36/1

45 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=Sw2r8bSylrs> (25.12.2023)

46 Bafî, 17/1

47 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=ULEVEN8IbCU> (25.12.2023)

- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.⁴⁸

3.1.10. Kêşa 16 Kîteyî bi Rîtma (4+4+ 4+3) Kîte

Seyranê ji malê axa de rabe de rûne Seyranê (3+4+3+3+3) 16

Seyranê ji malê axa kotiyê mêra bi qurbanê⁴⁹

Tablo 12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
<i>Sey</i>	<i>ra</i>	<i>nê'j</i>	<i>ma</i>	<i>lê</i>	<i>a</i>	<i>xa</i>	<i>de</i>	<i>ra</i>	<i>be</i>	<i>de</i>	<i>rû</i>	<i>nê</i>	<i>sey</i>	<i>ra</i>	<i>nê</i>
<i>Sey</i>	<i>ra</i>	<i>nê'j</i>	<i>ma</i>	<i>lê</i>	<i>a</i>	<i>xa</i>	<i>ko</i>	<i>ti</i>	<i>yê</i>	<i>mê</i>	<i>ra</i>	<i>bi</i>	<i>qur</i>	<i>ba</i>	<i>nê</i>
Rawestana wateyî			Rawestana wateyî				Rawestana wateyî			Rawestana wateyî			Rawestana wateyî		

- Asta kêşeyê rast e: 16=16 kîte ye.

- Asta rîtmê: 4 rawestanên wateyî di her nîvedêrekê de hene.

- Kêşa 15 kîteyî bi rîtma 3+4+3+3+3 kîteyan e.

- Bilêvkirina li gorî kîteyê li ser înternetê heye.⁵⁰

3.2. Kêş li Gorî Piyên Dêr

3.2.1. Kêşa Saf

Ev kêş, ji dubarebûna yek cureya “pê” ava dibe. Anku pê di hejmara birgeyê de hemşêwe ne.⁵¹ Di nav stranan de bi çar awayan derdikeve pêş.

3.2.2. Sê Birgeya Saf

3+3+3+3=12, 3+3+3=9, 3+3=6

Tirba min çêkin lê (3+3) 6

Li binê vê darê⁵²

3.2.3. Çar Birgeya Saf

4+4+4+4=16, 4+4+4=12, 4+4=8

Şehmîranê Şehmîranê (4+4) 8

Mala bavê Şehmîranê⁵³

3.2.4. Pênc Birgeya Saf

5+5+5=15, 5+5=10, 5=5

Bejn û bala te ji tayka sosinê (5+5) 10

Bejn û bala te ji tayka sosinê⁵⁴

48 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=ruCfRVAEf2Q> (25.12.2023)

49 Bafî, 13/1

50 Ji bo guhdarîkirina stranê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=3GChyyZ1hR4> (25.12.2023)

51 Ahmad Barzan Taher, Di Helbestên Kanî De Muzîk, *Zanîngehe Van Yüziüncü Yilê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Lisansa Bilind, Van 2019 r. 65*

52 Bafî, 30/8

53 Bafî, 16/ 1

54 Bafî, 16/ 2

3.3. Kêşa Têkel

Ev cure kêş, ji du piyan ava dibe. Carina jî ji sê çar piyan ava dibin. Piyeke wan carekê tê û ên din jî du car û sê car tên.⁵⁵ Di nav stranan de bi pênc awayan derdikevine pêş.

3.3.1. Piyeke Çar Birgeyî û Piyeke Sê Birgeyî

$$4+3=7$$

Kember ketî fistanê (4+3) 7

Kember ketî fistanê (4+3) 7

Kember ketî fistanê

Kember ketî fistanê⁵⁶

3.3.2. Du Piyên Çar Birgeyî û Piyeke Sê Birgeyî

$$4+4+3=11$$

Li ser serî qere poşî Meyremê 4+4+3=11

Li ser serî qere poşî zalimê

Torîne qotiya derman û melhemê⁵⁷

3.3.3. Sê Piyên Çar Birgeyî û Piyeke Sê Birgeyî

$$4+4+4+3=15$$

Wextê dîne xwe dixemlinê lê lê dîne dîna min (4+4+4+3)15

Wextê dîne xwe dixemlinê hawar gidye mala min ⁵⁸

3.3.4. Du Piyên Çar Birgeyî û Piyeke Pênc Birgeyî

$$4+4+5=13$$

Keçê gundê me Mehmed Beg çûne ser bîrê (wey) (4+4+5) 13

Zerê gundê me Têlî Beg çûne ser bîrê (wey)⁵⁹

3.3.5. Piyeke Pênc Birgeyî û Du Piyên Sê Birgeyî

$$5+3+3=11$$

Agirokê li nava deştê Meyremê (5+3+3) =11

Agirokê li nava deştê zalimê

Torîne qotiya derman û melhemê⁶⁰

3.4. Kêşa Dewrî

Ev kêş ji du piyên cuda yê rêz bi rêz pêk tê. Yek li pey a din dubare dibe. Mînaka ev cure kêşan, ji dubarebûna

55 Goran 'Ebdulla, *Dîwanî Goran*, Çapa 1em, Tehran 1384 r. 14

56 Bafî, 42/2

57 Bafî, 43/8

58 Bafî, 21/5

59 Bafî, 11/2

60 Bafî, 43/9

du piyên çarî û du piyên sêyi derdikevin.⁶¹ Ew jî weha ye: 4+3+4+3=14

Nîvê şevê lê bûm diz nêrgizê narê cuwanê (4+3+4+3) 14

*Nîvê şevê lê bûm diz sorgulê bêrîvanê*⁶²

Dîsa mîna keke din

Sarê ti sara min î mehrûmê ti sara min î (3+4+3+4) 14

*Sarê ti sara min î mehrûmê ti sara min î*⁶³

Tablo 13

Rêjeya Sedî	Hejmara Stranan	Cureya Kêşê	Rêza Stranan
%2.27	1	Şeş Kîteyî	30
%22.73	10	Hefî Kîteyî	5, 14, 19, 22, 24, 25, 27, 31, 42,44
%22.73	10	Heyşt Kîteyî	4,10, 12, 16, 20, 23,28, 29,34,39
%2.27	1	Neh Kîteyî	32
%11.36	5	Deh Kîteyî	6, 9, 15,38, 41
%11.36	5	Yazdeh Kîteyî	2, 3, 7, 37,43
%9.09	4	Sêzdeh Kîteyî	11, 18, 13, 40
%6.82	3	Çardeh Kîteyî	17, 26,36
%9.09	4	Pazdeh Kîteyî	1, 8, 21, 35
%2.27	1	Şazdeh Kîteyî	13

Ji xebata me kifşe dibe ku kêşa xwemalî di nav stranên dîlankî ya devera Botan de berbelav e û bi awayake tekûz di stranan de hatiye bi kar anîn. Ev xebat daye nîşan ku him di rîtm û strandina stranan de û him jî di parastina forma stranan de kêş çî qas roleke xwe yê girîng heye.

Encam

Edebiyata gelêrî ya Kurdî, ji aliyê helbestên folklorî ve gelek dewlemend e. Yek ji van helbestan jî stran e. Bi taybetî stranên dîlankî, bi kêş û pîvana xwe ji cureyên din hatine veqetandin û bûne cureyeke serbixwe. Kêş û pîvan, stranê dixwe weke helbestê û estetîka wê ya şî'rî temam dike. Wê ji zimanê asayî û rojane cuda dike. Herwiha kêş, ji bo rîtm û strandina helbesta folklorî dibe alîkar. Bi taybetî di helbesta dîlankî de roleke berbiçav digire. Û bi kêşa xwe ya bi rêk û pêk dikeve çokê reqqas û listikvanan. Di xebata me de jî li ser kêşa stranên dîlankî hatiye rawestîn û hatiye dîtîn ku stranên devera Botan bi kêşa xwemalî hatine vehonandin. Kêşa xwemalî, kêşa netewî ya gelê Kurd e. Bi salan ev kêş hatiye bikaranîn. Ji vê kêşê re kêşa birgeyî û penceyî jî gotine. Dema hejmara kîteyan deh be anku bi qasî hejmara tilîyên mirovî be, bi du rawestanan hatine vegotin; lê ku ji deh kîteyan zêdetir be, herî kêş bi sê rawestanan hatine vegotin.

Ji xebata me diyar e ku kêşa xwemalî, bi awayekê bi rêk û pêk di stranên dîlankî yên Kurmancî de xuya dike. Bi kêşê, me stranê di helbesta Kurdî ya gelêrî de ji cureyên din veqetand. Di pratîzekirina kêşên xwemalî de, me stranên dîlankî yên ku Mela Xelefê Bafî ji devera Botan tomakiribû bi kar anîn. Helbet ew destxet hati-bûne nivîsîn, me wan yek bi yek latînzê kirin. Ji xeynî stranan, kilam, lawik, gotinên pêşyan, mamik û hin agahiyên derbarê deverê de jî hebûn. Ev keresteyên folklorî, îro li ser malpera înternetê a Ebdulreqîb Yûsifî hene û ji bo îstifade û gihaniyê vekirî ne. Ji ber ku mijara me stran bû, me tenê stranan latînzê kir. Me 44 defteran vekola û ji wan defteran 44 stranên dîlankî tesbît kir. Di stranan de kêşên hêrî zêde hatine bikaranîn di honandina strana dîlankî ya folklorî devera Botan de, kêşa 7 û 8 kîteyî bû. (%22.73) Kêşên kêmtirîn, kêşa

61 Ahmad Barzan Taher, h.b., r. 66

62 Bafî, 36/3

63 Bafî, 26/1

6 û 16 birgeyî bûn. (%2.27) Li gorî hejmara piyan hersê cure kêş jî di stranên de berbelav in: Kêşa Saf, Kêşa Têkel û Kêşa Dewrî. Di stranên de kêşa zêdetir berbelav, kêşa têkel e.

Piştî van encaman em dikarin bêjin ku kêşa xwemalî, bi awayekê bi rêk û pêk di stranên dîlankî yê Kurmancî de xuya dîkin. Ev jî dide nîşan ku ev stran ku ji aliyê Mela Xelefê Bafî ve hatine tomarkirin jî aliyê rêz û kîteyên xwe ve hebûna xwe ya resen parastine. Û ji aliyê kêşê ve di nav sînorên standarda helbesta gelêrî û strana Kurdî ya gelêrî de ye.

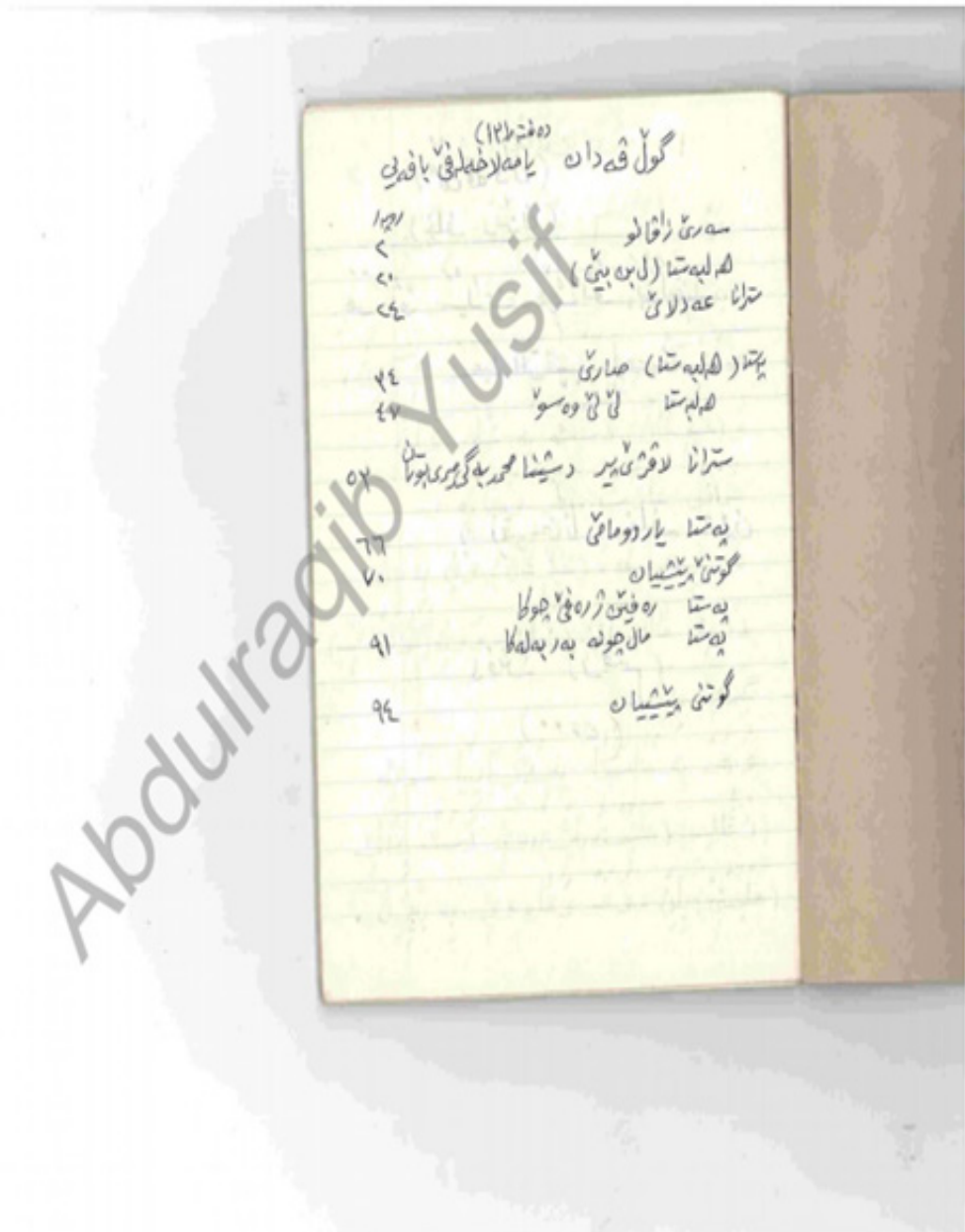
Çavkanî

- Ahmad Barzan Taher, Di Helbestên Kanî De Muzîk, *Zanîngehe Van Yüzüncü Yilê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Teza Lîsansa Bilind*, Van 2019
- Bekr Mihemed, *Kêş û Rêtmî Şi'ri Folklorî Kurdî*, Weş. Aras, hej. 294, Hewlêr, 2004
- Besîr Kamil Hesên, *Mêjûy Rexnesazî*, Çapa 1. Weş. Taran, Silêmanî 2015
- Elî Dilşad, *Binyatî Helbest Le Honrawey Kurdî da*, Weş. Renc, Silêmanî 1998
- Gerdî Ezîz, *Kêşî Şîrî Klasîkî Kurdî*, Çapxaney Wezareti Roşnibîrî, Ç.1, Hewlîr 1999
- Gerdî Ezîz, *Kêşnasî Kurdî*, Dezgay Çap Pexşî Narîn, Hewlêr 2014
- Goran 'Ebdulla, *Dîwanî Goran*, çap 1, Tehran 1384
- Jahany Parviz, Çiftci Hasan, Beytên Kurdî: Memê Alan Wek Minak, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl: 6, Cilt: 6 Sayı: 11, 2020/1, ss. 9-34
- Kaplan Yaşar, Strana Kurdî (Kurmancî): Devera Hekarîyan Wekî Nimûne, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1, Cilt 1, Sayı 2, Kasım 2015.
- Kovara Hawar, hej. 22 çap 2, weş. Belkî, Diyarbakır 2012
- Nihêlî Ni'metullah, *Şêwazgerî-Teorî û Praktik-*, Weş. Sipîrêz, Hewlêr 2007
- Qemerî Cewat, Kurtejiyana Xelef Remezanê Bafî, *Kovara Kelhaamed*, hej. 47 Zivistan 2020-21 r. 44-46
- Teha Dastan, Hemu 'Ebdullah, Kêş Di Strana Dilankî Ya Devera Behdînan da, *Kovara Poyêtîka*, Hej. 1 Payiz 2022
- Zengî, Dilawer, *Dîroka Kelepura Mîrnîşîniya Botan*, Beyrûd 2005 r. 12

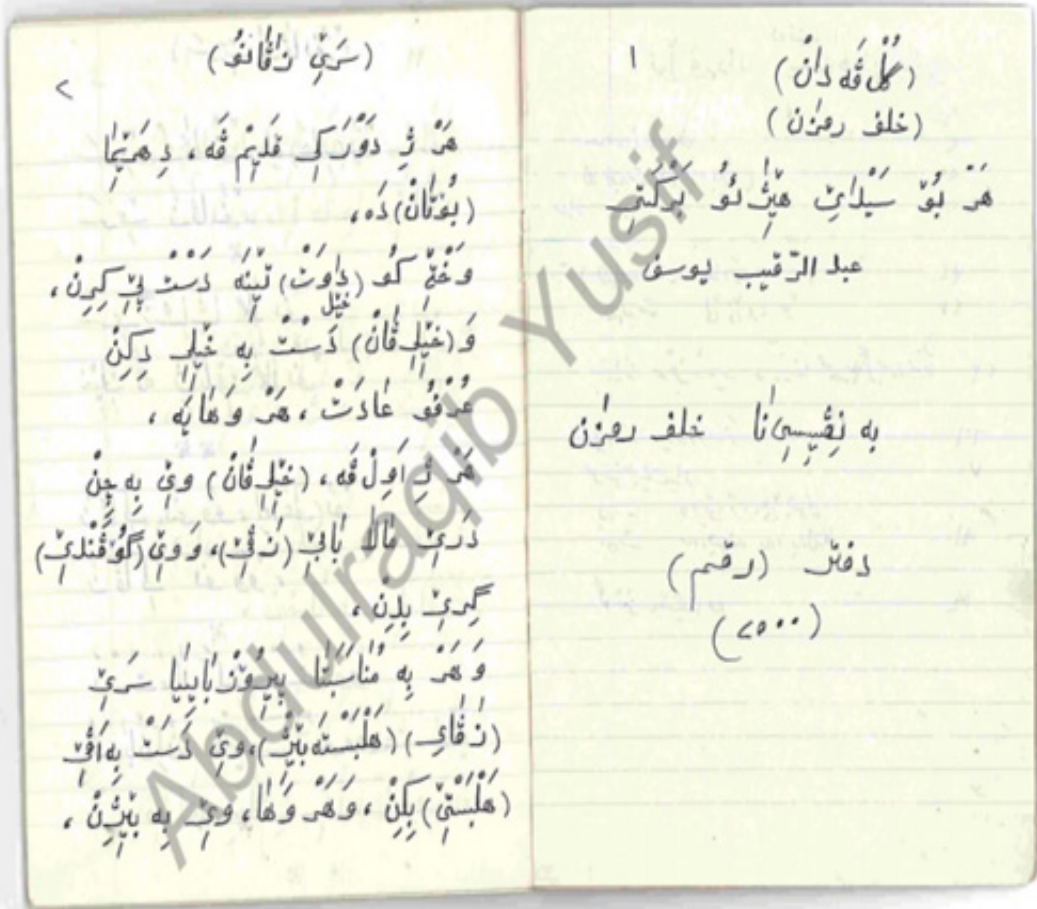
Çavkaniyên Dîjîtal

- <https://abduleqib.net/> (12.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=CeYeI5duQIU> (20.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=IwNLt8cJWGA> (20.12.2023)
- https://www.youtube.com/watch?v=sEarjTH_mHo (20.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=mPL1sDuhjE> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=OmGX8KPlvWY> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=rhrHaodEOHg> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=yu2WV-UavZM> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=Sw2r8bSylrs> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=ULEVEN8IbCU> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=ruCfRVAEf2Q> (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/watch?v=3GChyyZ1hR4> (25.12.2023)
- https://www.youtube.com/watch?v=oZ_alCuIX4k (25.12.2023)
- <https://www.youtube.com/@abduleqibyosuf4957> (10.01.2024)

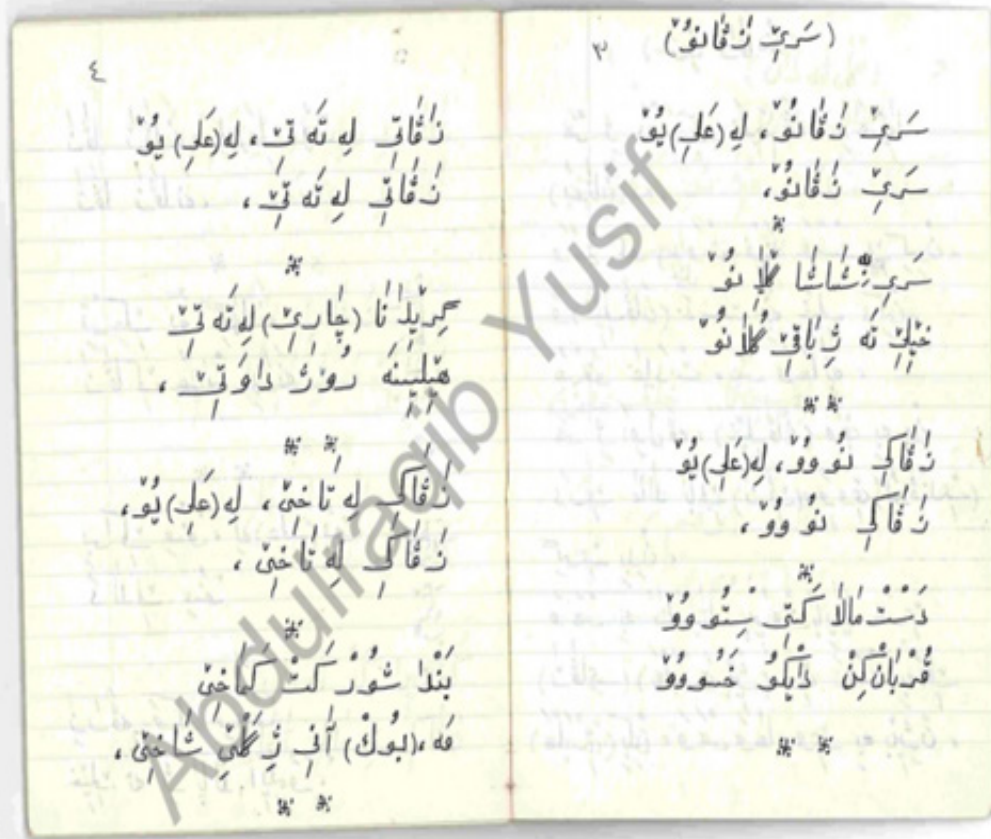
Pêvek

Pêvek 1: Naveroka Destxeta 32an

Pêvek 2: Destpêka Destxeta 32an

Pêvek 3: Strana Serê Zavano ji Destxeta 32an

Pêvek 4: Weneyekê Mela Xelefê Bafî

Çend Stranên jî Destxetê bi Nivîsa Latînî

Strana Zirav

Hay zirav e zirav e zirav e

Daykêw têla teşyê zirav e

Hay zirav e zirav e zirav e

Daykêw têla teşyê zirav e

Min diristo te digo xav e

Daykêw têla teşyê zirav e

Teşiya min ji darê merxê

Daykêw têla teşyê zirav e

Lê dirêsim biska û berxê

Daykêw têla teşyê zirav e

Teşiya min ji darêw bîyê

Daykêw têla teşyê zirav e

Lê dirêsim biskaw mîyê

Daykêw têla teşyê zirav e

Teşiya min ji dar hinarê

Daykêw têla teşyê zirav e

Lê dirêsim biskaw karê

Daykêw têla teşyê zirav e⁶⁴

Strana Ez Xelef im

Ez xelef im xelef im hawara mîr hawara mîr

Ez xelef im xelef im 'Ezdînşêr hakimê Botan e.

Xweyê şûrê bi sedef im hawara mîr hawara mîr

Xweyê şûrê bi sedef im 'Ezdînşêr hakimê Botan e

64 Bafî, helbesta 20em.

*Ji 'eşîra bi keyf im hawara mîr hawara mîr
Ji 'eşîra bi keyf im 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Ez xelefê şovî me hawara mîr hawara mîr
Ez xelefê şovî me 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Xweyê şûrê misrî me hawara mîr hawara mîr
Xweyê şûrê misrî me 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Ji 'eşîra bi hîvî me hawara mîr hawara mîr
Ji 'eşîra bi hîvî me 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Ez xelefê kinik im hawara mîr hawara mîr
Ez xelefê kinik im 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Xweyê şûrê bi şirk im hawara mîr hawara mîr
Xweyê şûrê bi şirk im 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Ji 'eşîra hindik im hawara mîr hawara mîr
Ji 'eşîra hindik im 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Hewrexê xweş hewrexê hawara mîr hawara mîr
Hewrexê xweş hewrexê 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*'Esker herkî ser şaxê hawara mîr hawara mîr
'Esker herkî Şernexê 'Ezdînşêr hakimê Botan e*

*Me şer e li ser Herzexê hawara mîr hawara mîr
Me şer e li ser Herzexê 'Ezdînşêr hakimê Botan e⁶⁵*

65 Bafî, helbesta 8em.

Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Kör baykuşun kısmeti.../Rizqê gurê kor.../ Rizq vêrg kor... Fârsça-Kurmancî-Zazakî-Türkçe 13

Özet

Bu makale karşılaştırmalı halk edebiyatıyla ilgilidir. Ortadoğu halklarının dillerinden Farsça, Kurmancî ve Zazakî’de ortak atasözleri ve onlardan bazısının halk arasında söylenen hikâyelerini ve kaynaklarını konu edinmektedir. Yer yer bu atasözleriyle ortak olan Arapça ve Türkçe atasözlerine ve hikâyelerine de yer verilecektir. Bu yazıda özellikle Kör kurdun rızık Farsça: *Rûzi-yê bûm tû-yê xâne-eş mî-resed*; Türkçe: *Kör baykuşun kısmeti ayağına gelir*; Kurmancî: *Rizqê gurê kor xwedê dişîne* ve Zazakî: *Homa rizqê vergê korî ano verê lingan*, şeklindeki atasözleri ve Farsça muadilleri ile benzerlerinin hikâyeleri üzerinde durulacaktır. Atasözleri halkların tarihi süreçte şekillenen yaşam biçimini, adet ve geleneklerini ifade eden yasalar hükmündedir. Atasözleri yüzyılların geçmesiyle şekillenir ve toplumun ahlâkî, dinî ve dünyevî değerlerini ifade ederler. Toplumun tarihsel kültürünü kuşaktan kuşağa aktarırlar. Bu onüçüncü makale de seri halde yayımlanacak diğer makaleler gibi adı geçen Müslüman halkların düşünsel, dilsel ve kültürel ortak değerlerine ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Ortak Atasözleri, Rizqê gurê kor, Kör baykuşun kısmeti, Farsça- Kurmancî,-Zazakî-Türkçe.

Stories of Common Proverbs: Persian-Kurmanji-Zazakî-Turkish 13

Blind wolf's food...

Abstract

This article is about comparative folk literature. It deals with the story of the common resources of the languages of the ancient peoples of the Middle East such as Persian, Kurmanji and Zazakî. It will partly touch on the common Arabic and Turkish proverbs with their stories.

In this article, we will focus on the proverbs and its stories, *Blind wolf's food...* [Persian: *Rûzi-yê bûm tû-yê xâne-eş mî-resed*; Turkish: *Kör baykuşun kısmeti ayağına gelir*; Kurmanji: *Rizqê gurê kor xwedê dişîne* and Zazakî: *Homa rizqê vergê korî ano verê lingan*] Proverbs are the rules that express lifestyles, customs and traditions of the peoples which are formed along the centuries. Proverbs are shaped by the passing of centuries and they express moral, religious and worldly values of the society. They transfer the historical culture of the society from generation to generation. This thirteenth article and other articles which are going to be published on the same subject in series will enlighten intellectual, linguistic and cultural common values of the Muslim peoples.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:19

Hasan ÇİFTÇİ

Prof. Dr. Bingöl Üniversitesi,

Fen-Edebiyat Fakültesi

hciftci62@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-2345-6789

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: ? 29.04.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 07.06.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 28.06.2024

DOI: 10.56491/buydd.1475351

Atıf / Citation:

ÇİFTÇİ, H. (2024). Ortak Atasözlerin Hikâyeleri: Kör baykuşun kısmeti.../Rizqê gurê kor.../ Rizq vêrg kor... Fârsça-Kurmancî-Zazakî-Türkçe 13. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(19), 54-86

Keywords: Common sayings, *Blind wolf's food*, Persian-Kurmanji-Zazakî-Turkish

Giriş

Bu makale, seri halde yayımlanmakta olan Kurmancî, Zazakî ve Farsça ortak atasözleriyle ilgili makalelerin onüçüncüsüdür. Diğer makaleler daha önce Bingöl Üniversitesi *Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*'nin muhtelif sayılarında yer almış ve ilk makalede aynı veya yakın coğrafyaları paylaşan (Kurmanc, Zaza, Fars, Türk vs.) toplumların farklı dillerdeki bazı ortak atasözleri *konu, düşünce* (anlam) ve *biçim* açısından analiz edilmişti. Makalenin konusuyla ilgili, şahsımın daha önce seri halde yayımladığı makaleler dışında bu alanda kayda değer bilimsel ve akademik veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla incelemenin temel materyali, kaynakçada yer aldığı gibi atasözleri, deyimler, halk hikâyeleri ile ilgili kitaplardan oluşmaktadır.

Serinin onüçüncüsü olan bu makalede yer alan ortak veya benzer atasözleri, deyim ve bunların bilhassa meselleri de her canlının ve dolayısıyla her insanın nasibi ve rızkının önceden belirlendiği, insanın kendi çabası ve çalışmasıyla artmasının mümkün olmayacağı ve aynı şekilde başka birinin müdahalesiyle değişmeyeceği hususları ile ilgilidir. İlave olarak kişi istese de istemese de takdir edilen rızık ve nasipten kaçınması da mümkün gözükmemektedir. Kişi ne kadar dirense de rızık ve nasibi eninde sonunda gelip kendisini bulur. Önceki (onikinci) makaleyle de kısmen örtüşen bu makaledeki verilerden, kişinin geçimini ve rızkını temin etmede tembel davranması ve çaba göstermemesi için çeşitli bahanelere sığındığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin esas konusu, atasözlerine dönüşen Kurmancî ve Zazakî şu mesel ve bu mesellerle ilgili hikâyeler ile onların Farsça ve Türkçe muadilleri veya benzerleridir:

Kurmancî: *Risqê gurê kor/ pîr Xwedê digihîne.*

[Kör/ ihtiyar kurdun rızkını Allah gönderir.]

Rizqê kundê/bumê kor xudê digehîne.

[Kör baykuşun rızkını Allah gönderir.]

Zazakî: *Rizkê vergê korri, Haq dano.*

[Kör kurdun rızkını Hak verir.]

Homa rizqê vergê korî ano verê ligan.

[Allah kör kurdun rızkını ayağına getirir.]

Homê gêra sinî rizqê ê vêrg don, gêra risqê mi 'z bidû.

[Allah nasıl o kurdun rızkını veriyorsa, benim de rızkımı versin.]

Farsça:

روزي بوم توي خانه اش می رسد.

Rûzi-yê bûm tû-yê xâne-eş mi-resed.

[Baykuşun rızkını evine/ayağına gelir.]

روزي گنجشک کور را خداوند تو لانه اش می رساند.

Rûzi-yê goncişk-ê kûr-râ Xodâwend tû lâne-eş mi-resâned.

[Kör serçenin rızkını Allah yuvasına ulaştırır.]

خدا برای گرگ کور رسانده به من هم خواهد رساند.

Xodâ berâ-yê gurg-ê kûr resânde be-men hem resâned.

[Allah kör kurda gönderdiği (rızkî)'ni bana da gönderir.]

Türkçe: *Baykuşun/Kör baykuşun kısmeti ayağına gelir.*

Baykuşun rızkî/ kısmeti ayagina gelir, sıçramadan alamaz.

Dikkat edilirse, bu ortak atasözlerinde Farsça ile Türkçede *baykuş* sözcüğü öne çıkarken, Farsça başka versiyonlarda *deve* ve *serçe* veya *kuş* (*perende*) sözcükleri; Zazakî ve Kurmancî atasözlerinde *kurt* sözcüğü öne çıkmakla birlikte Kurmancîde bazı versiyonlarda *baykuş* (*kund/bum*) sözcüğü de yer almıştır. Bu makalede halk kültüründe rızıkla ilgili ortak atasözlerinde öne çıkan algı ve inançlarda şu hususlar ilgi çekicidir:

1-Canı veren Yaratıcı Allah, her canlının rızkını da kendisiyle birlikte yaratır. Hemen hemen bütün Müslüman milletler arasında atasözü şeklinde yaygın olan aşağıdaki iki ayetten çıkarılan şu Arapça söz ve onun çevrileri tarzındaki bazı atasözleri oldukça dikkat çekicidir:

الرِّزْقُ عَلَى اللَّهِ

Rızık Allah'tandır.

Bununla ilgili veya bunun kaynağı olan ayetler:

“Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkını vermek Allah'a aittir.” (Hûd, 6)

“Şüphesiz rızık veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır” (Zâriyât, 58)

1.Farsça:

خدا رزاق است.

خدا روزی رسان است.

Allah Rezzak (bol rızık) verendir.

2.Kurmancî: *Xwedê risqê mêriv digihîne.*

[Allah insanın rızkını gönderir.]

3.Zazakî: *Heq rızk dano.*

[Hak rızkı verir.]

4.Türkçe: *Allah rızkın kefilidir.*

Aslında çalışmak ve zahmet çekmek istemeyen tembel insanlar bu tür atasözlerini bahane olarak ileri sürseler de bunların vermek istediği mesaj, yüzeysel olarak algılandığı gibi değildir. Aşağıda verilecek başka atasözleri de dikkate alındığı zaman şu anlam ortaya çıkar: “İnsanı yaratan Allah, onun geçimini temin edebileceği sayısız olanak da yaratmıştır. Yeter ki insan bu olanaklardan yararlanmayı bilsin.”¹ Dolayısıyla insan Allah'ın yarattığı olanaklardan istifade edip alın teri dökerek rızkını temin ederse sonuçta Yaratıcının rezzâk sıfatı tahakkuk etmiş olur.

Allah'ın yegâne rızık veren olduğunu anlatan birçok ortak atasözünden bazısı şöyledir:

1.Farsça:

خدا دهن باز را بی روزی نمی گذارد.

Xodâ dihen-ê bâz-râ bî-rûzî ne-mî-gozâred.

TA: *Açık ağız/boğaz, aç/rızıksız kalmaz.*

1 Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, 144.

2.Kurmanci:

Xwedê risqê mêriv digihîne.

Gewrîya qul bê risq namîne.

Xweda qirika ku qul kirîye, risqê wê dide.

Xwedê gewirya qul daye, Wê risqê wê bighîne.

TA: Açık ağız/boğaz, aç/rıziksız kalmaz.

3.Zazakî:

Hûma wûhar risqûn o.

[Allah rızıkların sahibidir/kefilidir.]

Haq gula lone kerdiya morim nêverdeno, riskê dae dano.

TA: Açık ağız/boğaz, aç/rıziksız kalmaz.

4.Türkçe:

Allah rızkın kefilidir.

Tanrı kulunun rızkını verir.

Açık ağız/boğaz, aç/rıziksız kalmaz.

Yiğide ver kızını, Mevlâ verir rızkını.

2.Aşağıda verilen bazı (Kurmancî, Zazakî, Farsça ve Türkçe) ortak atasözlerine göre her bir insanın rızkı ve nasibi onun çabası, çalışması ve himmeti kadar takdir edilmiştir. İnsanın geçimini ve rızkını temin etmesi için çalışıp çaba göstermesi gerekir. Dolayısıyla bu makul anlayışa göre, kişinin rızkı ve nasibinin bolluğu onun çalışıp çabalamasıyla orantılıdır. Kaderi de ezelden buna göre şekillenmiştir.

1.Farsça:

روزی بپا/ بقدم است.

Rûzî be-pâ/ be-qedem-est.

[Rızık ayakla/çalışmaktır.]

از تو حرکت، از خدا برکت.

Ez-to hereket ez-Xodâ bereket.

TA: *Kuldan hareket, Mevlâ'dan bereket.*

اگر گرسنه ای بار ببر به آسیاب.

Eger gurosneî bâr ber be-âsyâb.

[Eğer aç isen, yük götür değirmene.]

خدا به آدم روزی می دهد اما نان را با زنبیل از آسمان نمی فرستد.

Xodâ be-âdem rûzî mî-dehed emmâ nân-râ bâ-zenbîl ez-âsumân ne-mî-firisted.

[Allah insanın rızkını verir ama ekmeği gökyüzünden zembille göndermez.]

TA: *Kısmet gökten zembil ile inmez.*

روزی به قدر همت هرکس مقدر است.

Rûzî be-qedr-ê himmet-ê her-kes muqedder est.

[Rızık herkesin himmetine göre takdir edilmiştir.]

2.Kurmanci:

Ji te hereket, ji xudê bereket.

TA: *Kuldan hareket, Allah 'tan/ Mevlâdan bereket.*

Xweda gotiye ji te hereket, ji min bereket.

[Allah demiş: Senden hareket, benden bereket.]

Hereket bereket, betalî, xerabmalî.

[Hareket berekettir, tembellik evi harap etmektir.]

TA: *Tembellik yap yap gider ama fakirliğe erişir.*

3.Zazakî:

Kenger devî rê lazim bo, milê xo derg keno.

[Deveye ot/diken lazımsa boynunu uzatır.]

Hetan ling çoyi riyexin niyew fek çoyi runin niben.

[Bir kimsenin ayağı mayısa bulaşmadan ağzı yağlanmaz.]

Hetan tı nun mecaw nişın war.

TA: *Çiğnemedden yutulmaz.*

Vergo ke feteliya, vêsan nêmameno.

TA: *Gezen kurt aç kalmaz.*

4.Türkçe:

Gezen kurt aç kalmaz.

Hareket olmayınca bereket olmaz.

Kısmet gökten zembil ile inmez.

Bir günlük rızık için iki gün çabalamalıdır.

Çiğnemedden yutulmaz.

Baykuşun rızıkı/ kısmeti ayağına gelir, sıçramadan alamaz.

Kısmet gökten zembille inmez.

3.Aşağıdaki ortak atasözlerine göre her canlı ancak kendi nasibini; mukadder rızıkını yer. Ezelde onun için belirlenen rızık ve nasip, ne olursa olsun eninde sonunda gelip onu bulur. Kimse bunu engelleyemez. Misafir örneğinde somut olarak görüldüğü gibi, mukadder rızıkı onunla birlikte yaratılır ve ondan önce veya onun peşinden gelir sahibini bulur. Sahibinin, mukadder rızıkından veya nasibinden kaçışı mümkün olmadığı gibi başkası da bunu engelleyemez. Bu konu halk arasında inancı da ilgilendirdiği için Farsça, Kurmancî, Zazakî ve Türkçe bu hususlarla ilgili var olan birçok atasözünden bazı örnekler şöyledir:

1.Farsça:

قسمت هیچ کس را هیچ کس نتواند خورد

Qismet-ê hiç kes-râ hiç kes ne-tevâned xord.

Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.

روزی تو باز نگرده ز در.

Rûzi-yê to bâz-ne-gerded zi-der.

[Senin rızkın kapıdan geri gitmez.]

رزق تو بر تو، ز تو عاشقتر است.

Rizq-ê tû ber tû, zi-tû 'âşiqter-est.

[Senin rızkın sana senden daha fazla âşıktır.]

TA: *İnsan kısmetini aramazsa, kısmet insanı arar.*

روزی مهمان پیش پیش می‌آید

Rûzi-yê mihmân pîş pîş miâyed.

[Misafirin rızkı ondan çok önceden gelir.]

خدا برای گرگ کور رسانده به من هم خواهد رساند.

Xodâ berâ-yê gurg-ê kûr resânde be-men hem resâned.

[Allah kör kurda gönderdiği (rızkı)'ni bana da gönderir.]

روزی بوم، توی خانه اش می رسد.

Rûzi-yê bûm, tû-yê xâne-eş mi-resed.

TA: *Baykuşun kısmeti ayağına/evine gelir.*

2.Kurmanci:

Xudê çi kire qismet, tuyê wê jî bixwî.

Her kes rizqê/qismetê xwe dixwe.

TA: *Kimse kimsenin kısmetini/rızkını yiyemez.*

Xwedê çi daye, ew jî qismetê meriv e.

[Allah ne vermişse, insanın kısmeti de odur.]

Qismetê xudê bide, herembaşî jî nikarin meriya bistînin.

[Allah kısmet ederse harambaşı da insandan alamaz.]

Risqê mêvan berî mêvan tê.

Mêvan bi nan û ava xwe tê.

TA: *Misafir kısmeti ile gelir.*

Risqê gurê kor tê ber dêrî.

Risqê gurê pîr xwedê digihîne.

Rizqê kundê/bumê kor xudê digehîne.

[Kör kurdun rızkını Allah verir.]

Wekî xwedê bide, risqê gurê kor mixarêda digihîne.

Xwedê risqê gurê kor qeya zinarada digihîne.

[Allah kör kurdun rızkını mağarada/kaya yarığında da gönderir.]

3.Zazakî:

Hûmay risqê kî çi gi da, ay weno.

[Allah insana rızık olarak ne verirse, onu yer.]

TA: *Her kês, qismetê/rızkê xo weno.*

Kês qismetê/rızkê/nesivê keşi nêweno.

TA: *Kimse kimsenin kısmetini /rızkını/nasibini yiyemez.*

Qismetê to ke çiko, qoçika tode u vejino.

TA: *Kısmetinde ne varsa, kaşığında o çıkar.*

Rızkê vergê korri, Haq dano.

Misafir pê qismet xwi wa yen.

TA: *Misafir kısmeti ile gelir.*

4.Türkçe:

Nereye gitsen, kısmetin de ardından gelir.

Kimse kimsenin kısmetini yiyemez.

Kısmet ise gelir Hint'ten, Yemen'den, kısmet değil ise ne gelir elden?

İnsan kısmetini aramazsa, kısmet insanı arar.

Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir.

Kısmetinde ne varsa, kaşığında o çıkar.

Kısmet, insanı arar bulur.

Misafir kısmeti ile gelir.

Baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir, sıçramadan alamaz.

Kör baykuşun kısmeti ayağına gelir.

İlgili atasözleri, deyimler ve hikâyeler

a)Kurmancî:

K.1. Rizqê gurê kor, Xwedê dişîne...

Kör kurdun rızkını Allah gönderir...

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Şu Kurmancî versiyon, hikâyedeki mekân açısından hikâyeye daha uygun düşmektedir: *Wekî xwedê bide, Rizqê gurê kor mixarêda digehîne* (Allah vermek isterse, kör kurdun rızkını mağarada da verir).

Şu Kürtçe versiyonlar da mevcuttur.

Xudê rizqê gurgê kore jî didet.

Risqê gurê pîr xwedê digihîne.

Xwedê risqê gurê kor qeya zinarada digihîne.

Hikâyeyi aktaranın notu: “Halk inancına göre, her canlı rızkıyla birlikte yaratılır. Onun rızkı nerede olursa olsun bir vesileyle o rızık gelir sahibini bulur. Bu konuyla ilgili iki varyant bulduk. Ama atasözünün asıl hikâyesinin hangisi olduğunu tesbit edemedik...”

Rizqê gurê kor, Xwedê dişîne...

Dibêjin: Carek ji caran mirovekî şivan hebû, gelek hez ji karê xwe dikir. Her roj bi kêf û henek di berbanga kûr

de pezê gundiyan ji ber devriyê wan kom dikir, dibir serê çîyan û li ser gîyahên şîn û xweşik diçêrand. Êvaran jî dîsa pezê gundiyan li mal û afirên belav dikir, dihat mala xwe.

Her roj karê wî ew bû. Rojekê berêvarî vegeriya gund, pezê gundiyan bi hêjmar sparte wan. Bala xwe daye ku mîhek kê m e. Ji meraqan re wê êvarê xew nekete çavê şivên. Bû sibê pez ji gund derxist, piştî çêrê; êvarê vegeriya gund. Hejmart ku dîsa pezek kê m e.

Xem û fikara şiven hinekî din zêde bû. Lê her roja Xwedê êvaran pezek kê m dibû. Niva (êdî) gundî jî aciz dibûn. Rojekê, şivên şop ajot. Bala xwe daye ku dema vegehinê pezek ji kerî veqetiya, berê xwe da çiyê û çû kete şikeftê. Şikeft tarî bû, şivên dît ku di dawîya şikeftê de gurekî kor û pîr veketî ye mî çû li ber wî mexel hat. Gur rabû, gewriya miyê girt, dirand û dest bi xwarina wê kir.

Şivan heyîrî û di ber xwe fikirî, ji xwe û xwe re got:

-Xwedayo, ya Rebbî! Li vî gurê kor û ketî û li vî miha bêguneh û fehmkêm ku hat bû rizqê gurê kor? *Xuya ye ku rizqê gurê kor Xwedê dişîne*. Madem rizq yek e, bila ji vî pê ve ehd be ku ez tu karî nakim. Ezê li mala xwe rûnim, heta Xwedê rizqê min jî şande ber lingê min. Şivan vedigere ser pezê xwe, tîne li gund pezê her kesî dispêre wan. Diçe mala xwe, tiştê ku dîtî yek û yek ji jina xwe re dibejê. Li ser biryara xwe di mal de rûdine û karekî nake...

Payîz derbas dibe û zivistan tê, di binê xênî de dikin ku ji nêza re bimirin. Jina wî çawa kir ku wî bişîne karekî, lê ew neçû. Zivistan derbas bû û bihar hat. Rojekê ji rojên biharê şivan derkete beyarê. Ji ber ku nanê wî tunebû zikê xwe ji pel û pincaran têr kir. Xwest ku ji bo zarokan jî hinek pincar bike û bibe mal, rahêlişte tayek pincar û hil kir. Di bin koka pincêr de devikê kûzekî xuya kir. Şivên devikê kûz ji ser rakir. Dît ku tijî zêr e. Şivên ji xwe û xwe re got:

-Wele min ehd kiribû ku heta neye mala min, ber linge min ez qebûl nakim. Pêhna xwe li axê da û avête ser kûz, got:

-Heta ku di mala min de neye min nebine, ez wî rizqê qebûl nakim û nakim...

Zivirî ku biçê mal, denge mêşesoran hate guhê wî. Li paş xwe nihêrî ku ew zêrên di kûz de yek bi yek dizivirine mozan û radibin û difirine... Şivên da lingan, bi sedan moz ketine dû wî kup ê vedin. Şivan reviya, mozan da dû, her ku şivan direviya moz zêdetir dibûn. Bêhna şivan çikiya, şivên xwe teng avêt mal. Derî û kulekên malê girtin, hemû moz di rojinê re ketine hundirê malê. Şivan, jina wî û zarokên wî bi hev re kirin hewar, hemû gemişîn. Heta sibê wisa di bin xênî de bêxut (bêhiş) man. Dema ku sibehê hişyar bûn, şivan û jina wî dinêrin ku xanî tijî zêrên zer e. Ew mêşên ku di rojine re ketibûn malê, xwe li dîwar û deran dabûn. Ehda şivên hatibû cih. *Heta ku rizqê wî nehatibû ber lingên wî qebûl nekiribû...*²

Türkçe özet: Kör kurdun rızkını Allah gönderir

Köyün çobanı her gün sürüyü dağa götürüp otladır ve bir gün akşam sürüyü sayınca bir koyun eksik çıkar. Ertesi gün sürüyü sayar yine bir koyun eksik çıkar. Her gün bir koyun eksilince hem sürü sahipleri köylüler rahatsız olur hem çoban çok üzülür. Bir gün dönüş yolunda çoban dikkatle sürüyü izlerken bir koyunun sürüden ayrılarak gidip bir mağaraya girdiğini ve mağaranın dibinde duran yaşlı kör bir kurdun önünde diz çöktüğünü; kurdun koyunu parçalayıp yemeye başladığını görünce, bu şuarsuz masum koyunun kendi ayağıyla gidip kör kurdun rızkî olmasına şaşırıp hayretler içinde kalır. Düşünür ve kendi kendine der: Görünen o ki **kör kurdun rızkını Allah gönderir**. Mademki canlıların rızkî ayındır, ahd olsun bundan sonra hiçbir iş yapmayacağım; evimde oturacağım; **Allah benim rızkımı da ayağıma getirsin**. Çoban akşam sürüyü sahiplerine teslim eder, gidip evinde oturur. Gördüğü şeyleri hanımına anlatınca, hanımı çalışması için ne kadar ısrar etse de çoban yerinden teprenmez. Sonbahar geçer, kış olur. Aile neredeyse açlıktan ölmek üzeredir. Bahar olur çoban dışarıya

2 Kitabın yazarı dipnotta şunları kaydetmiştir: “Hala halk arasında böyle bir inanaç vardır. Halk inanacına göre, “Bu tür hazineler afsunludur (sihirlidir), afsun da tılsımla çözülür. Bu altınların afsunu da tılsımla çözülür. İnsanın bu afsunlu altınlardan kaçınması lazımdır. İnsan o arılara el sürse öldürücü etki yaparlar. Bir şey onlara temas edince de altınlara dönüşürler. Bu inanç Kürt mitolojisinde de vardır. Birçok Kürtçe masalda bu tür inançlar görülebilir.” Öncü, Mehmet, *101 Gotinên Pêşîyan 101 Çîrok-Nûbihar*, s. 80-81. (https://books.google.com.tr/books/about/101_gotin)

çıkar otlarla karnını doyurmaya çalışır. Bir otu çekerken dibinde köpün kapağı görünür. Küp altınla doludur, üstünü örter ve kendi kendine der: Ahd etmiştim, *rızkım evime, ayağıma gelmedikçe kabul etmem!* Evine doğru giderken etrafında ve arkasında kendisini saran arıların vızıltısını duyar ve kaçıp eve kapanır. Arılar bacadan girip evin içine girerler. Hane halkı korkudan şuurlarını kaybederek saklanırlar. Sabah olunca arıların altınlara dönüştüğünü görürler. Böylece çobanın ahdi yerine gelerek *rızkı ayağına gelmiş olur.*

K.2. Rizqê gurê kor Xwedê dişîne

Kör kurdun rızkını Allah gönderir...

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Rizqê gurê kor Xwedê dişîne

Dîsa dibêjin: Piştî gelek kirin û xwarin gur pîr bû, bînahiya çavên wî jî kê m bûbû, êdî têra wî nedikir. Fikirî û jî xwe re got:

-Min gelek temen kir, ewqas bûyer bi sere min de hatin, ez bûme xwediyê gelek ceribandinan. Lê niha jî ez ji kar de ketim û di bine şikeftê de tî û birçî mam. Ezê herim xwe bidim kêleka ciwangurekî, di ronahiya ceribandinê min de bila binêçire, zikê xwe jî, zikê min jî têt bike.

Gurê pîr dakete beyarê û li gurekî ciwan geriya. Gurekî reş û ciwan lê rast hat, kêfxweşî li hev kirin, dûre gurê pîr got:

-Tu min ji xwe re nakî bav? Gurê reş, rûyê tirş kir û got:

-Ez têra zikê xwe nakim, ez ê bavan çî bikim?

Li ser vê bersivê, gurê kor î reben stûyê xwe xwar kir, melûl û xemgîn rêya xwe domand. Piştê demekê vê carê li ciwangurekî gewr rast hat. Hizra xwe pêşniyarî wî jî kir, lê wî jî qebûl nekir. Dîsa rêya xwe berdewam kir. Piştî bêhnêkê, li neqebekê ew û gurekî boz rastî hev hatin. Dil û xatirê hev pirskirin, dûre gurê boz got:

-Ji kar de ketin û pîrî dibe li serê min e jî. Bê şikefta min, li quncê jorin vekeve, ezê te beledî bikim. Herdu gur bi hev re bûne bav û law. Gurê pîr û kor çendekî li kêleka gurê boz palda. Nihêrî ku tu tişt nebû, ji xwe xwe re got:

-Heke ku ew neçe neçirê tu tişt ji bav û lawitiya me peyda nabe. Gurê pîr û kor, hê di wê ramanê de bû, lîngelînga zengulan hat guhê wan. Gurê boz got:

-Bavo, guhê xwe bidê *rizqê me va ye tê ber lingên me.* Serê xwe rakirin, dîtin ku etarek, kera wî li ber e, barê wî li ser, kurî jî li pê ye. Nêzikî wan bûn, gurê boz êrişê ser kera etêr kir û ker avête erdê. Barê kerê valayî erdê bû. Hinar reşiyar, gurê boz dev ji kerê berda. Kuriya kerê girt û zikê wê dirand, etêr da qîr û hewaran. Terikand û revî canê xwe teng xilas kir, çû. Ker û barê wî bi guran man.

Gurê boz, gazî bavê xwe kir û got:

-Heke ku tu goştê kemilî dixwazî ji te re ker, ku tu ê nazik û narîn dixwazî ji te re ê kuriyê. Gurê kor got:

-Mala te ava. Ku têt xwarin û pêve yê ku mayî, xiş kirin û birin dawîya şikeftê. Gurê kor di hinavê xwe de got:

-Rizqê gurê kor xwedê dişîne.³

Türkçe özet: Kör kurdun rızkını Allah gönderir

Yaşlanınca görme kaybına uğrayan ve avlayacak gücü kalmayan bir kurt, hem kendi karnını hem onun karnını doyuracak genç bir kurtla arkadaş olma arayışına girer. İlk rastladığı genç kara bir kurda fikrini söyler. Kara kurt kabul etmez. Ardından rastladığı bir gri kurda arakadaşlık teklif eder, o da kabul etmez. Sonunda boz bir genç kurtla baba oğul gibi arkadaş olurlar. Yaşlı kurt bu genç kurda av ve hayat deneyimlerini öğretir ama bir süre olumlu bir gelişme olmaz. Kör kurt ümidini kesmeye başladığı bir anda bozkurt der:

3 Derleyici (Mehmet Öncü) aynı başlık altında K.1'e ilave olarak şu hikâyeye de yer vermiştir: Öncü, Mehmet, *101 Gotinên Pêşiyar 101 Çîrok – Nûbihar*, s. 80-83

-Babacım! Bak rızkımız ayağımıza geldi.

Kör kurt bakar, bir çerçi eşya yüklü bir eşek ve yanında taze sıpası gelmektedir. Yaklaşınca genç bozkurt saldırır, eşeği yere yatırır; yavrusunu da yakalayıp karnını yırtar. Çerçi çılgık atıp kaçar gider. Bozkurt yaşlı kurda seslenir:

-Eğer olgun et istiyorsan sana eşek eti; taze et istiyorsan sana sıpa eti.

Karnını doyuran kör kurt kendi kendine der: **Kör kurdun rızkını Allah gönderir...**

K.3. Rizqê Dêwê Kor

Kör Devın Rızkı

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

[Hikâyenin içinde yer alan şu ifade başlık olmalıydı: Rebbê ‘Ezzetê gotiye ku “ez rizqê dêwê kor mixarê da didim.” Yüce Allah demiş: Ben kör devın rızkını mağarada da veririm.]

Rizqê Dêwê Kor

Diya mi digo şivanek hebûye. Digo jineke wî hebûye. Jinik her ro mêrê xu ra dide xebera. Dibê tu çima tu bizina mi didoşî. Mêrik sond dixwe, dibê jinik vê adê vê emanê ez bizinê xelkê nadoşim, ezê werê m bizina xu bidoşim? Dike nake jê xilas nabe, dibê jinik dibê hela sibê bi mi ra were, em herin guherê, hela ci ka ez bizina te didoşim yan nadoşim.

Jinik pê ra diçe guherê. Hetanî sibê xewa jinikê nayê, isa çevê jinikê guhanê bizinê ye. Jinik jî ji mêrik ra dilê xu da dide xebera dibê mêze ke, her ro mi jê ra digo, şîrê bizina mi didot dixwar, digo na ez nadoşim. Dibe sibe eva ber be mal dibin, têne malê. Mêrik pêşiya pêz e, jinik jî li pey ye. Jinik hema isa bizinê teqîb dike rê da tê. Tê dinhêre, pez ku nêzikî gund hat, bizin gêrî zivirî. Bû berîna bizinê bizin çû. Pîrê dide pey bizinê. Bizin diçe, pîrê diçe ha vir ha wira diçin. Bizin diçe dikeve mixarekî. Pîrê dikeve mixarê. Diçe dinhêre, dêwekî kor mixarê da ye. Lewma gotine: **Rebbê ‘Ezzetê gotiye ku “ez rizqê dêwê kor mixarê da didim.”** Diçe dinhêre dêwê kor di mixarê da rûniştiye. Tasek nava herdu nigê wî da ye. Bizin dizivire xu dide ser. Bizinê didoşe. Bizin derdikeve dibeberre tê, pîrê dide pey. Pîrê tê malê, mêrik jî jina xu beklemiş dike. Jinik dibê welle mêrik heqê xu li mi helal ke. Dibê bizin çû ez pey çûm, bizin çû kete mixarê. Mi çû mêze kir mixarê da dêwekî kor tê da ye, tasek nava her nigê wî da ye. Bizinê zivirî xu da ser. Dêw bizin dot, tasa dêw tijî şîr bû, bizin berriya zivirî hat, ez jî hatim.⁴

Türkçe özet: Kör kurdun/devın rızkını Allah mağarada da verir/gönderir

Bir çobanın hanımı, neden keçisini sağdı diye çobana laf söyleyip beddu edermiş. Çoban keçiyi sağlamadığını yemin etse de kadın inanmaz. Kadın çobanla birlikte sürüyü takip eder. Gece boyunca keçisini gözetler, bir şey görmez. Ertesi sabah sürü köye dönünce kadın geride sürüyü takip ederken keçisi sürüden ayrılır, bir mağaraya girer, kadın da ardından mağaraya girer. Mağarada kör bir dev oturmuş bekliyor. Keçi yaklaşır, dev keçiyi sağdıktan sonra, keçi döner sürüye katılır. Kadın şaşırır der: derler ya Yüce Allah buyurmuş: **Ben kör devın rızkını mağarada da veririm.**

K.4. Rêwî û Rizqê Gur

Tilki ile Kurdun Rızkı

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Rêwî û Rizqê Gur

Rêwîk rê da tê. Li wî dibe şev, li wî rêwî. Dibê ez ê îşev li vira bimînim. Dibê gurê mi bixwin. Dibê ez bikevime binê gurzekê gîhê. Ez îşev xu tê de star kim. Dikeve binê gurzê gîhê. Dinhêre qedereke şevê çû. Bû zûrîniya gura, gur hatin wan orta diçin û tênê. Zûriyan zûriyan. Mêze kirin, bû reperepa kûtan jor da ket. Kûtek hate ber

4 Anlatan: Nenêya Reşid (annesi Cahira Beşîr'den dinlemiş); 75 yaşında; kayıt tarihi: 12.02. 2024. Mıntika: Eleşgirt

gurz. Ewî rêwî destê xu dirêj kirê, kire binê gurz para wî gurî nedayê. Ewa gura birçî zûriya zûriya zûriya. Ew gurên dinê para xu xarin, hatin ewa [gurê birçî] jî xarin. [Rêwî] heta sibê tê da dimîne, sibê ewî kûtê xu hildide tê gund mala xu.

Mala wî dibê tu îşev l'ku mayî? Dibê wele hal medekî iha. Dibê eva para gure, jor da ket mi anî. Dibê gura hat ew gura xar. Dibê welle em te îna nakin. Dibê rabe bide pêşiya mi, em herine wira. Diçin dinhêrin, erê ketiye binê gurz. Para gur hildaye. Gurê din jî ewa gura li wir pirtikandine, xarine postê wî, ser merê wî wire. Paşê tên îna dikin tene mala xu. Dibê erê welle xebera te rast e.⁵

Türkçe özet: Kör kurdun/devin rızkını Allah mağarada da verir/gönderir

Yabanda dolaşan bir tilki akşam olunca kurtlardan korunmak için bir bağ otun altına sığınır. Gece kurtların oraya gelip ulumaya başladığını görür. Yukarıdan ekmeğin parçaları dökülür, her bir kurt payını alırken bir kurdun payı tilkinin yanına düşer, o da onu alır. Payını alamayan kurt ulular ulular ama eline bir şey geçmez. Diğer kurtla onu parçalayıp yerler. Tilki sabah ekmeğin birlikte inine gider ve olupbitenleri anlatır. Ev halkı onun söylediklerine inanmayınca onları götürür yenilen kurttan geride kalan deri ve kemikleri kendilerine gösterir.

K.5. Ku Xuwedê bide, ji yêk û nîvê jî dide

Allah verirse bir buçuk (mecidiye)'la da verir.

Türkçe atasözü: *Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir.*

Derleyici şu notu düşmüştür: “Bu söz, kişinin bahtı ve şansıyla ilgili söylenmiştir. Halk inancına göre Allah birine vermek isterse, bir şeyi sebep kılar ve bu vesileyle onu varlıklı yapar...”

Ku Xuwedê bide, ji yêk û nîvê jî dide

Li bajarekî feqîr û belengaz bi zarokên xwe ve di bin pagekî hilweşiyayî de dijiyan. Ji xwe ra diçû karên rojane da ku çend qûrişan qezenc bike. Zivistan hat û sar bû. Jina wî ji zeviyên dora bajêr, hinek qirş kom kiribûn, lê ji ber kû sobeya wan tune bû nedikarîn xwe germ bikin. Mêrik her tim bi mebesteke paqij ji jina xwe re digot:

-Ku rojekî Xwedê bide min, ez ê wiha bikim, wisa çêkim...

Jina wî jî kene pê dikir û digot:

-Dayîna Xwedê bêqirar e, lê jê re jî bingeh gerek e, sermiyanê te nebe, tu karxaneyekê/ dikanekê venekî, Xwedê dikare çi bike?

Mêrik disa jî hevîyên xwe ji Xwedê nedibirîn û her digot:

-Ku dilê wî bixwaze, bingehê jî bixwe çêdike.

Her şev goftûgoya wan ew bû. Rojekî mêrik dîsa çû karê xwe yê rojane. Heta rojava şixûlî, mecdî û nîvek dane wî, rast çû ber firinê, bi pereyên wî şex nan dihatin, li malê heşt kes hebûn, têra wan nedikir, lê xwe pê dixapandin û şev li xwe diborandin. Dema ku li ber firinê agir dît, sermaye li malê hate bîra wî, biryar girt ku bi wan pereyan ji mala xwe re sobeyeke kevn bistîne. Buhayê sobeyan pirs kir, a herî erzan bi du mecdiyan bû, pereyên wî yek û nîv bûn. Ji dikandar re got:

-Pereyên min yek û nîv e, ku tu vê sobeya hilawestî bidî min ez ê bikirim.

-Na ez benî, pereyên te têra wê nakin, lê ku tu bixwazî ez ê vê bidim te.

Zilam bala xwe deyê ku ew sobe li xwediyê xwê yê dawî digere, çend rojan îdare dike yan nake. Qebûl nekir. Zivîrî ku biçê, sermaye balê hate ber çavên wî. Vegeriya û ew sobê kirî. Anî malê. Zarokan dît ku li şûna nan sobeyeke tenekeyî ya zengarî di destên wî deye. Tev kelgirî bûn, lê negirîn. Zilam got:

-îşev nan nîn e, xwê têr germ bikin, sibehê Xwedê mezin e.

⁵ Anlatan: Nenêya Reşîd (annesi Cahira Beşîr'den dinlemiş); 75 yaşında; kayıt tarihi: 27.12. 2023. Mıntıka: Eleşgirt
Not: Bu iki hikâyeyi annesinde dinleyerek yazıya aktarıp bana ulaştıran Dr. Öğr. Üyesi Ömer Delikaya'ya teşekkür ederim.

Ji ber ku zarokên wî birçî mabûn, jinik hêrs bûbû, lê nedida der. Sobe destê mêrê xwe girt û bir serşokê da ku bişo. Dema ku devê vekir, dît ku perçekî reş ê tijî zêr di hundirê wê de ye. Gazî mêrik kir. Mêrik bişirî û got: “*Ku bide, ji yêk û nivê jî dide.*”⁶

Türkçe özet: Allah verirse bir buçukla da verir

Şehrin birinde bir gecekonduya çok yoksul bir aile yaşamaktadır. Kış gelir hava soğur. Evin erkeği gündelikçi olarak çalışıp eve ekmek getirmeye çalışır. Arada bir hanımına, “Allah bana verirse, şöyle şöyle yaparım” der. Hanımı ona gülerek “Bir sermaye, bir kaynak lazım. Bir atölyen ya da dükkânın olmazsa Allah ne yapsın” der. Yoksul adam soğuk bir günün akşamında kazandığı bir buçuk mecediye ile fırından çocukları için ekmek almaya çalışırken komşu dükkânın önünde eski bir soba görür. Fiyatını sorar. Sahibi en eskisi için iki mecediye ister. Pazarlık sonucu bir buçuk mecediye verir, bir sobayı alıp eve götürür. Aile ekmek yerine paslı eski sobayı görünce herkes üzülür. Yoksul adam der:

-Bu gece ekmek yok, bari bol bol ısının, yarın Allah kerimdir.

Sinirlenen hanımı sobayı kocasının elinden alır ve kurmak için yıkamaya çalışırken içinde altın dolu siyah bir kese görür. Kocasına haber verince, kocası der: “*Allah verirse bir buçukla da verir.*”

b)Zazakî:

Z.1. Homa rizqê vergê korî ano verê lingan

Allah kör kurdun rızkını ayağına getirir

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Homa rizqê vergê korî ano verê lingan

Yew lajek û yew cinîyê yi bena. İn lajek yewa dew id seba debarê xwe şiwûnêyê dewijû kenû. Yew roj we bizû benû yabûn çere. Benû yere, we bizû ûnû dewi yew dewij kenû fêk bêr yi, vûn: “Yewa bize mi nêasena, nêûmeya.”

Înay ser lâjek şûnû kûya gêrenû, hewa benû tarî, we agêrenû dewi, nêşiyenû bizê dewij veynû.

Lajek roj bîn hêna bizû benû cayo vizêrn id çere û hem iz gêrenû aya bize dewijû. Yere dîyenû, we bizû tamum ûnû dewi.

Rojo bîn we hêna şûnû bizûn id. Yere dîyenû we bizû ûnû dewi yewna dewij yenû fêk bêr, vûn: “Bizê mi nêasena, nêûmeya keye.”

Lajek ehend dîqet kenû bizû la ûncê z’ yi vera bizî bîn vîn. Xwu zere di vûn “Ez mêşt rind hîş xwu binû in bizû ser, qey di-hîri rojan mîyûn di yewa bizi bena vin?”

We roj bîn hêna bizû benû yabûn. In daga rind hîş xwe nûn bizû ser. Benû taştare, we bizû benû vêr yew ênî, bin yewa saye dar id mexel kenû. We rûnîşenû ki taştê xwe biwerû. Ewnîyenû, ekse yew tuşk bin dari ra warîşt, cêr derey ir şî qême. We ay tuşk taqîb kenû. Tuşk vêr yew kerrî vêrenû, cey çî pencû erzûnû bide kaşkenû zerê tirkê kerrî.

Lajek şûnû nîzdî, ewnîyenû zerey tirkê kerrî ki çî biveynû? Ekse yew vergo korri tuşk yi kiştû ha wenû! Ewnîyenû dormal’e vergi, ekse ha pirr katey (estey). We hîn zûnû ki ay bizî yi k’ bîy vin, ay iz in vergî kor werdî. We xwe rê vûn “Hey biewnî Hûmay Rizqê vergi korri sinî ûn vêr lingûn yi!”

We benû hers, bizû benû dew û qerar dînû ki hîn nêxestîyenû.

Kuwenû zere keyî û cinî ra vûn: “Cinî! Ez hîn nêxestîyen, çî ki estû bîya ma biwirî!”

Cinî vûna: “Lîya mîyerde! Ti cey kor nîyi, ti veş û warî! Ti keye di rûniş, qey cey Hûmay rizqê tu locin ir kenî var. Ma gest mirên!”

6 Oncu, Mehmet, *Gotinên Pêşîyan*, İstanbul 2014, s. 431-432.

Lacek vûn “Ney! Ez hîn qetiyen nêxeffîyen! *Hûmay sinî ay vergî korî zerey ay tirkê kerrî di rizqê yi dîwû, wa ay mi z’ bidû!*”

Cinî se kena, çi kena mîyerde nêxeffîyenû. Yew di aşmî ser d’ şûnî keye di zad û zexre benû tûn. Cinî xwe zere d’ vûna “Liya in kelp hîn nêxeffîyenû, balîka ez şîyirû yew barê îzimû bîyarû.”

Ya herê xwe hedre kena dûna purî şûna îzimû. Ya şûna mîyan yew şelê mazêrû, tuwerzî dûna kelbayûn ir, îzimû virazena. Awca di yew qoto wuşk benû ya pey tuwerzîn dûna purî bin di yewa sala viraşte vecîyena. Ya texmîn kena ki zerrn ha bin aya sal dê. Ya derîyena bide, pey destû aşûnena la nêşîyena. Gurê pey destû û oynîyû nîyû. Girek merdimû hêzin ib, zengne û hîwe z’ lazim û ki pey bikenû vecû. Ya vûna, “Ez şîyirû keye mîyerdî ra vacû wa bîyirû vecû!”

Hîn bîyû nîzdî yerî ya îzimûn xwe wenena her şûna keye. Tabî de dewi ra di tê dizd meraqîn vûn: “În şiwûnê dew biyû çend aşmûnik şiwûnê ca verdaya û keye ra nêvecîyenû. Muhaqaq cey kûya zern-mernî dîy û bîyû zengîn hîn nêxeffîyenû!” Yin iz daw’ purî şî ser bûn lajêk id ha pawen û yin ra vûnû “Wa hay yin ma rî birawk ir ma şûn keye dizdê!”

Cinî îzimûn ra yena hîn biyû yere. Ya bar îzimûn xwe fîna cilê her ser ra ronena. Her bena axur id bestena cew yê kena ver şûna keye.

Ya merde ra vûna: “Liya mêrik! Bî çend aşm o ki ti nêxeffîyên! Balî şîmi filûna topraxê ma, kîştê şelê mazêrûn id yewe sala viraşte bin erd ra vecîyêya, zern ha bind ê. Ez devrîyew ez nêşîyo vecirû. Ti mêşt zengne û hîwe bîg şîm ayin veci bîya!”

Mêyerdê yê vûn: “Lîya mi bigêr cînêk ez nêxeffîyen! *Hûmay rizq ay vergî kor sinî dîwû, wa ay mi z’ bîyar lojin ir dekirû war.*”

Cinî se kena, çi kena we nêşûnû. Ya vûna, “Ek bi siba ez xwu r’ zengne û hîwê xwe benû ay xil vecenû.”

Tabî ay wirdî dizdî sinî ay qalû eşnawên ca di aw yere zengne û hîwê gên awca ki yê tarif kîyerdû şûn awca. Yin awca kenen, aya sal hawanûn yew xilê zernû vecîyenû. Yin serî xilî akenî çaring ti ra vecîyen! Yanî ay çaringî sîhrê ay zernûn ê. Ekse yin bigên cey çîy ir bèn zernî. Dizdî nêzûnî vûn qey çaring î. Yin sêr xil nûn ser û vûn: “Aya del ma xapînay! Cay zerrn-mern nêvecîyê, piyor çaring î!? Ma îz in çaringû bèn lojinê yin kên war wa bidir yin ir. Ya sinî ma xapînena?”

Dizdî aya şew ay xil zernû gên ûnî sêr bûn lajêk, cor di lojinê yi r’ kên war û vûn: “Şîma ma xapînen hiii! De wa hetûn nimajî in çaringî bidir şîmarû, pey ma kaykîyerdîş sinî yû, biveyn!”

Dizdî awca ra dîwû purî şûnî. Yin aw xil sinî lojin ir êşt war, we zerey pixêr îd gînenû kuçalûn ir, benû parçêletê, ay çaringî piyor bèn zernî.

Nimayj lajek wardenû ewnîyenû kuçalûn, ekse ha pîrr zernî! We ca di veynday cinî dîwû vûn:

“Bo cinî! *Hûmay sinî rizq vêrg kor berd lingûn yi, rizqê mî z’ lojin ir kîyerd war!*”⁷

Türkçe özet: Allah kör kurdun rızkını ayağına getirir

Köyün çobanı gündüz sürüyü otarıp akşam köye getirince bir köylü kapısına gelir, “Bir keçim kayıptır” der. Çoban dağa gidip keçiyi arasa da bulamaz. Bu olay üç gün art arda tekrarlanır. Başka bir gün keçileri otlattırken pür dikkat kesilir ve bir tekenin sürüden ayrılarak kayalığa doğru gittiğini görünce onu takip eder. Bir kayanın yarığı önünden geçerken bir pençenin tekeyi kendine çektiğini görür. Yaklaşır, bakar, bir kurt tekeyi yemektedir. Etrafı kemik doluydu. Kendi kendine, ***Bak işte! Allah nasıl da kör kurdun rızkını ayağına getirir.*** Keçileri akşam köye getirip sahiplerine teslim eder, gördüğünü hanımına anlatır ve artık çalışmayacağını söyler. Hanım ne kadar ısrar etse de kocası, ***“Allah nasıl o kaya yarığında o kör kurdun rızkını veriyorsa, benimkini de versin”*** der. Çaresiz kalan hanımı, satıp evin geçimini temin etmek için odun getirmeye gider. Kuru bir kütüğün altındaki sal taşı altında altın küpünü görür. Fakat çıkarmaya gücü yetmez. Gelir kocasına

7 Derleyicinin notu: “Ben bu hikâyeyi Sîmserkîsli Ramzan’ın oğlu Mehmed Emin’den aktardım.” Bk. *Îrfan Sîmserkîsîj, Sîmserkîs (Folklor), Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir, 2018, 83-85.*

anlatır, birlikte gidip çıkarmasını ister ama kocası, “Benden vazgeç, ben çalışmam; *Allah nasıl o kaya yarığında o kör kurdun rızkını veriyorsa, benimkini de versin*” der. Adamın çalışmadığını gören köyden iki hırsız, çobanın altın bulduğunu düşünerek tam o sırada evlerine hırsızlığa gelince, konuşulanları duyar ve ertesi gün kadının tarif ettiği yere gidip küpü çıkarırlar. İçinde ısırı dışında bir şey görmezler. “O kancık bizi kandırdı, sabah namazına kadar bu yılan ve akrepler onları soksun!” diyerek küpü götürüp adamın bacasından boşaltırlar. Yılan ve akrepler altına dönüşünce çoban der:

-Bak hanım! *Allah nasıl o kaya yarığında o kör kurdun rızkını onun ayağına götürdüyse, benim rızkımı da bacadan döktü!*”

Z.2.Şoni û axa

Çoban ile ağa

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Not: Bu masalın kıssadan hisseyi ifade eden son cümleye göre başlığın şöyle olması gerekir:

Homê gêra sinî rizqê ê vêrg don, gêra risqê mi 'z bidû.

Allah nasıl o kurdun rızkını veriyorsa, benim de rızkımı vermelidir.

Şoni û axa

Cêk bion, cêk nîbion. Yo axa û şoni bên. Şoni her sêrsivêy bizon Axê ben kû ra çiyernen ho şond iz on kîye. Ruêjîk Axa ferx kîyon eg yo biz cijê ay id pêra şit çin.

Vena don şonî, von:

-Hal hewal ina biz hîna ‘w. Wa çim ti ina biz ser do, ina biz niçêrîyena. Û rej bîn şoni heyon şond çim xwi sêr aya biz ra nîbirnon, şond bizon don arî hêt dew ra yen, hîn nîzdîyê dew id onîyon eg a biz mînû bizon ra, mîna veja.

Şoni kon biz dima onîyon eg bin yo kerra ‘d yo vergo extîyar ost. Biz şina vêr vêrg cijê xwi fêk vêrg, verg mirde xwi şitê xu şimen ho dona pirû peyser yena.

Şoni ê bizon gîon, bon vêr Axê, Axê ra von:

-Axa, xwî ‘r yo newi şoni bivîn. Ez hîn nîxevtîyena.

Şin kîyê cînê xwi ra von:

-Hal hewal a biz hîna ‘w. Ez tîya ra pêy nîxevtena. *Homê gêra sinî rizqê ê vêrg don, gêra risqê mi 'z bidû.* E nîxevtena.

Cînî lawê kena, se kena nîşkêna ikna bik. Cînî vona:

-În hîn nîxevtîon, ma se kên, ma seyî cûyên. E şîyêr gem id kuêlîyo bibirm, bîyar biruêş, barî zafê kîyê ina bigêr.

Cînî her sêrsiwêy şina gem kuêlîyon birnena, ona rueşena, yo çend ruêj hina dewom kîon.

Rûêjîk onca şina gêm, ha dar birnena, onîyena eg bin dar id yo kup zerdon ost. Se kena nîşkêna ay zerdon vîoj. Yena, mîyerdê xwi ra vuna:

-Mîyerdî wurz we mi uja ‘d xezîne dî ya. Ma şî î zerdo vej, bîyar.

Mîyerdî von:

-Cînî mi tui ra nîva e nîno homa sîyî risqê ê vêrg dose gêreka risqê mi ‘z bîyar in luejin ra warkîyor. E nîna. E nîxevtîyena.

Cînî se kena, merdûm nîwirzon we, şina cîron xwi ra vona:

-Cîrûn hal hewal îna wa. Mî bîn aya dar id yo kup zerdo dî e nîşkaya vêj, bê ma şî vej, ma xwi ‘r kên nîmi-nîmi.

Cînî û cîrûn xwi şîn, cîrûn zerdo vejon, on hîn yenî vêr kîyî, cîrûn von:

-Nê wullê, mi vêt barê min a ez tui nîdona.

Cînî se kena, nîkena, cîrûn von:

-Nê, ez nîdona.

Cîrûn kupê zerdon xwi gîyon şin kîye. Cînî yena kîye, mîyerdê xwi ra vona:

-Mi cîrûn ra va ma şî vet, cîrûn barê mi nîda. Bîyê ma şî, nîmê kup pera bîger.

Merdum von:

-Nê. O risq mi nîyu eg risq mi vên Homê ardîn luejin rî kerdin war. Willê ez nîno. Homa gêreka risq mi bîyar luejin ra war kîyor.

Cîrûn kupê zerdo ben kîye, kîyon war onîyon eg kupê zerdo hemi bîyu wel. Honci aya wel don arî, kîyon zerrê a kup ho bion, luejin merdum îr kîyon war. Wel siyin luejin merdim ir bena war honca bên zerd. Merdûm von:

-Cînî mi tui ra nîva *Homa risqê mi on luejin ir ken war*. Bo siyni ard ke war.⁸

Türkçe özet: Çoban ile ağa

Köy ağasının çobanı her gün keçi sürüsünü dağa götürüp otarır. Ağa bir keçinin memesinde süt bulunmadığını farkeder. Çobana dikkat etmesini ister. Çoban akşamüzeri keçileri toparlarken sürüden ayrılan bir keçiyi takip eder. Keçi taşlık alanda bulunan bir yaşlı kurda yaklaşarak onu emzirir. Çoban akşam keçileri sahibine teslim eder ve artık çobanlık yapmayacağını, başka bir çoban bulmasını söyler. Eve gelir olayı hanımına anlatır, artık çalışmayacağını belirtir ve der:

- Allah nasıl o kurdun rızkını veriyorsa, benim de rızkımı vermelidir.

Kadın çalışması için ne kadar yalvarsa da işe yaramayınca kendisi satıp evin geçimini temin etmek için dağdan odun getirmeye başlar. Bir gün odun keserken ağacın dibinde bir küp altın bulur. Çıkarmaya gücü yetmeyince kocasından yardım etmesini ister. Kocasını yardım etmeyince komşudan yardım ister. Komşu altın küpünü çıkarır ama “Ben çıkardım hepsi benimdir” der ve kadına vermez. Kadın kocasına olanları anlatınca kocası der:

-O benim rızkım değildi, benim olsaydı Allah getirir bacadan dökerdi.

Komşusu küpü eve götürür, açar içinde sadece külle karşılaşınca götürüp adamın bacasından döker. Kül altın-lara dönüşür. Çoban hanımına der:

-Hanım, ben sana demedim mi? Bak Allah nasıl da rızkımı getirip bacadan döktü!

Z.3.Şone û biz

Çoban ile keçi

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Not: Bu masalın kıssadan hisseyi ifade eden cümleye göre başlığın şöyle olması gerekir:

Wa Rebbî mi risqî mi luejin ra war kerû!

Rabbim, benim rızkımı bacadan döksün!

Veya şöyle olmalıdır:

O ku ez viraşta gere risqî mi zî luejin ra war kerû.

⁸ Bu hikâye Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi Büşra GÖKALP'in öğrencisi tarafından derlenmiştir. Arêkerdax: Barış ALIN, Vatox: Abdullah YAKIŞAN, 35 serrê yo, Unîversîte de xebityeno, Mintiqayê Arêkerdiş: Darahenî/Çewlig, Tarixê Arêkerdiş: 30.01.2021.

Beni yaratan, benim rızkımı da bacadan dökmelidir!

Şone û biz

Cêk benû cêk çiniye benû. Yo merdûmêk dewêk di şinû qê pesî. Cûelê (col) yi re yo kî pesî tay benû. Şoni roj **kî kom di bû gere pesî yin bidueşû**, pê non buero. Dewijî ku pesî yin zaf o şonî re vonî:

-Ti kî ay feqîr di bî zî pesî ma bidueş, pê nan bûer, ê kî feqîrî medueş.

Bêriyêkî feqîrî nîmaroj re nîmaroj wexta şina mîyonî pesî onîyena bizêkê yin ditîya. Rojêk nîvona, di rojî nîvona, o binatî ra çend rojî şinî rojêk şonî ra vona:

-Ti qaşû bize ma nîdita, çira ti bize ma dita?

Şoni vonû:

-Wayê mi bizê şima nîdita.

Bawer nîkena. Şoni xwi bi xwi fikirîyenû, vonû, “hilla hilla mi ina biz nîdita, çira ina bêrî hina vona.” Mereq kenû, biz teqîb kenû. Onîyenû biz pes war verda, şî verî kerrî, bî vîn. Şoni dim a şinû, onîyenû vergêk mîyonî têq kerrî rî şû war, mîyonî ra cuer tever ra wo. Biz şîya, ser a vindeta, verg pê biz lîyenû. Guhonî biz kunû xalî, biz tîpîya gêrena la yena mîyonî pesî. **Şoni zaf fikirîyenû (fikirîyenû) qerarî xwi donû, vonû, “ez hinî nîşina qê pesî,” nîmaroj pesî xwi onû kî, cinî xwi ra vonû: “Ez hin nîşina qê pesî.”**

Cinê yi vona:

-Hê emon hê yemon ti hidêk cefa dîwû, zimiston yenû, ma feqîr î, qijî ma çita wênî!?

Şoni vonû:

-Cînek bîlasev qîsê mek, ez êriya tepîya zerri ra nîşina tever, **wa Rebbî mi risqî mi luejin ra war kerû!**

Cînê şonî hêvîyê xwi birnina şoni nîşinû verî pesî ya bi xwi dest kêna pê xebitîyena. Payiz yenû, cînek vona ez şîyerî kuelîyon bîyarî, şina mîyonî birrî, qê zimistonî kuelîyon dona arî. Lingê cînek ginena kerra **rû, bena çot, onîyena kerra ra, kerra weta dona. Onîyena fêkî kup koti tever, pê dest binek şona a, onîyena kupê zerdon a, rênê her kena ser, şina kî. Mîyerdê xwi ra vona:**

-Mîyerîk mi kupê zerdon dîya, bî ma şî vej, benû ku Homa risqî ma bidû.

Mîyerîk vonû:

-Cînek, ez nîyena, **wa Homa risqî mi luejin ra war kero.**

Cînek hêvîyê xwi mîyerdê xwi ra birnena, vona, “gelo ez komî ra vajî?” Fikirîyena vona, “ez mellê dew ra vajî.” Şina mellê ra vona:

-Halun mesela hina wa, mîyerdê mi nîwazenû zerri ra vejîyo.

Vona:

-Ma pîya zerdon vej, nîmêk mi rî, nîmêk ti rî.

Mella cînê şonî ra vonû:

-Kîçî (çoy) ra mevajî, ez û ti ma şinî vejênî.

Wirdî zerdon vejênî, kup pirr zerdî ya. Zerdon gênî, yenî kî.

Cînek vona:

-Mella bî ma zerdon bar bike, ez şina kî.

Mella vonû:

-Şî kî ma siba bar kenî.

Cînek şina kî, mella zerdon onû, kenû rû, wazenû tekin bidû kişt. Senî kup kenû a, mîyesî engimînî pîyeşênî

mella ra, mella remenû, vonû, “heyvax ti dî cînê şonî çi vet mi sarî! Pê mi zerdî dîye mîyesî vetî, ti vinder ez senî yin ona verdena ti.”

Senî otir vonû zerqîtikî pîyerû kuenî zerrî kupî. Pûeti oncenû vekî (fekî) kupê, nonû xwi dueşî benû, luejinê şonî rî kenû war ku mîyesî biconî yin di. Şoni û cînê xwi onîyenî luejin ra **bî xîşîşê zerdon, dîyarî cilonî yin bi pirrî zerdî. Şoni cînî xwi ra vonû:**

-O ku ez viraşta gere risqî mi zî luejin ra war kerû.

Vonû:

-Cînek ti bawer nîkerdê, wirzi, bonî senî kerdî war.⁹

Türkçe özet: Çoban ile keçi

Hikâye bazı kahramanlar hariç önceki hikâye (Z.2.Şoni û axa: Çoban ile ağa) ile hemem hemen aynıdır. Bu hikâyede ağa karakteri yoktur. Kadına yardım eden kişi köyün mollasıdır. Kadının bulduğu altın küpünü birlikte çıkarırlar, akşam mollanın evine götürürler. Molla kadına “sabah gel payımı götür” der. Kadın evine gittikten sonra molla küpü açar açmaz, küpten çıkan arılar mollaya saldırmaya başlar. Molla küpün ağzını kapatır ve kadının onu kandırdığını düşünerek küpü sırtlar, öç almak maksadıyla götürür kadının evinin bacasından evin içine atar. Arılar altınlara dönüşünce çoban adam der:

-Beni yaratan, benim rızkıma da bacadan dökmesi gerekir.

Z.4. Rizq ki ûme

Rızık gelince...

Türkçe atasözü: *Kör baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Veya: *Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir.*

Not: Bu masalın kıssadan hissesine baktığımızda başlığının **şöyle olması gerekir:**

Rizq lîr bi ûme vêr lingûn ma

Rızık yuvarlandı ayağımıza geldi

Rizq ki ûme

Yew dew bîb, axa tede est, şûne est

Cinî-camêrd hemî ûwnên, axay dest

Şûne, yew bûn kihûn ho tey pa cinî

Ma şûney bêr vêr axay, şûne vinî

Axa qarên barên, wi nişkên bik çit

Qal yi şûne decnên, tu vatên **zilqit**¹⁰

Se kir şûne, feqîrê ya, qal fek a

Se ke mix bîyo fek ra, zûn nileqa

Qal vaco axa fetilnen, nûn ra ben

⁹ Bu hikâye Bingöl Solhan mıntikasından derlenmiştir. Bk. Ayşe Kaya, *Estanikê Bongilanî*, Vate Yayınları, İstanbul 2018, 33-34. Bingöl Solhan mıntikasından derlenen hikâyeler.

¹⁰ **zilqit**: zerqete

Qjc qijêk hê pa wa, pa cinî se ben

Şi vêr bizûn, mend xeyal a, biz ver şî

Tersê cinawir ver, wi bi bêhişi

Kot kefûn û qeymûn, ho geyren viz-viz

Vatên ça ra şiya şikeft, ha ça d' ina biz

Yew paşt ra biz dî, lez ra şî o het a

Biz kot zerrê şikeft, wi z' şî zehmet a

Dî, uca d' yew verg biyo kor, çimûn ra

Bîb' **esteveng**¹¹, tu vatên ho şin gûn ra

Biz şî vêr verg nîşt ru, sarê xwu kerd derg

Binra niremê zî, gaz bi piro verg

Şûne ûwna, verg biz kerd felqe werdi

Fikiriya va, in çi wo çimûn ver di!

Cinawir pîro kor, biz şî pê lingûn

Xwu kerd werê yi, girot û da ci gûn

Pê vîyê xwu kend, şî verî diwarî

Hûma rizq rî esto, ewro siba rî

Hûmay' k gen rizq vêrg dûn ci, zerre şikeft

Ez zî xwu ebd zûno, willay ez **nixeft**¹²

Biz, mêşney dê arye, girotî şî dow

Rizq sibay' wi hinî nivecen wi pow

Va, cinêk, hîn niben axa ri şûni

Rizq' mi wi şaweno, wahar in gûni

Cinêk va, mêrik ma mirenî gest ver

Lanet bikir bî şû, in qicûn **hes ver**¹³

Va, nîye cinêk, nişin mi ki dî verg

Biz pê lingûn a şin veywe, ya hêt merg

11 **esteveng**: reqûrut

12 **nixeft**: ez nêxebitîyena

13 **hes ver**: heskerdişî ver

Cinêk va, mêrik ti çi ûwnên bizûn!

Dayiş rizq' heywûn û insûn, yew mezûn!

Kerd nikerd, tu vatên diyê rî vûna

Va, heya biyer xwu, ez şîr bizûn a

Roc' bin ya şî axay ver, va, wi niweş

Ez şîno bizûn, heya ki wi bi weş

Axay va, xeyal' xwu bîya pîyeser

Biz şeytûn î, heya wa nibî cêser

Yew biz kê m bûmên, axa pê decênî

Cinêk bî şûne, şî bizûn **vecenî**¹⁴

Ya ha qil ra kufena, ma hê se bèn

Mêrdey da têmîyûn r', îna niben

Xeyal kerdên, qirş ho dest ra, kuwa ard

Dî, qapaxî kup vecya, **honîk o**¹⁵ war d'

Şaş bî mend, va, mêrik vatê tu raşt o

Dormalê kup na a, va, b' erz xwu paşt o

Kup gird a, girûn a, la çey bena berz!

Xwu b' xwu vacyê, va, ez nişîr gûm nierz

Bacî va, pês mereq kên, yên kup vînên

Axa dest nûno ser, vûn cay' min o, bèn

Hûnê herr dê ci, diwar girod şî dow

Qjl-qeyme ci rî bi duz, niveti pow

Şî kîye va, mêrik Hûmay rizq şawit

Felek ma rî xêr ser encê xwu vawit

Mêrdi binra niva, ti ha mi r' vûna

Va, qawil niken ez, felek girûn a

Ek' o Hûma rizq şawen, vêr lingûn verg

14 **vecenî**: vejena

15 **honîk o**: hanî yo; ha yo

Wa kup cay' xwu di bo cinêk, mekir derg
 Cinêk va, mêrik, aya bi, ti gec î
 Ti in qêde bikir, ma ûncên decî
 Bî ma şin, kup ha uca d', fêk ver pirri
 Ti hin vûn se, felek varna sey çirri
 Mêrik sey kerra wo, binra niva **how!**¹⁶
 Yi ver ra cinê yi girotibî **tow**¹⁷
 Cinêk va, ez se kir, kûm mi d' ben bira
 Ez tenya nişken, veto qewêt mi ra
Nîye lac nîye bira¹⁸ est, bid' ci paşt
 Va, pak bibo bivec, melay dew est raşt
 Şî bêr melay' cend, dêrd xwu yi r' **vawo**¹⁹
 Va, cinêk mevindir, ma şîr mepawo
 Şî kupi şey a vet, zêrî hê tey pirr rî
 Mela zerrê xwu d' vûn, dor wîyê mi rî
 Kup vet melay, eş xwu şe le ûme dew
 Çila bîbî hûn a, bîyo tarî şew
 Va, cinêk ti şû, bar ken, barê birûn
 Cêra vecen sencen, ez girûn-girûn
 Cinêk binêk şikyê, şî hêt kîyî ya
 Ya binra şey nibîya, ya niwîya
 Zerrê yê d' xof esto, mela ho se ken
 Roc' bin şî vêr melay', hêq yi înkâr ken
 Şî kîye va, mêrik melay' dest na ser
 Çimveyşûnê kerd, nişt ru heqî ma ser
 Va, cinêk, ek' gizm a pay eş, Hûma ûn

16 **how**: axx; ixx17 **tow**: tewe18 **nîye lac nîye bira**: ne lac ne bira19 **vawo**: vato

Mî in dî, ez inê zûn, ez îna zûn

Raş a, o qêde z' bi, zêr melay' çim a

Bi mar mend wi, va, gend rî fend lazim a

Sîhîr ser ra b', pere nikerd wend niwend

Va, Hûma bela bid', est sîhîrbaz çend

Şi serî bûn yin, pixêrî ri kerd war

Sey varûn ûmênî war, **sek' altun var**²⁰

Yew lîr bi, şî vêr lingûn şûney, vindert

Melay' bexil r' nikot binra, yew **sêmkert**²¹

Mêrik dêst xwu kerd derg, va, tu dî cinî?

Rizq lîr bi ûme vêr lingûn ma senî!

Va, eya k' mi dî cinêk, bena îna

Çîy'k nasîb nibo, ti se bikir nîna

Bawerê mi temûm bî, heq Hûmayî r'

Wi ge wi dûn, wi berî rizq, wi wayîr

Bexîl nibîn mela, rizq yi z' bibi tey

Tûma kerdî, tûma veri wi mend pey

Şukir kerd Hûmay' rî, şûnetî qedya

Yî end nipawitên, rizq şûnî zedyâ²²

Türkçe özet: Rızık gelince...

Yazarın nazım tarzında aktardığı bu halk hikâyesini ideolojik söylemlerle; feodal yapı temalarıyla süslemeye çalışmıştır. Hikâye bazı motifler hariç büyük ölçüde önceki iki hikâye (Z.2.Şoni û axa: Çoban ile ağa) ile örtüşmektedir. Zalim ağanın çobanı her gün keçileri otlatmaya götürür. Bir gün kaybolan bir keçiyi ararken dağın yamacında yürüdüğünü görür ve onun peşine düşer. Keçi bir mağaraya girer, kör ve yaşlı bir kurdun önünde yatıp boynunu uzatınca kurt keçiyi parçalayıp yer. Bu olaya şaşırان çoban kendi kendine, eğer Allah kurdun rızkını ayağına gönderiyorsa, benimkini de gönderir, diyerek artık çobanlık yapmamaya karar verir. Akşam kararını hanımına anlatır. Hanımı ne kadar yalavarsa da çoban aldırış etmez. Hanımı ağaya kocasının hasta olduğunu söyleyerek kendisi keçileri otaramaya götürür. O gün efkârdan bir çubukla toprağı eşerken altın dolu bir küp görür ama taşıyacak gücü yoktur. Güveneceği bir kardeşi veya oğlu da yoktur. Kocasıda kendisine yardım etmez. Güvendiği köyün mollasıyla altınları çıkarıp akşam molların evine götürürler. Molla kadına “Sabah gel payımı götür” der. Şüpheye kapılan kadın evine gittikten sonra molla küpü açar açmaz, içinde yılanları görür. Molla küpün ağzını kapatır ve kadının onu kandırdığını düşünerek küpü sırtlar, oç almak maksadıyla

20 **sek' altun var**: seke altunî (zerdî) bivarî

21 **sêmkert**: karta sêminî

22 Ersoz, Omer Farûq, *Kekû*, Roşna, Diyarbekîr 2013, 119-122.

götürür kadının evinin bacasından evin içine atar. Yılanlar altınlara dönüşünce çoban adam hanımına der:

- *Rızık nasıl da yuvarlandı ayağımıza geldi!*

c)Farsça:

F.1. *Kör kurt ve rızık*

گرگ کور و روزیش

Gorg-ê kûr û rûziyeş

خدا برای گرگ کور رسائده به من هم خواهد رساند.

Xodâ berâ-yê gurg-ê kûr resânde be-men hem resâned.

Allah kör kurda gönderdiği (rızıkı)'ni bana da gönderir.

Türkçe: *Kör baykuşun rızıkı/ kısmeti ayağına gelir.*

Kör kurt ve rızık

Günlerden bir gün, bir adam hanımı ve çocuklarıyla birlikte fakir bir hayat yaşıyorlardı. Fakat adam çok tembel idi, iş yapmıyordu. Çaresiz kalan hanımı, kocası ve çocuklarının karnını doyurabilmek için her gün şehre gidip başkaları için ip eğirmek ve çamaşırlarını yıkamak zorundaydı. Bu sebeple çok zor geçiniyorlardı. Kadın artık bu durumdan bıktı ve kocasına dedi:

-Köyün ağasının sürüsüne çobanlık yaparsan iyi olur; böylece koyunların sütü, yoğurdu ve yününden yararlanırsın ve yağını da ağaya veririz.

Adam dedi:

-İyi bir fikirdir.

Ertesi gün, adam ağanın yanına vardı; birkaç baş keçi ve koyun teslim aldı ve böylece ağaya çobanlık yapmaya başladı. Ertesi gün erkenden adam sürüyü yabana götürdü ve akşam köye getirerek koyun ve keçileri evin ağılına koydu. Fakat ertesi sabah yabana götürmek üzere koyun ve keçileri almaya gidince, sürüyü saydı; bir keçinin eksik olduğu anlaşıldı. Gitti vaziyeti karısına anlattı. Kadın dedi:

-Kesinlikle dün o keçiyi yabanda unutmuşsun.

Adam dedi:

-Hepsini getirdiğimden eminim, çünkü dün akşam kendim saydım.

Hülasa karıyla koca kavga etti, kaybolan keçiyle ilgili her biri diğerini suçladı. Sonunda kadın dedi:

-Bu akşam geldiğinde sürüyü sayarsın, bakalım ne çıkar!

Akşam çoban gelince sürüyü tek tek sayarak ağıla koydular. Sabah uyandıklarında yine keçilerden biri eksikti. Bu durum birkaç gece tekrarlandı. Sonunda adam karısına dedi:

-Saymanın bir faydası yok! Bir çare bulmamız lazımdır!

Adam, keçilerin başına gelen felaketi anlamak için parmağını kesti, üzerine tuz bastı ve ağılda oturdu; kadın da ağılın kapısını kapattı ve gitti. Adam parmağının sızısından sabaha kadar uyumadı. Sabaha doğru bir kartal geldi, tabandaki açık taraftan ağıla indi; semiz ve şişman bir keçiyi gagasıyla aldı ve açık delikten çıktı, gitti. Adam karısına seslendi, kapıyı açmasını söyledi; olupitenleri anlattı ve kendisi kartalın peşinden koştu. Kartal uçup gitti, adam da onun peşinden gitti. Sonunda gagasıyla tuttuğu keçiyi ovanın sonunda yatan kör bir kurdun önünde yere koydu. Meğer bu kör kurdun avlanacak gücü olmadığı için bu kuş her gün bir keçiyi pençesiyle yakalayıp kurda götürüyormuş. Adam bu sahneyi görünce kendi kendine dedi: Ben asla bu keçiyi ondan almam. Çünkü Allah bunu ona rızık olarak göndermiştir! Sonra dedi: Ben de gider evde otururum, belki Allah benim rızıkımı da gönderir. Adam oradan aceleyle eve döndü, olupitenleri karısına anlattı; sürüyü sa-

hibine teslim etti ve dedi:

-İşte sürü, sürüden birkaçını kör bir kurt yemiş; ben olanlardan dolayı çok üzgünüm ve mahcubum.

Adam evine döndü ve karısı ne kadar “Git şehirde amelelik yap” diye ısrar ettiyse de faydası olmadı. Adam diyordu:

-Allah kör kurda rızık gönderdiği gibi, bana da gönderecek.

Zavallı kadın kocasının ve çocuklarının karnını doyurmak için tekrar çalışmaya ve ip eğirmeye başladı. Bu maceranın üzerinden bir süre geçince, bir gün iki kumaş taciri ticaret mallarıyla o köyden geçiyorlardı. Bir eşeğe ihtiyaçları vardı, adamın eşeğini kiraladılar ve yollarına devam ettiler. Yolda her bir tacir ortağı olan arkadaşını öldürmek için kafasında plan kurdu. Biri kendi kendine derdi: İyisi iki somun pişireyim; içine zehir koyayım, ortağımı öldüreyim de bütün mallar benim olsun. Diğer ortağı kendi kendine düşünüp derdi: İyisi yolda yüksek bir yere çıkıp arkadan sopayla başına sertçe vurayım, ölsün bütün mallar benim olsun! Akşam kadar epeyce gittiler, bir dağın eteğinde mola verdiler. Somun pişirmeyi planlayan ortak işe koyuldu; iki somun ekmek pişirdi ve arkadaşından gizli içine zehir koydu. Sabah mallarını yüklediler ve hareket ettiler. Güneş gökyüzünün ortasına yükselene kadar yürüdüler. Ortağının başına sopayla vurmaya düşünen diğer ortak, yüksek bir yere çıktı ve arkadaşının başına sopayla öyle sert vurdu ki arkadaşı yere yapıştı. Ardından onun eşyalarını kurcaladı; o iki somunu buldu, sevindi ve kendi kendine dedi: Allah’a şükürler olsun! Bu da benim öğle yemeğimdir. Somundan bir parça kopardı, ağzına koydu. Henüz yutmadan zehir etkisini gösterdi ve ruhu bedeninden çıktı. Böylece *her biri kazdığı kuyuya düştü* ve her ikisi de öldü; bütün hayvanları ve malları sahipsiz kaldı. Köylü adamın onalara kiraya verdiği eşek, alışıktığı sahibinin evine doğru yola düşünce, diğer hayvanlar da onu izledi. Eve varınca gürültü yaparak anırmaya başladılar. Kadın hayvanları görünce hemen eve koştu ve dedi:

-Herif kalk, eşeğimiz yüklü birkaç eşek ve katırla birlikte geri eve geldiler.

Adam dışarı çıktı, evet o iki tacirin kervanı geri gelmişti, fakat ikisinden bir iz yoktu.

Hemen karısına dedi:

-Kalk yükleri indir, hayvanları ağıla götür. Çünkü *Allah’ın zahmetsiz rızıkını gönderdiği o kör kurt benim*. Eğer ben o gün o keçiyi o kurdun ağzından alsaydım, hiçbir zaman Allah bunca serveti bana nasip etmezdi.

Sonra dedi:

-Kadın! O iki adamın izinden gidip başlarına neler geldiğini göreceğim!

Hayvanların dönüp geldiği yoldan gitti de gitti; sonunda ikisinin cenazesini gördü. Onlardan birinin ağzında ekmek lokması bulunduğunu görünce, onun zehirle öldüğünü ve diğerinin başının yarılmasından öldüğünü anladı. Adam çok üzüldü ve dedi: “Ey cahiller! Neden tamah edip bu felaketi başınıza getirdiniz.” Ardından bir çukur kazdı; o iki ortağın cesedini içine koydu, eve döndü. Ondandır adamın Allah’a olan tevekkülü daha da arttı ve gelen o servetle yeni bir hayat sürdü.²³

F.2. Ağzını veren, rızıkını da verir.

Diş veren ekmek de verir.

هر که دهنش را داده روزیش را هم دهد

هر آن کس که دندآن دهد نان دهد

Her ki dêheneş-râ dâde rûziyeş-râ hem dêhed

Her ân kes ki dendân dêhed nân dêhed

Türkçe: *Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter.*

23 Ali Eşref Dervişiyân-Rizâ Xendân (Mehâbâdî), *Ferheng-ê Efsânehâ-yê Merdum-ê Îrân* (nşr. S. Ahmed Vekiliyân), Neşr-ê Kitâb û Ferheng, Tahran 1382 hş., XII, 145-148.

Allah kulunu kısmeti ile yaratır.

Kaynağı:

Sa'di-yê Şîrâzî'nin şiirde dile getirdiği gibi, atasözüne dönüşen bu söz (ikincisi) bir hanıma aittir. Ailesini geçindirme endişesini taşıyan kocasına moral vermek için söylemiştir:

Bebek diş çıkardı; babası başını önüne eğmiş derin derin düşünüyordu.

“Ben ona ekmekle katık nereden bulurum? Onu yüzüstü bıraksam insanlık olmaz!”

Zavallı bu sözleri eşine söyleyince; bak, eşi mertçe ne cevap verdi:

“Şeytanın –canı çıksın- fikrine uyma! Diş veren ekmek de verir.”²⁴

F.3. Kimse kimsenin nasibini/ kısmetini yiyemez.

نصیب کسی را کسی نمی تواند خورد

Nasîb-ê kesî-râ kesî ne-mî-tevâned xord

Türkçe: *Kimse kimsenin nasibini/ kısmetini yiyemez.*

İsrailoğullarında takva sahibi bir adam ve zahide bir hanımı vardı. Bir gece dedi:

-Ey Bey! Sen sürekli Allah'a ibadet etmekle meşgulsün; oysaki bize geçim kaynağını temin etmen gerekir.

Adam onun bu sözünü önemsemedi ve seccadesinden kalkmadı. O gece adam rüyada bir şahsın ona şöyle dediğini gördü:

- Filan ağacın altında bir kova altın gömülüdür; çıkar, çoluk çocuğuna harca.

Ona da iltifat etmedi. Aynı rüyayı ertesi gece de görünce, hanımına anlattı. Kadın panikledi ve dedi:

-Bir an önce gidip o altınları çıkarmak gerekir.

Adam dedi:

-Onun zamanı gelir.

Hanım sabretmedi; gitti durumu bir komşusuna anlattı ve komşusuyla gidip o altınları çıkardılar. Komşusu adam dedi:

-Bizim eve gidip altınları paylaşalım.

Kadın mum getirmeye gitti. Adam altın dolu kovayı evine götürdü; ihanet etti ve bir miktarını almak için kovanın üstünü açtı. Gözü ne görsün! İçindekiler tamamen yılan ve akrep idi. Kendi kendine dedi; o hilekâr kadın beni aldattı; ben de ondan intikam almalıyım. Evin damına çıktı; o akrep ve yılanları evine girsin diye kovayı kadının evinin içine attı. Olanlardan habersiz kadın komşunun evine gitti ve sordu:

-Altın kovası nerede?

Komşu dedi:

-Hepsini damdan evinizin içine attım; git al hepsi yılan ve akreptir.

Kadın eve geldi, baktı kova altınla doludur. Olanları kocasına anlattı. Kocasını o vaziyeti görünce ve inancının değerini daha iyi kavrayınca, Allah'a şükretti ve hanımına dedi:

-Yüce Allah bu altını bize kısmet etti; **bir kimse bir kimsenin nasibini yiyemez.**²⁵

F.4. Ömer'in sütlacı!

24 Dize şair Sa'di'ye aittir. Bk. Bk. Sa'di-i Şîrâzî, *Bûstân*, nsr. Gulâmhuseyn-i Yûsufî, _ntisârât-i Hârezmî, 1375 hş./1996, s.149; krş. Hazrâ'î, Emîn, *Ferhengnâme-ê Emsâl û Hikem-i İrânî*, İntişârât-i Nuvîd, Şîrâz 1382 hş./2003, s. 576.

25 Heblerûdî, Muhammed, *Kulliyât-ê Câmî 'u 't-temsîl*, Kitâbfrûşi-yê İslâmiyye, Tahran ts., s. 112-113.

شیر برنج عمر

Şîr-berenc-ê ‘Omer

Türkçe: *Nasibinde varsa kaşığında çıkar.*

Bu deyim kişinin yakasını ve peşini bırakmayan ve ne yapsa, nereye gitse kendisinden kurtulması imkânsız sıkıntıdan ve beladan kinaye olarak kullanılır.

Kaynağı: Sözcüklerinden de görüldüğü gibi, deyimle ilgili hemen hemen aynı olan Farsça iki hikâye kaydedilmiştir. Hikâyelerin birinde olayın kahramanları Hz Peygamber ile ona inatla karşı çıkararak kendisine türlü eziyetler eden inkârcı yakın akrabası Ebû Cehil’dir. Diğerinde ise Hz. Ali ile Hz. Ömer’dir. Muhtemelen Şîlikle Sünnîlik tartışmasından hareketle bazı mutaassıp Şîiler tarafından kahramanlar değiştirilmiştir. Çocukça bir yarışma ve çekişmeyi yansıtmakla birlikte hikâyeyi olduğu gibi aktarmaya çalışacağım:

Ömer’in sütlacı!

Bir gün Ömer Emirelmüminin Ali (a.) ile karşılaşır ve ikisi bir süre baş başa sohbet ederler. Bu arada Ömer Ali’ye sordu.

-Madem olmuş ve alacakları bildiğini iddia ediyorsun söyle bileyim; ben bu gün öğle yemeğin ne yiyeceğim?

Ali dedi:

-Sütlaç.

Ömer yapı olarak asık suratlıydı, suratını daha da astı. Evden çıkıp kız kardeşinin evine gitti ve sordu:

-Öğle yemeği için neyiniz var?

-Sütlaç, dediler.

Nazı geçen iki üç eve daha uğradı onların da sütlaçtan başka yemekleri yoktu. Çöle doğru yola çıktı. Sonunda şehirden çok uzakta bir yerde bir deve çobanıyla karşılaştı. Olağan hoşbeşten sonra dedi:

-Karnım çok aç, bana yiyecek bir şey getir.

Deve çobanı da dedi:

-Bu gün çok lezzetli bir yemek hazırladım; anlaşılan bu yemekte senin de kısmetin vardır.

Kalktı sofrayı serdi sütlaçla dolu bir tabağı Ömer’in önüne koydu.

Ömer bir şey demeden kalktı, yola düştü. Şaşırان çoban kalktı onun önünü kesti ve Araplara göre çok yadırganan bu davranışın sebebini sordu.

Ömer dedi:

-Bu gün gayip ilimlerini çok iyi bildiğini iddia eden birine öğle yemeğinde ne yiyeceğimi sordum o da sütlaç dedi. Ben de onun kerametinin aksini ispatlamak için sütlaç yememeye çalıştım. Şehirde nereye gittiysen sütlaçtan başka yemek yoktu. Sütlaç burada da yakamı bırakmadı!

Kendisini tanımayan deve çobanı da dedi:

-Be adamcık sen tuhaf bir inatçısın! Sütlacı ye ve git, kesinlikle Allah’ın evliyasından olan o adamın elini öp ve onun üstünlüğünü kabul et!

Ömer’i inadında ısrarcı görünce sinirlendi ve dedi:

-Allah’ın o seçkin kulunun senin hakkındaki kerametini gerçekleştirmem gerekir.

Develeri sürdüğü sopasını aldı tehdit ve dayakla sütlacı Ömer’e yedirdi.²⁶

26 Şâmlû, Ahmed, *Kitâb-i Kûçe: Câmî’-i Luğât, Istulâhât, Ta’birât, Zarbulmeselhâ-yi Fârsî* (nşr. Âydâ Serkîsiyân), İntişârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş., V, 1107/b, 3868; Hazrâ’î, s. 721-22. İkinci varyant için bk. Zûlfikârî, *Dâstânâ-yi Emsâl*, s. 621)

F.5. Ebû Cehil'in sütlacıdır!

شیربرنج. ابو جهل است

Şirberenc-ê Ebû Cehl-est.

İnatla nasipten kaçış imkânı yoktur.

Türkçe: Nasibinde varsa kaşığında çıkar.

Derler: Bir gün Ebû Cehil Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yanına gitti ve dedi ki: "Her şeyi bildiğini iddia eden sen, de bakalım; bu gün öğle yemeğinde ben ne yiyeceğim?"

O Hazret tebessüm etti ve dedi ki:

-Sütlaç.

Ebû Cehil eve gitti, hanımına sordu:

-Öğle yemeği için ne hazırladın?

Hanımı

-Sütlaç, dedi.

Ebû Cehil huzursuz bir ruh haliyle dışarı çıktı, bir akrabanın evine gitti. Evden öğle yemeği vakti sütlaç kokusunu alınca bir bahane ileri sürdü ve çıkıp çöl yolunu tuttu. Çöl sakinlerinden biri, onu çadırına davet etti ve dedi:

-Biz bu gün deve sütünden sütlaç pişirmişiz, birlikte yiyelim!

Ebû Cehil daveti reddetmeye fırsat bulmadan dediler ki:

-Bir misafirimiz gelir de yemeğimizi tatmazsa, bize çok dokunur; onu dövebiliriz. Söyle bakalım hangisini seçersin?

Ebû Cehil çaresiz kalınca sütlacı yedi.²⁷

F.6. Erişte çorbası nehrin öte tarafından de gelir!

آش رشته آن طرف رودخانه هم می آید

Âş-ê rişte ân teref-ê rûdxâne hem mî-âyed!

Türkçe: Nasibinde varsa kaşığında çıkar./Kısmetinde ne varsa, kaşığında o çıkar.

Kısmet ve kaderden kaçıp kurtulmak imkânsızdır.

Kaynağı: Bir kadın erişte çorbasını yapmayı çok severmiş ve bu nedenle her gün bu çorbayı pişirmiş. Aksine kocası da erişte çorbasını sevmezmiş; kadın da ondan başka yemek yapmayı pek becermezmiş. Bir gün adam erişte çorbasını yememek için nehrin öbür tarafındaki köyde oturan arkadaşının evine kaçmış. Yemek zamanı gelince sofraya erişte çorbası geldiğini görmüş ve şaşkınlıkla sormuş:

-Bu çorba nehrin öte tarafından buraya nasıl gelir?

Evin hanımı misafirin erişte çorbasını sevmediğini anlamış. Bunun üzerine mahcup olan kadın demiş:

-Sizin sevebileceğiniz bir yemek pişirmek için çok düşündüm. Evinizde sürekli keşkek pişirildiğini hatırladım. Erişte çorbasını seveceğinizi sandım!²⁸

d)Türkçe:

²⁷ Enverî, Hasan ve diğerleri, *Ferheng-ê Emsâl-ê Soxen*, Suxen, Tahran 1384 hş., II, 718.

²⁸ Hazrâ'î, s. 558.

T.1. Kör baykuşun kısmeti ayağına gelir.

Baykuşun kısmeti ayagina gelir.

Baykuşun rızkı/ kısmeti ayağına gelir, sıçramadan alamaz.

Tanrı hiçbir canlıyı aç bırakmaz. Kıvıldamadan duran baykuşun rızkını bile önüne koyar.

Kaynağı: İnanışa göre baykuş bütün geceyi uykusuz geçir, ibadet edermiş. Sabaha karsi önüne gelen bir serçeyi yermiş.²⁹

T.2. Kör kurt

Not: Kıssadan hisse kuralına göre bu hikâyenin başlığı şöyle olmalı:

Kör kurdun nasibini gönderen, bizim de nasibimizi gönderir

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde, bir zamanlar köyün birinde, kıt kanaat geçinen bir çoban varmış. Bu çoban köylünün hayvanlarını otlatır, hayvanlara mukayyet olurmuş. Bir gün hayvanları otlatırken havadaki kuşların bir yere inip inip kalktığını görmüş. Merak edip kuşların indiği yere gitmiş. Orada kör, yaşlı bir kurdun yattığını görmüş. Kurda bu halini sormuş. Masal bu ya, kurt dile gelmiş:

- Benim gözlerim görmediği için çıkıp avlanamaz hale geldim. Onun için bu kuşlar gelip benim her gün yem-eğimi veriyorlar, demiş. Bunu duyan yaşlı çoban:

- Bir kurdu bile unutmayıp onun rızkını yollayan Allah, benim ve çocuklarımın rızkını da verir, demiş ve çalışmayı bırakmış. Karısı:

- Herif etme, eyleme, çoluk çocuk ne yaparız' Neden böyle yapıyorsun, demiş.

Çobanı kararından vazgeçirememiş. Kocasından hayır gelmeyeceğini anlayan kadın, köylünün yardımıyla küçük bir bostan yapmış. Bostanı bellerken beline bir şey takılmış. Heyecanla orayı tamamen kazmış ve bir küp bulmuş. Küpü açmış ki içi, çil çil altın doluymuş. Çok sevinmiş. Ama altınlar o kadar ağırmiş ki gücü yetmediği için eve götürememiş. Küpün üstünü örtüp hemen eve koşmuş. Olanları kocasına anlatmış.

- Gel, gidip küpü eve getirelim, demiş. Ama kocası bunu da kabul etmemiş. Yine adam:

- Bir kör kurdu rızksız bırakmayan Allah, elbet bizim de rızkımızı verir, demiş.

Kadın çaresizlik içinde köyün muhtarına gitmiş. Başından geçenleri anlatıp yardım istemiş. Muhtar:

- Tamam, ama yarın gidelim, demiş.

Muhtar gece kadından habersiz gidip küpü almış. Küpün içine bakmış ki altın yerine bir sürü yılan, çıyan var. Muhtar:

- Bu kadın bana tuzak kurmuş. Dur, ben bu tuzağı onun başına çevireyim, demiş.

Küpü alıp kadının evinin yolunu tutmuş. Eski evlerde ışık olsun diye orta baca olurmuş. Muhtar küpü orta bacadan eve boşaltmış. Ama yılanlar, çıyanlar altın olup eve dökülmüş. Çoban, karısına:

- *Kör kurdun nasibini gönderen, bizim de nasibimizi gönderir*, diyordum. Bak, gönderdi, demiş.

Çoban ailesiyle birlikte mutlu bir şekilde yaşamış. (Miyase EKEN)³⁰

T.3. Kör kurdu emziren koyun

Not: Kıssadan hisse kuralına göre bu hikâyenin başlığı şöyle olmalı:

Kör gürdün rızğını veren Allah benimkini da vericek

²⁹ Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1993, II, 84.

³⁰ Demir, Necati, *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*, Ötüken İstanbul 2018, s. 256.

Şimdi bir gün bir tane çoban varmış. Bu çoban köyün goyunini beklermiş. Bir gocagarının da bir tane goyuni varmış. Goyunlar öğlede pere geliymiş. Gocagari geliymiş bu bi goyuni sağmağa, goyuni sağılmış. Bir gün, iki gün derken bu çobanın da zorine gidiy ki: Nasi oliyda bu gada goyunda bi gocagarının goyuni sağılıy? Çoban bu goyuni bi gün gollay. Göriy ki bu goyun gidiyi bi mağraya kaçıyor. Gidiyi bunun peşine ki mağrada bi dani kör gurt var! Bu kör gurt bu goyuni emiyi, emip idar ediyi bunlen. Bu çoban öğlede geliy pere, daha gitmiyor goyuna. Garisi diyi buna ki:

“Yav kak git goyuna. İhtiyaçliyuk, para alicağız.”

“Gitmem”, diyi.

“Etma eylema!”

“Gitmem. Kör gürdün rızgını veren Allah benimkini da vericek. Ben gitmem.” Durumi da anlatmayı ki gocagarının goyuni boyledir. Gitmiyor ihtiyaçlı adam. Gari kakıp goyuni gendi yurutmağa duruyor. Yürütünce bayırda bi gudi altun buliyi. Altun bulunce gelip diyi gocasine ki:

“Yav kak felân yerde bi gudi altun buldum. Gide oni alalım.”

“Yok gelmem. Benim rızgım ise bure gelecek, demiş.

“Etma eylema.”

“Yok.”

Gidiyi muhdara gari. Muhdarla beraber gidiyler. Muhdar bakayi altun, gariyi govıy.

Diyi:

“Altun maltun yok burda.”

Gari ordan ayrılıy. Muhdar gece gidip altunlari aliyi burdan gudiyle beraber. Getiriyi eve açayı gudiyi ki gudinın içi yılan, ciyan, akrep canlı mehlügat doli; yaramaz yaramaz hayvanlar... Muhdar fitdriyi.

“Oooy bu gari bağa numara yapdı, uç kağıtcılık yapdı. Siz buni derhal onun bacasından altine tökicesiniz evine. Gorsun.”

Aliyi, götüriyi, tökiyi. Bakayi çoban ki altunlar bacadan akayi. O zaman gariye diyi ki:

“Eee kak bakalım şimdi. Şimdi kakıp altunlari toplamanın zamani. Ben sana demedim mi ki *kör gürdün rızgını veren Allah benimkini da vericek?*”

Böylece altunlari almış oliyi.³¹

T.4. Kör kurdun rızkını veren Allah benimkini de verir

Bir yerel basın köşe yazarı Mevlüt Kaya adlı yazar “Giresun Yöresinde Bazı Anlatılar (4)” başlığı altında şunları kaydettikten sonra konumuzu ilgilendiren iki hikâyeye yer vermiştir:

“Giresun yöresinde “rızık ve nasip” üzerine anlatıla gelen iki hikâyeyi bu yazıda nakledeceğiz. Dereli yöresinden derlediğimiz bu iki hikâyeye, insanın nasibinin, rızkının bir şekilde kendisini gelip bulacağı mesajını vermektedir. Ancak bu hikâyelerdeki kazanımlar, alınteri ile elde edilenlerin dışında olduğu gibi, çok kazanç için çalışmanın şart olmadığı düşüncesinin hâsıl olmasına da kapı aralamaktadır. Konuyla doğrudan ilgisi açısından önce ikinci hikâyeye verilecek, ardından birincisi aktarılacaktır:

T.5. Kör kurdun rızkını veren Allah benimkini de elbet verir

Bir çoban varmış. Ağanın koyununu yaymaya gidermiş her gün dağlara. Ancak sürüden her gün bir koyun eksilirmiş. İşin içinden çıkamaz, hayret edermiş bu duruma çoban.

31 Akgün, Yılmaz, *Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Van 2000, 225-226; <https://karadeniz.gov.tr/sozlu-edebiyat-8/> (erişim: 14.09.223: 09:00)

Bir gün, “bu koyunlar nereye gidiyor, her gün neden eksiliyor, ağadan neden her gün azar işitiyorum” diyerek iyice meraklanmış ve koyunları büyük bir titizlikle takip etmeye başlamış. Sürüye takibe alan çoban bir de ne görsün; koyunlardan biri sürüden uzaklaşıyor, ot yok, su yok, bir hayli yol gidiyor, sonunda bir mağaraya giriyor ve gözleri kör bir kurt yatıyor. Koyun varıp kurdun önüne yatıyor. Kurt da onu yiyor. Çoban bu durumu hayretle izliyor ve diyor ki “Allah’ım sana neyin eksikliği var ki, işte kör bir kurdun rızkını bile böyle veriyorsun”.

Çoban sonra da dönüp kendi kendine diyor ki: “Ben o zaman boşuna çalışıyorum, kör kurdun rızkını bile veren Allah benim rızkımı da verir besbelli”.

Çoban artık çalışmamaya karar veriyor, gün boyu evde yatarak vaktini geçirmeye başlıyor. Karısı sürekli “kalk, çalış, aç kalacağız, bir şeyler yap” dedikçe adam, “kör kurdun rızkını veren Allah benim rızkımı da verir besbelli” diyerek cevap veriyor ve başından geçen olayı da anlatıyor. Uzun zaman geçiyor bu şekilde; adam hâlâ evde yatıyor.

Odun bitiyor, kadın yalvarıyor adama: “Git ormandan odun yap, al getir” diye. Adam yine aynı cevabı verip yatmaya devam ediyor. Üstelik karısına da ev işlerinde hiçbir şekilde yardımcı olmuyor. Karısı en sonunda kör, eski bir balta ile odun aramaya gidiyor. Bir derenin kenarında köhnemiş bir ağaç köküne rastlıyor. Ondan odun yapmak için uğraşiyor, kökü yerinden oynatmaya çalışıyor ve kök yuvarlanıyor, kökün altından bakır bir kazan çıkıyor. Ancak kazan gömülü ve kadın onu yerinden çıkaramıyor.

Heyecanlı bir şekilde eve koşuyor, adama: “Kalk gel, derede kazan buldum çıkaralım yerinden, altın var herhalde, zengin olduk” diyerek bağıyor. Adam yine umursamıyor ve yatmaya devam ediyor. Kadın ise komşusundan yardım istiyor. Komşusu ile kazanın yanına gidiyorlar. Çıkarıp içine bakıyorlar ki çamur, solucan ve akrep dolu. Büyük bir hayal kırıklığı yaşıyor kadın ve o ruh haliyle diyor ki komşusuna “gel şu kazanı şu lanet adamın kafasına çarpıp onu öldürelim” diyor. Komşusu çekinip gitmiyor, kadın ise kazanı yüklenip eve gidiyor. Yerde uzanan kocasına doğru fırlatıyor kazanı.

Komşusuna görünmeyen altının tılsımı bozuluyor ve o anda kazanın içinden altınlar savruluyor her tarafa... Adam yattığı yerden doğrularak: “*Ya kadın ben sana hep demedim mi, kör kurdun rızkını veren Allah benimkini de verir diye!*” diyor.³²

T.6 Veresi oldu mu Allah döve döve verir!

Eşkîyalığın fazla olduğu dönemlerde Dereli yöresinde, orta yaşlarda bir değirmenci yaşarmış eskiden. Değirmende darı öğütür, ondan pay alarak geçinirmiş. Bir gün bir eşkıya grubu büyük bir baskından dönerken değirmene gelmişler. Değirmenciye, baskında yağmaladıkları ganimetleri ve bir sürü altını vererek “bunları saklayacaksın, biz senden kısa süre sonra alacağız!” demişler. Eşkîyalar başka bir yere baskına gidiyorlarmış ve bu ganimetleri yolda koruyamama olasılığını düşündükleri için değirmenciye bunları muhafazaya zorlamışlar. Fukara değirmenci, bu kadar ganimeti görünce “koruyamam ben, bana vermeyin bunları” diye yalvarmış eşkıyalara. Çünkü koruyamazsa eşkıyaların kendisini öldüreceğini biliyormuş.

Değirmenci eşkıyalara ganimetleri koruyamayacağını, kendisine emanet etmemelerini istediğini söyleyince, eşkıyalar onu çok fena bir şekilde dövmüşler. Sonuçta değirmenci iyice korkmuş ve kabul etmiş ganimetleri alıp saklamayı.

Eşkîyalar başka bir baskına gitmişler. Ancak burada pusuya düşüp öldürülmüşler. Değirmenci olan bitenden habersiz yıllarca ganimetleri muhafaza etmiş. Aradan epey zaman geçince, şüphelenmeye başlamış ve eşkıyaları soruşturmuş. Sonunda eşkıyaların öldürüldüğünü öğrenmiş ve artık ganimetler ona kalmış. Değirmenci altınları bozdurup durumunu düzeltmeye başlamış.

Git gide değirmencinin durumunun düzeldiği ve zenginleştiğini gören komşuları şüphelenmiş ve her gün sormaya başlamışlar: “Sen fukara bir değirmenciydin, öğüttüğün darılardan aldığın “hak”lar olmasa acına ölürdün de bu zenginlik nerden gelmeye başladı anlat hele!” diye baskı kurup duruyorlarmış. Değirmenci uzun süren

32 Kaya, Mevlüt, “Giresun Yöresinde Bazı Anlatılar (4)”: <https://karadenizpostasi.com/kose-yazilari/giresun-yoresin/de-bazi-anlatilar-4/2184> (erişim: 14.09.2023: 14:00)

baskılar sonunda sadece şunu söylemiş: *Kurban olduğum Allah'ım veresi oldu mu döve döve de veriyor!*

T.7. Nasip ise gelir Hint'ten, Yemen'den

Uzak yola gidecek olan bir kervancı bir gün, Semerkant şehrinin ünlü semer ustalarından birinin dükkânına gider. Usta namaz kılmak üzere camiye gittiğinden, dükkânda genç bir çırak bulunmaktadır. Kervana katılıp uzak yola gideceğini, develerinden birinin semersiz olduğunu, kaçsa olursa olsun hemen iyi bir semer istediğini anlatır. Semerci çırağı, hazırda yapılmış iyi bir semer bulunmadığını, sipariş üzerine kervancıya semer yapabileceklerini söyler. Ancak kervancının işi aceledir. Adam bu sırada, dükkânın tavanında asılı eski bir semeri görür ve eski de olsa semeri yenisinin fiyatına satın alacağını, çünkü devenin boş gitmesini istemediğini söyler. Çırak, kârlı bir satış yaptığını düşünerek eski semeri kervancıya verir. Gelgelelim göğsünü kabartarak anlattığı bu alışveriş yaşlı ustayı hiç sevindirmez. Meğer adamcağız kırk yıldır kazandığı paralardan arttırdıklarını bu eski semerin içinde saklarmış. Zavallı çırak çok üzülür. Semeri aramak için yollara düşer. Ustanın: “Oğul gel gitme beyhude, Semerkant’a, Buhara’ya. Bulur elbet seni bir gün nasip araya araya” demesine aldırılmaz, semerin arkasından bir kaç ay dolaşır, sonunda bulamadan geri döner. Ustası, çırağın geldiğine sevinir, onu teselli eder ve şunları söyler:

-*Nasip ise gelir Hint'ten, Yemen'den; Nasip değil ise ne gelir elden?*

Altı ay kadar sonra, bir gün kervancı dükkâna gelir. Çırak, adamı hemen tanır. Ustasına da söyler. Kervancı der ki:

-*Oğlum, bu semeri senden alıp gittim ama aklıma takıldı, ustasının haberi olmadan çocuk bunu sattı. ‘Ya ustası gelince kızar, darılırsa?’ diye üzüldüm. Alın semeri aynen geri veriyorum, bana yeni bir semer yapın.*³³

Sonuç

Tarafımızdan yapılan bu incelemede Müslüman halkların kültüründe rızıkla ilgili Kurmancî, Zazakî, Farsça ve Türkçe birçok ortak atasözü, deyim ve bunlara kaynaklık eden hikâyenin mevcut olduğu görülür. Birçoğunun ifade biçimi, cümle yapısı ve sözcüklerinin büyük ölçüde aynı olduğu izlenir. Elbette hikâyelerin ilk kaynağı ve ilk başta hangi halkın kültüründe ortaya çıktığını bilme imkânı olmadığı gibi birçoğunun gerçekle ilgisi olduğu da söylenemez. Ancak ortak veya yakın coğrafyayı paylaşan, aynı dine inanan ve birçok açıdan ortak kültüre sahip olan söz konusu Müslüman halklar arasındaki ortak atasözleri ve deyimler büyük ölçüde dini metinlere (Kur’ân ve Sünnet) yanı sıra tarihsel İslâm kültürüne dayandığı söylenebilir. Aktarılmaya çalışılan ortak atasözlerinde Allah’ın yarattığı her canlının mutlaka rızıkını belirleyip vermesi; hiç kimsenin başkasının rızıkını veya kısmetini yiyememesi; bazısında kişinin kısmet, nasip ve rızıkının çabası ve çalışmasıyla orantılı olması (Kurmancî: *Hereket bereket, betalî, xerabmalî*. Türkçe: *Tembellik yap yap gider ama fakirliğe erişir*) tecrübesi ve deneyimi; kısmet ve nasipten kaçışın imkânsızlığı gibi algılar dikkat çekmektedir. Söz konusu ortak atasözleri ve deyimlerin hikâyelerinin çoğunda Allah’ın *Kör kurdun* veya *Kör baykuşun* rızıkını vermesi veya ayağına gelmesi inancı ve bu inanca sıkı bağlanan kişilerin de rızıklarının bir şekilde ayaklarına/ evlerine gelmesi gibi ortak temalar öne çıkmaktadır (Bk. a) Kurmancî: K.1., K.2., K.3., K.4; b)Zazakî: Z.1., Z.2., Z.3., Z.4.; c)Farsça: F.1. F.3.; d)Türkçe: T.1., T.2., T.3., T.4., T.5.). Bu hikâyelerde dikkat çeken hususlardan biri de, çoğunun ekonomik açıdan geçimleri hayvancılığa bağlı kırsal toplumların kültürlerinde kurgulanmış olmasıdır. Zira hikâyelerde kırsal kesimin mesleği olan *çoban/köyün çobanı* ve *ağa* gibi kahramanlar ile halkın geçim kaynağı *koyun* ve *keçi* gibi hayvanlar ve bunlara zarar veren *kurt*, *kör kurt*, *yaşlı kurt*, *canavar*, *dev*, *kartal*, *kör baykuş* gibi yırtıcılar yanı sıra sihirli küplerde altınların dönüştüğü *arı*, *yılan*, *çıyan* ve *akrep* gibi zehirli varlıklar yer almasıdır. Herkesin mukadder rızıkının veya kısmetinin kasıtlı veya doğal gelişen bazı engellere rağmen dönüp dolaşır eninde sonunda gelip sahibini bulması ve *her canlının ancak kendi kısmetini yemesiyle* ilgili hikâyeler de ilginçtir (Bk. K.5., F.3., F.4., F.5., F.6.; T.6., T.7.)

Sonuç olarak *Kör kurtla* ilgili Kurmancî, Zazakî, Farsça ve Türkçe ortak hikâyelerde *Allah'ın rızık veren*

33 *Öyküleriyle Esnaf ve Ticaret Deyimleri Esnaf ve Sanatkârlar Derneği*, Vakıf Katılım, Ankara 2020, 73-74.

olduğu kuralı çerçevesinde halkların kadere inanma algısı öne çıkmaktadır. Hikâyelerde çoban kahramanlar kurdun önüne giden koyun veya keçileri kurttan almazlar. Çünkü o koyun veya keçinin kurdun *mukadder rızık* olduğuna inanmak suretiyle inançları daha da güçlenir ve ondan sonra rızık için çalışmaktan ele çekerler. Kör veya ihtiyar kurda şefkat göstermek ve rızık ile kısmetlerinin Allah'ın takdirine bağlı olduğuna inanırlır.³⁴

34 Bk. Ali Eşref Dervişiyân, s. 145.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp İstanbul 1988.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Ali Eşref Dervişiyân-Rizâ Xendân (Mehâbâdî), *Ferheng-ê Efsânehâ-yê Merdum-ê Îrân* (nşr. S. Ahmed Vekiliyân) I-XII, Neşr-ê Kitâb û Ferheng, Tahran 1382 hş.
- Ayşe Kaya, *Estanikê Bongilanî*, Vate Yayınları, İstanbul 2018.
- Atlı, Sağıp, *Kastamonu Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.
- Balcı, Serkan, *Türk Dünyası Masalları Tıp Katalogu*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019.
- Behmenyârî, Ahmed, *Dâstânâme-ê Behmenyârî*, İntişârât-ê Dânisgâh-ê Tehrân, Tahran 1381 hş./2002.
- Bor, İsmet, *Mesel u Vistonikî*, Roşna, Diyarbakır 2015.
- Dêhxodâ, Ali Ekber, *Emsâl û Hikem*, I-IV, Emîr Kebîr, Tahran 1363 hş.
- Demir, Necatî, *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*, Ötüken, İstanbul 2018.
- Dêrşewî, Mele Mehmûd, *Miştaxa Çiya Ji Gotinên Pêşîya*, (Latinize: Serbest Zaxoyî) Stockholm 1989.
- Deşteki, Umer Şeyxella, *Pendî Kurdî Çirokekey*, Hewlêr 2006.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ, Ankara 2004.
- Encû-yê Şîrâzî, Seyyid Ebû'l-Kasım, *Temsîl û Mesel*, (tas. Seyyid Ahmed-i Vekiliyân) Emîr Kebîr, Tahran 1395 hş.
- Enverî, Hasan ve diğêrleri, *Ferheng-ê Emsâl-ê Soxen*, I-II, Suxen, Tahran 1384 hş.
- Hazrâ'î, Emîn, *Ferhengnâme-ê Emsâl û Hikem-i Îrânî*, İntişârât-i Nuvîd, Şîrâz 1382 hş./2003.
- Heblerûdî, Muhammed, *Kulliyât-ê Câmî 'u 'î-temsîl*, Kitâbfrûşî-yê İslâmiyye, Tahran ts.
- Hesen, Bilal, *Ji Wêjeya Gel: Pend û Peng*, Marburg 2008.
- <http://www.zazaki.net/haber/meselaya-siltan-mehmd-feqr-2151.htm>(erişim: 17.05.2023: 21:56)
- Oncu, Mehmet, *101 Bivêj Çîrok*, Avesta 2015.
- _____, *Gotinên Pêşîyan*, Enstituya Kurdî, İstanbul 2014.
- Öncü, Mehmet, *101 Gotinên Pêşîyan Çîrok*, Nûbihar. (<https://books.google.com.tr/books?id=GjpBEAAAQBAJ>: erişim 06.07.2023: 10:47)
- Pala, İskender, *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 2002. (Atasozleri_Sozlugu_(iskender_Pala)_(2002)
- _____, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İstanbul 2018. (Tarayan Süleyman Yüksel Www.Suleymanyuksel.Com/E-Yayın: Ayrac Sanal Yayın Ocak, 2008)
- Rahmândüst, Mustafa, *Fovt-ê Kûzegeerî: Meselhâ-yê Fârsî û Dâstânâ-yê Ân*, I-II, Tahran 1390 hş.
- Sa'dî-i Şîrâzî, *Bûstân*, nşr. Gulâmhuseyn-i Yûsufî, _ntişârât-i Hârezmî, 1375 hş./1996.
- Şâmlû, Ahmed, *Kitâb-ê Kûçe: Câmî '-ê Luğât, Istulâhât, Ta'birât, Zarbulmeselhâ-yê Fârsî* (nşr. Âydâ Serkîsiyân), I-IV, İntişârât-ê Mâzyâr, Tahran ١٣٨٥ hş.
- Şekûrzâde, İbrahim, *Deh Hezâr Mesel-ê Fârsî*, Meşhed 1372 hş.
- Öyküleriyle Esnaf ve Ticaret Deyimleri *Esnaf ve Sanatkârlar Derneği*, Vakıf Katılım, Ankara 2020
- Tigrîs, Amed, *6762 Gotinên Peşîyan*, Weşanên Rewşen, Stockholm 2001.
- Zülfiqârî, Hesen, *Dâstânâ-yê Emsâl*, İntişârât-i Mâzyâr, Tahran 1385 hş.
- _____, *Ferheng-ê Bozorg-ê Žerbu 'l-Meselhâ-yê Fârsî*, I-II, Tahran 1388 hş.
- A: Arapça
F: Farsça
hş: hicrî şemsî
K: Kurmancî

nşr: neşreden

S: Soran 

T: Türkçe

Z: Zazak 

Ji Bo Lêkolînên Kurdolojîyê Bîbliyografyaya Tezên Ziman û Çand/Edebiyata Kurdî (2020-2023)

Kurte

Tezên di beşên Kurdî da hatine amadekirin ji bo xebatên Kurdolojîyê dibin çavkanî. Ji bo salên bera 2020 ê komxebatên ku ji bo bîbliyografyaya tezên doktora û lîsansa bilind hatine amadekirin û ev tez ji aliyê babetê ve hatine senifandin. Armanca me ya ve gotarê ew e ku em bibin silsileya vê xebatê û di navbera salên 2020-2023 yê da yê bi zaravayên Soranî, Zazakî, Kurmancî û bi zimanê Tirkî li Zanîngeha Artûklûya Mardîne, Dicleya Diyarbakirê, Yuzuncuyila Wanê, Alparslana Mûşê û Bîngölê da tezên lîsansa bilind û doktorayê di beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî da hatine weşandin bîbliyografyaya wan amade bikin û wan li gorî çend babetan bisenifînin. Ev xebata me wekî xebatên bîbliyografyayê yê din dê bibe alîkarîya kesên ku bixwazin ji wan tezan sûd werbigrin.

Peyvên Sereke: Bîbliyografya, tezên lîsansa bilind û doktorayê, ziman/çand û edebiyata Kurdî, xebatên Kurdolojîyê

Özet

Kürtçe bölümlerinde hazırlanan tezler Kürdolojî araştırmaları için referans olurlar. 2020'den önceye ait doktora ve yüksek lisans tezlerinin bibliyografyasını hazırlamak için toplu çalışmalar yapıldı ve bu çalışmalarda tezler konularına göre sınıflandırıldı. Bu makalemizin amacı bunun gibi toplu çalışmaların devamı olup 2020-2023 yılları arası Soranî, Zazakî, Kurmancî lehçelerinde ve Türkçe dilinde Mardin Artuklu, Diyarbakır Dicle, Van Yüzüncü Yıl, Muş Alparslan ve Bingöl Üniversitelerinde Kürt dili Edebiyatı ve Kürt dili kültürü bölümlerinde yayınlanan yüksek lisansve doktora tezlerinin bibliyografyasını hazırlayıp tezleri konularına göre sınıflandırmaktır. Bu çalışmamız diğer bibliyografya çalışmaları gibi ilgili konularda araştırma yapacak kişilere yardımcı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bibliyografya, yüksek lisans ve doktora tezleri, Kürt dil/kültür ve edebiyatı, Kürdoloji çalışmaları.

Abstract

Theses prepared in Kurdish departments serve as references for Kurdology research.. It was carried out collective studies to prepare the bibliography of doctoral and master's theses at before 2020, and in these studies, theses were classified according to their subjects. The aim of this article is to continue such collective studies, and to prepare the bibliography of the master's and doctoral's theses published in the Kurdish language literature and Kurdish language culture departments at Mardin Artuklu, Diyarbakır Dicle, Van Yüzüncü Yıl, Muş Alparslan and Bingöl Universities in Soranî, Zazakî, Kurmancî dialects and Turkish language between 2020 and 2023, to classify them according to their subjects. This study, like other bibliographic studies, will be useful to those who will do research on related topics.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Yıl/Year: 2024 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Issue:19

Fırat ATILGAN

Xwendekarê Mastirê,
Zanîngeha Wanê,
Ziman û Edebiyata Kurdî
atilganfırat30@gmail.com
Orcid: 0009-0003-4813-3347

Fatoş ARSLAN

Xwendekara Mastirê,
Zanîngeha Wanê,
Ziman û Edebiyata Kurdî
fatos65arslan@gmail.com

Hakan ÇELİK

Xwendekarê Mastirê,
Zanîngeha Wanê,
Ziman û Edebiyata Kurdî
rezdarclk30@gmail.com

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi / Received: 02.06.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 26.06.2024

Makale Yayın Tarihi / Published: 28.06.2024

DOI: 10.56491/buydd.1494627

Atıf / Citation:

ATILGAN, F., ARSLAN, F. û ÇELİK H. (2024). Ji bo Lêkolînên Kurdolojîyê Bîbliyografyaya Tezên Ziman û Çand/Edebiyata Kurdî (2020-2023). Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 10(19), 87-98

Key Words: Bibliography, master's and doctoral's theses, Kurdish language/culture and literature, Kurdology studies.

DESTPÊK

Di navbera salên 2011-2012'yan da li Tirkîyeyê cara ewil li zankoya Mardînê Zanîngeha Artûklûyê di bin banê Fakulteya Edebiyatê beşa Ziman û Edebiyata Kurdî programa lîsansê vebû û di heman salê da xwendekar wer-girtin. Bi vê munasebetê li bajarên wekî Dîyarbekir, Wan, Mûş, Bîngol û Dêrsimê jî beş vebûn. Gav bi gav di van zankoyan da programên cihe vebûn. Hin zanîngehan bi tenê program lîsansê, hinekan lîsansa bilind, hin zankoyan tenê programa doktorayê û hinekan jî du yan jî sê program pêkve dan despêkirin. Xwendekarên vê beşê di gelek zanîngehan da bê cudabûna programê bi teza dawîya perwerdehiyê mezûn bûn.

Ji bo karxebatên Kurdolojîyê û bi taybetî xebatên akademîk yê van beşan tezên ku hatine amadekirin gelek giring in. Me jî hewil da ku em tezên van çar salên dawîyê berhev bikin. Ev xebata me dê bibe çavkanîyek ji bo lêkolîneran. Armanca me ya vê gotarê ew e ku em di navbera salên 2020-2023'an da tezên lîsansa bilind û doktorayê yê van pênc zankoyan berhev bikin. Ev komxebata me dê bibe silsileya xebata ku di sala 2017'yê da bi navê "Bibliyografyaya Tezên Beşên Kurdolojîyê yê li Tirkîyeyê (2011-2016)" (Aykaç: 2017) hatîye kirin. Ev xebate di sala 2019 da hate rojenekirin. Piştî vê xebatê herî dawî di sala 2021'ê da bi heman awayî hatê hazirkirin. Em jî bi vê gotarê dê bibin silsileya wê xebatê.

Emê vê gotarê da bibliyografyaya tezên ku di navbera salên 2020-2023'yê da li Zanîngeha Mardîn Artûklûyê, Wan Yuzuncuyilê, Dîyarbekir Dîcleyê, Mûş Alparslanê û Bîngolê bi zaravayên soranî, zazakî û kurmancî hatine nivîsîn amade bikin. Me cih da tezên ku di beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî da bi Tirkî hatine amade kirin jî. Ev komxebata me tenê berhevkirina tezan nabe. Emê tezên ku me berhev kirî beş bi beş bisenifînin. Da ku lêkolîner bi rehetî jê sûd werbigirin û emê daneyên berê jî berawird bikin.

RÊBAZ

Em ji bo bibliyografyayê hazir bikin, me li nav xwe da zanîngeh belav kirin. Her yekî me tezên zanîngeha ku mijara lêkolîna wî ye li ser "YÖKTEZ" (Navenda Tezên Perwerdeya Bilind a Turkiyeyê)'ê dît û li bin sere-nava zanîngehê berhev kir. Piştra me hemû tezên hatine berhevkirî serhev anîn û hejmara tezan li gorî salan û zanîngehê dabêş kirin. Beşên Kurdî li enstituyên zimanên jîndar û zanistên civakî hatine vekirin. Hinek zanîngehan da hem beşa Kurdî hem jî beşa Zazakî heye.

Armanca me ya vê gotarê ya sereke ew e ku em bibliyografyaya tezan li gorî biwarên di bin hinek serenavan da tasnîf bikin. Tezên me komkirî li gorî van biwaran hatine dabêşkirin: civaknasî, çapemenî, dîrok, edebiyata berawirdî, edebiyata klasîk, edebiyata nû, edebiyata zarokan, ferhengnasî, folklor, jînenîgarî, perwerde, sîne-ma, wergernasî û zimannasî. Hin tez ji mijarên naveroka xwe ve babetekê zêdetir dihewîne. Me hewil da ku em tezan di bin banê hemî babetên eleqedar da qeyd bikin. Ji bo senifandina tezan me şeweya tabloyê û grafîkê bikar anî.

NAVEROK Î NIRXANDIN

Me tez li gorî zanîngehan, salan, û babetan senifandin. Me hem bi tablo û hem jî bi grafîkan da nîşandan. Di tabloyan da mirov dişê hejmara wan, di grafîkan da jî rêjeya wan bibîne.

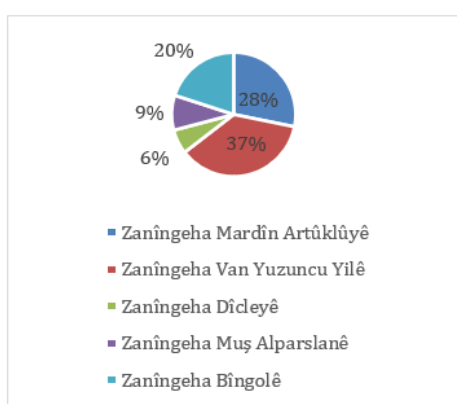
Di nav 110 tezanên lîsansa bilind da yek teza Soranî, 6 tezên Tirkî, 14 tezên Zazakî û 89 tezên Kurmancî hene. Herî zêde li Zanîngeha Wanê(40), herî kêma Zanîngeha Dîcleyê(7) weşandine. Di sala 2020 ê herî zêde (33), ya 2022 yê herî kêma (24) hatine weşandin. Li gorî rêjeyên babetan di nava 4 salên dawî da bi rêjeya %23'yê herî zêde li ser edebiyata nûjen(33) û bi rêjeya %1'ê herî kêma li ser şano(1) û edebiyata zarokan(1) tezên masterê hatine hazirkirin. Di nav salên ku me ji bo xebata xwe hîlbijartî da tenê Zanîngeha Dîcleyê û Bîngolê tezên doktorayê weşandine. Li Zankoya Dîcleyê tezeka Zazakî, 4 tezên Kurmancî û 8 tezên Tirkî, li Bîngolê jî tezeka soranî, 3 tezên Zazakî, 3 tezên Tirkî û 11 tezên Kurmancî hatine weşandin. Di van Zanîngehan da tezên doktorayê herî zêde di sala 2023'yê (10), herî kêma jî di sala 2020'ê da (7) hatine weşandin. Li gorî tezên masterê

biwarên wan kêmtir in. Li ser edebiyata klasîk a Kurdî(8) zêdetirîn tez hatine amadekirin.

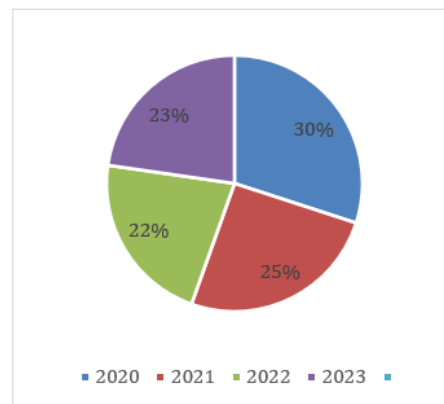
DANEYÊN TEZÊN LÎSANSÂ BILIND

	Zanîngeha Mardîn Artûklûyê	Zanîngeha Van Yuzuncu Yilê	Zanîngeha Dîcleyê	Zanîngeha Muş Alparslanê	Zanîngeha Bîngolê	Yekûn
2020	8	10	2	3	10	33
2021	4	14	3	4	3	28
2022	12	4	2	1	5	24
2023	7	12	-	2	4	25
Yekûn	31	40	7	10	22	110

Tablo 1: Ji bibliyografyaya hatîye berhev kirin hejmara tezên liîsansa bilind ku li gorî zanîngeh û sala hatîye qebûlkiri

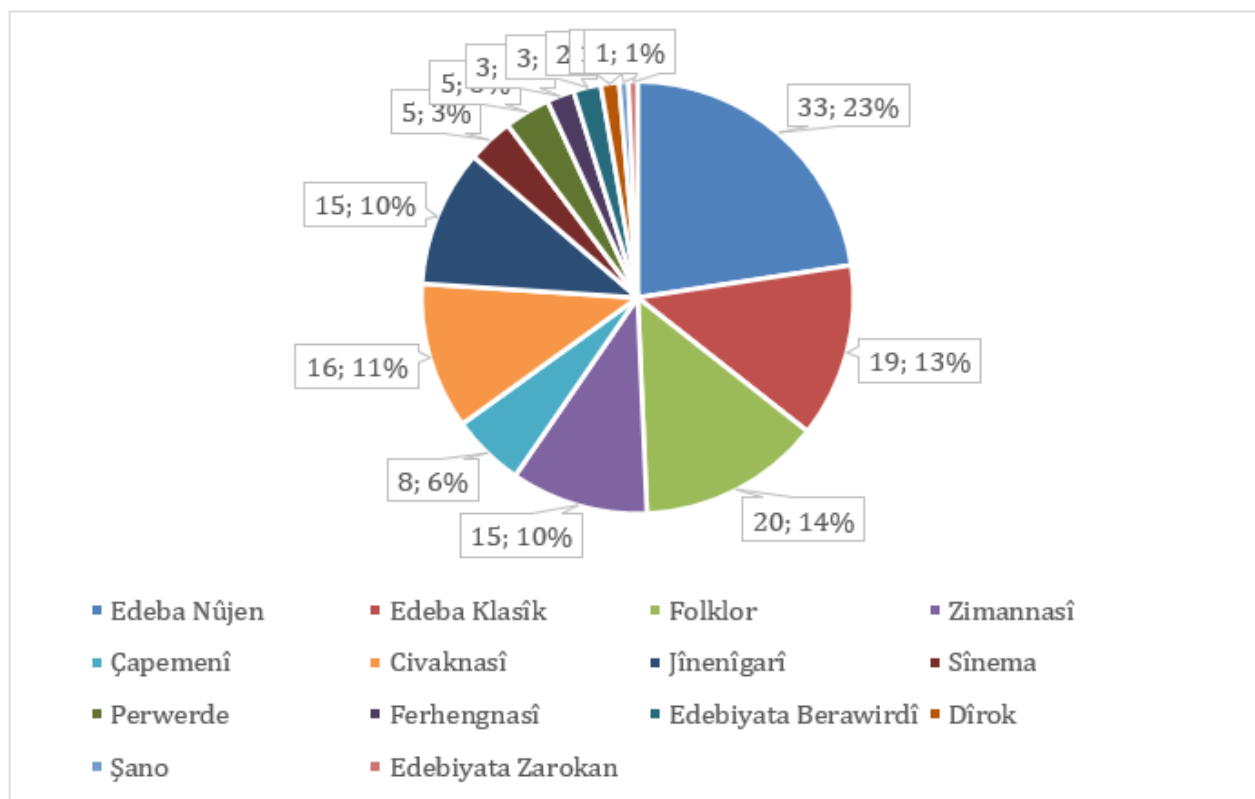
Grafik 1: Daneyên li gorî Zanîngehan

Grafik 2: Daneyên li gorî sala

Babet	Hejmar
Edebiyata Nûjen	33
Edebiyata Klasîk	19
Folklor	20
Zimannasî	15
Çapemenî	7
Civaknasî	16
Jînenîgarî	15
Sînema	5
Perwerde	5
Ferhengnasî	3
Edebiyata Berawirdî	3
Dîrok	2
Şano	1
Edebiyata Zarokan	1

Tablo 2: Hejmarên tezên liîsansa bilind ku li gorî babetan hatine senifandin

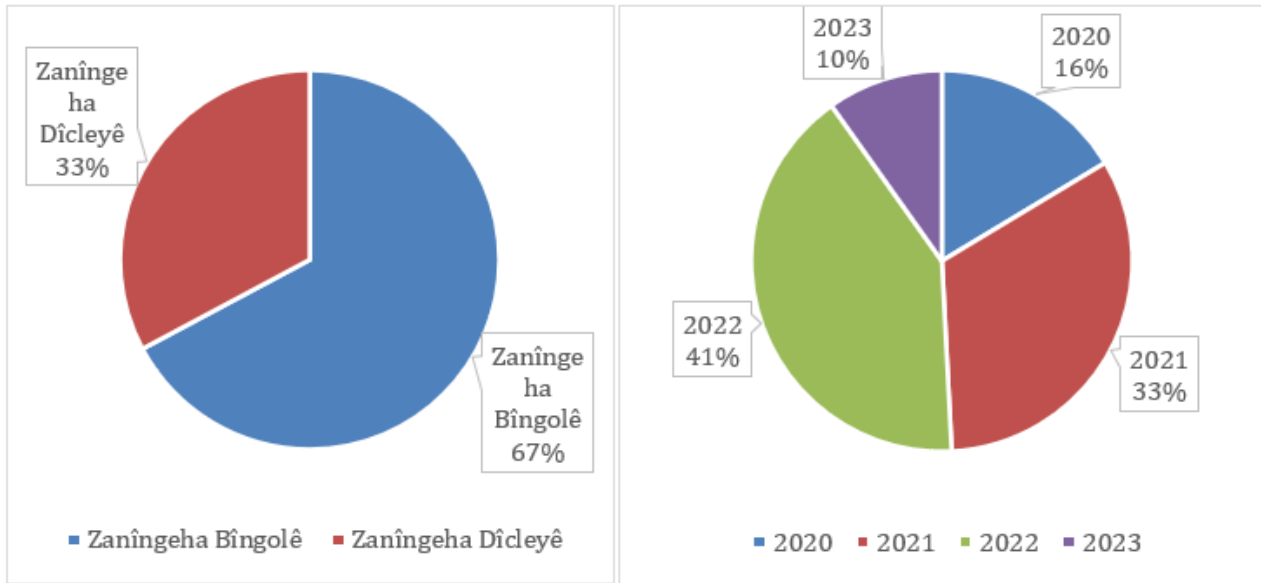

Grafîk 3: Rêjeyên hejmara babetên tezên lisansa bilind

DANEYÊN TEZÊN DOKTORAYÊ

	2020	2021	2022	2023	Yekûn
Zanîngeha Dîcleyê	5	1	5	2	13
Zanîngeha Bîngolê	2	5	3	8	18
Yekûn	7	6	8	10	31

Tablo 3: Ji bibliyografyaya hatîye berhev kirin hejmara tezên doktorayê ku li gorî zanîngeh û sala hatîye qebûl kirin

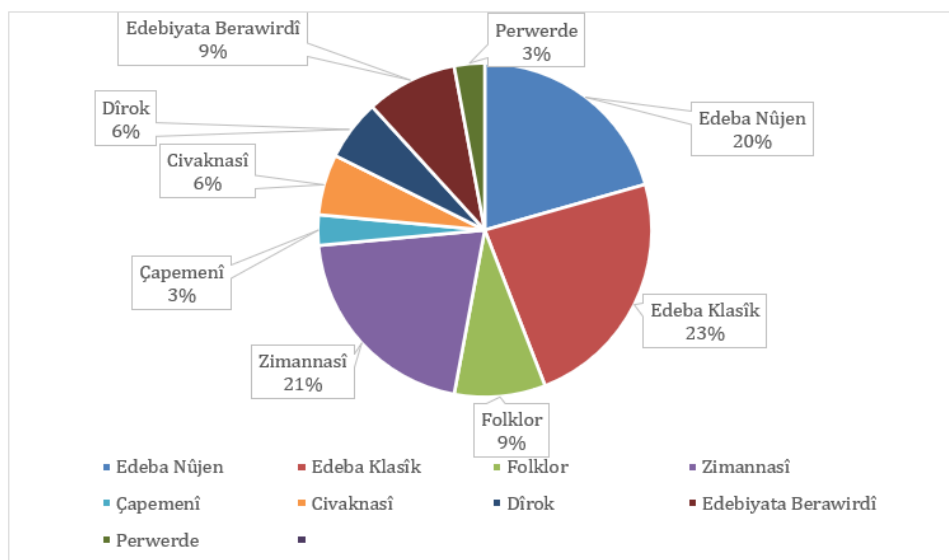

Grafik 4: Daneyên li gorî Zanîngehan

Grafik 5: Daneyên li gorî Salan

Babet	Hejmar
Edebiyata Nûjen	7
Edebiyata Klasîk	8
Folklor	3
Zimannasî	7
Çapemenî	1
Civaknasî	2
Dîrok	2
Edebiyata Berawirdî	3
Perwerde	1

Tablo 4: Hejmarên tezên doktorayê ku li gorî babetan hatine senifandin

Grafik 6: Rêjeyên hejmarê babetên tezên doktorayê

	Soranî	Zazakî	Kurmancî	Tirkî
Tezên Lîsansa Bilind	1	14	89	6
Tezên Doktorayê	1	4	15	11

Tablo 5: Hejmara tezên programan li gorî zaravayan

NAVÊN TEZÊN MASTERÊ LI GOR KATEGORÎYAN

1. TEZÊN LÎSANSA BILIND

1.1. EDEBIYATA NÛJEN

FİLİTOĞLU, Hasan. (2020). **Hêmanên Folklorîk di Romanên Elîyê Evdilrehman de**. Bingöl Üniversitesi.

YILDIZ, Hayal. (2020). **Mijarên Hevpar di Helbestên Rojen Barnas û Nâzîm Hikmet de**. Bingöl Üniversitesi.

ARTEMÊT, Mem. (2020). **Îmaj di Şi'ra Fêrikê Ûsiv da**. Bingöl Üniversitesi.

EKEN, Mehmet. (2021). **Cih di Romanên Kurdî de**. Bingöl Üniversitesi.

SUBAŞI, Ahmet. (2022). **Hûrnêrîneke Semiyotîk li Ser Çîrokên Kurdî**. Bingöl Üniversitesi.

KAYA, Serhat. (2022). **Lêkolînek li Ser Radyoşanoyên di Radyoya Rewanê da**. Bingöl Üniversitesi.

SUBAŞI, Mihriban. (2022). **Hîkayeyê Roşan Lezgînî de Awanî û Tema**. Bingöl Üniversitesi.

HAMZEDKI, Haliz Hasan Ismael. (2020). **Binyatê vegêranê di çîrokên Kenê Parsek (Pêkenî Geda) yê Hesên Qizilcî da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

HAMAD, Karwan Ahmed. (2020). **Bunyada Ritmî di Helbestên Hêmin da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

ORHAN, Ömer. (2020). **Temayên Bingehîn ên Poetîka Şikoyê Hesên**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

NOORI, Shaho Jangi. (2020). **Binyata Wesfê di Romanên Jan Dost da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

DOLAMARI, Shakhawan Khoshawi Mustafa. (2020). **Nostalojî di Helbestên Hacî Qadirê Koyî de**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

YAVUZ, Yahya. (2020). **Di Romanên Mehmed Uzun de Hêmanên Folklorê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

AKO, Arsalan Abdullah Hamad. (2021). **Şêwaz di Helbestên Abdulla Peşew de**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

ABDULRAHMAN, Bakhtiar Ismael. (2021). **Deq û Wate Xwendineka Pragmatîkî (Pexşana Lawîkê Min Wek Mînak)**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

ERÇAĞ, Behcet. (2021). **Di Peywenda Rexneya Civakî da Temayên Sereke yê Helbesta Cegerxwîn**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

IBRAHIM, Ismael Ibrahim. (2021). **Pevçûna Kulturî di Şeş Mînakên Romana Kurdî de**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

KARAKAYA, Medya. (2021). **Erebê Şemo û Ferhengoka Romanên Wî**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

TAHSEEN, Mihabad Azad Tahseen. (2021). **Salixdan di Romanên Jinên Behdînan da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

RAHMAN, Muhammad Khaleel Rahmaan. (2021). **Kultur di Romana Kurdî da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

AĞDAL, Meki. (2022). **Di Romanên Ferhad Pîrbal de Şopên Bêcîwarîyê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

GÜLER, Songül. (2022). **Di Berhemên Helîm Yûsiv de Diyardeya Penaberîyê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

SHAREEF, Qais Ismael. (2023). **Şêwazê Avakirina Regezê Karekterî di Romanên Xweşiya bi Êş û Cemşîd Xanî Mamim da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

ABDULLAH, Zhevan Bakr. (2023). **Karektera Marjînal di Edeba Kurdî bi Mînakê Romanê (Yadewerî Bûkelekan)ê Karwan Kakesûr**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

KAYNAR, Cihan (2020). **Hêmana Mekanê di Romana Kurdî (Kurmancî) de: Mînakên Mijabad, Labbîrenta Cinan û Gerîneka Guernîcayê**. Muş Alparslan Üniversitesi,

SARIGÜL, Şehadet (2020). **Cihê Jinê ya Civakî û Gengê Jinê di Romana Kurdî(Kurmancî) de**. Muş Alparslan Üniversitesi,

GÜN, Elif (2021). **Ji Perspektîfa Rexneya Femînîst ve Lêkolînek li Ser Çîrokên Kurdî(Kurmancî)**. Muş Alparslan Üniversitesi,

- BOZKURT, Harun (2022). *Hetê Ewanî û Temayan ra Analîzê Romanê Denîz Gundizî*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- İŞÇİ, Murat (2022). *Rabêja Neteweperwerîyê di Romanê Kurdên Suriyeyê da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- AKHAN, Bedirhan (2023). *Nirxandina Çîrokên Mihemed Şarman di Peywenda Gotara Postkolonyal de*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- ERİŞEN, Baver (2023). *Sembolîzma di Helbesta Kurdî ya Nûjen de*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- DALAR, Abdurrahman (2022). *Risteyên Kompleks di Bazeber'ê da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- ÇELEBİ, Ayşegül. (2020). *Di Romana Bextiyar Elî ya Hinara Dawî ya Dinyayê da Realîzma Efsûnî*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

1.2. EDEBİYATA KLASİK

- TİTİZ, Fahri. (2020). *El-Cewahîru'r Reşadîye fî Sîretî'n-Nebewîyye ya Mela Nûrûllahê Godîşkî (Metn û Lêkolîn û Ferheng)*. Bingöl Üniversitesi.
- YILDIZ, Zeynep. (2020). *Lêkolînek li Ser Dîwana Şêx 'Ebdurrehmanê Aqtepî (Rûhî)*. Bingöl Üniversitesi.
- ERDOĞMUŞ, Mehmet. (2020). *Mewlîd û Eqîde yê Mela Muhemmedê Muradanî*. Bingöl Üniversitesi.
- ALPARSLAN, Erdoğan. (2021). *Ferhenga Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- SALIM, Fehmî Kareem Hamad. (2020). *Di Çîrokên Mele Mehmûdê Bazîdî da Kesayetîyên Dîrokî*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- İNCİ, Veysi. (2020). *Îqtîbas di Edebiyata Kurdî ya Klasîk da (Helbestên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî û Melayê Bateyî)*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- SALIH, Bewar Abdullah. (2021). *Şêx Tahîrê Şoşî (1917-1962) di Edebiyata Kurdi de*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- MIHO, Ihsan Shaban. (2021). *Kirdeyên Axiftîne di Gotara Ayînî da (Gotarên Mela Mistefa Rêkanî Wek Nimûne)*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- HASAN, Sipan Salim Hasan. (2021). *Regezên Çîrokê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî da*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- AYDIN, Rozerin. (2022). *Di Edebiyata Kurdî de Têgiha Meyê û Hêmanên Girêdayî Wê -Mînak Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran, Mem û Zîna Ehmedê Xanî*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- DENİZ, Furkan (2021). *Mela Mûsayê Celalî û Tehlîla Şehra Wî ya Li Ser Mem û Zînê*. Muş Alparslan Üniversitesi.
- ŞENTÜRK, Mehmet (2021) *Jiyana û Hûnera Molla Abdurrahman Weledî û Lêkolîna Berhema Mevluda Faxri 'Alemê Muhammed (sa) û Mukayesya Vî Mewlûdî din Nava Mevlûdê Kurdî de Çi ye*. Muş Alparslan Üniversitesi.
- YILMAZ, Mazlum (2023). *Helbestên Mela Ebdulmecîdê Gulordî (Metn û Lêkolîn)*. Muş Alparslan Üniversitesi.
- ATMACA, İbrahim (2020). *Xizna W'ezan: Dîwançeya Hilmi (Şêx Ehmed Hilmiyê Dêwreşî)*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- ERTAŞ, Mustafa (2020). *Mewlûda Heyderî (Şêx Muhemmed Emînê Heyderî) û Berawirdkirina bi Mewlûda Bateyî re*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- KARAK, Mehdi Zana (2020). *Dîwançeya Şêx İsmetullahê Karazî*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- YILDIZ, Mehmet (2020). *Dîwana Heyderî (Şêx Mihemed Emînê Heyderî) - Metn û Vekolîn*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- BIŞAROĞLU, Seher (2022). *Cengnameya Hezretî Alî Gezweta Huneyn 'a Mela Yasîne Alîkî -Metn û Lêkolîn-*. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- OĞURTAY, Nihat (2023). *Ajal û Nebat di Dîwana Melayê Cizîrî da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.3. FOLKLOR

- FİLİTOĞLU, Hasan. (2020). *Hêmanên Folklorîk di Romanên Elîyê Evdilrehman de*. Bingöl Üniversitesi.
- HAMARAT, Handan. (2020). *Hekimênîya Şarî yê Çoligî û Termînolojîyê Weşîye*. Bingöl Üniversitesi.
- SÖNMEZ, Hıdır. (2020). *Elevîyanê Zazaunê Dêrsimî de Îtîqat û Rîtuelfî*. Bingöl Üniversitesi.
- SEPTİOĞLU, Pervin. (2020). *Sanîkî Mintiqaya Guevdereyî (Metîn û Tehlîl)*. Bingöl Üniversitesi.
- YAKIŞAN, Bilal. (2021). *Hikayeyanê Şarî ê Zazakî de Sembolîzmo Arketîpî*. Bingöl Üniversitesi.
- BAYNAL, Büşra Aslan. (2022). *Folklorê Dewanê Gilbê, Gêlan û Mezrayanê Gêlan ê Mintiqaya Naxşani*. Bingöl Üniversitesi.
- YILDIZ, İsmail. (2022). *Estanîki Hêni (Tedqiq û Metin)*. Bingöl Üniversitesi.

- AYDIN, Tansu. (2023). **Tunceli Burmageçit ve Aktuluk Köylerinin Folkloru**. Bingöl Üniversitesi
- BİNGÖL, Ferda (2021). **Di Edebiyata Kurdî de Wek Lehengekî Mîtolojîk Rustemê Zal**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- MATYAR, Berivan. (2022). **Pêvajo û Kevneşopîyên Dawetên Gundê Çîçikayê**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- YAVUZ, Yahya. (2020). **Di Romanên Mehmed Uzun de Hêmanên Folklorê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- RAHMAN, Muhammad Khaleel Rahman. (2021). **Kultur di Romana Kurdî da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- MENDANÎ, Abdulhameed Ramadhan Sito. (2023). **Viyan û Hezjêkirin û Pehlewani di Çîroka Folklorî ya Kurdî de Mînaka Hiznî û Hesînayê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- ERBAŞ, Murat. (2023). **Çanda Devera Şemzînanê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- PERTAV, Vildan (2022). **Analîza Çîrokên Daresayî yên Herêma Curnê Reş li Gorî Rêbaza Vlademîr Propp**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- ÇELİK, Ayetullah (2023). **Di Destanên Kurdî da Motifa İmtihanê**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- BENEK, Cahît (2021). **Toponomî di Vegotinên Gelêrî da (Li Herêmên Hezex û Nisêbînê)**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- AKTAŞ, Nurcihan (2022). **Tespîtkirin û Tesnîfkirina Nirxên Civakê di Çîrokên Herêma Nisêbînê da**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- AYTEKÎN, Hacı İbrahim (2022). **Kîtabanê Hikayeyê Zazakî yê Modernî de Bawerîya Şarî**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- SERT, Mehmet Selim (2023). **Edebiyatê Şarî yê Pîranî Ser o Yew Cigêrayîş**. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.4. ZIMANNASÎ

- KHOSHNAW, Saman Ramazan Abdullah. (2023). **Firawankirdinî Girêyî Naw le Zarî Kirmancî Nawerastî Zimanî Kurdî da**. Bingöl Üniversitesi. (Sorani)
- KESER, Tolga. (2023). **Mamekîye de Durimê Dersanê Jianê Zazakî**. Bingöl Üniversitesi.
- DEMİRKAYA, İslameddin. (2021). **Hevberkirina Daçek û Gihanekên Kurdî (Kurmancî) û Ingilîzî**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- ISMAEL, Abdullah Asaad. (2021). **Hoker di Alîyê Wateyê ve Lêkolînek ya Berawirdî ye di Navbera Zaravayê Kurmancîya Navîn û Jorîn**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- HUSSEIN, Hussein Qader. (2021). **Berawirdkirina Rengdêran di Alîyê Wateyê da-Mînak Kurmancîya Navîn û Kurmancîya Jorîn**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- MIHO, Ihsan Shaban. (2021). **Kirdeyên Axiftinê di Gotara Ayînî da (Gotarên Mela Mistefa Rêkanî Wek Nimûne)**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- ABDULLAH, Saman Hazim. (2021). **Cînav Ji Hêla Wateyê ve (Di Navbera Zaraveya Kurmancîya Navîn û Kurmancîya Jorîn da)**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- MIKAIL, Harem Hussein. (2022). **Rola Amrazên Pevgirêder di Avakirina Deqênî**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- AMO, Araz Khalaf. (2023). **Kirdeya Hoşdarîkirinê di Gotinên Mezinan de**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- SARUHAN, Fatime. (2023). **Morfolojîya Navdêrî ya Kurmancîya Herêma Qocgiriyê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- AKBAŞ, Serdar (2020). **Analîzek li Ser Rêzimana Kurmancîya Hekariyê**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- TOPRAK, Behçet (2022). **Serborîya Hewldana Standartkirina Kurdîya/Kurmancî li Tirkîyê Ji Kovara Hawarê Heta 2022an**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- SUBAŞI, Eyüp (2023). **Avanîya Tebatî di Zaravayên Kurdî de**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- ŞAYBAK, Zana (2023). **Metoda Vejdîna Zimên: Mînaka Kovara Hawarê**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- TEKEŞ, Hakan. (2021). **Berawirdkirina Hokeran di Kurdî (Zaravaya Kurmancî) û Ingilîzî de**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

1.5. ÇAPEMENÎ

- KAYA, Serhat. (2022). **Lêkolînek li Ser Radyoşanoyên di Radyoya Rewanê da**. Bingöl Üniversitesi.
- MUHAMMAD, Ghareeb Majeed Muhammad. (2020). **Weşangerîya Zarokan û Zimanê Ragihandinê: Mînaka Kovara Sivore**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- BENEK, Siddık. (2020). **TRT Kurdî û Tesîra Wê ya li Ser Ciwanan: Bi Mînaka Xwendekarên Lîseyên Wanê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

- AHMAD, Bayan Shaban. (2023). **Pirensîbên Hevkariyê di Karîkaturên Kurdî de – Kovara Gep Weke Mînak**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- LAWAND, Shilan Younis Ahmed. (2023). **Rexneya Civakî di Kovara Zankoya Dihokê ya Ekademî da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- MÎŞXÎN, Yusif Muhsin. (2023). **Rengvedana DAÎŞ ê di Helbestên Kurdî de - Kovara Peyv Weke Mînak**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- ALTUN, Oktay. (2020). **Nivîskarên Kovara Hawarê û Cihê Wan di Edebiyata Kurdî da**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

1.6. CIVAKNASÎ

- HAMARAT, Handan. (2020). **Hekimêniya Şari yê Çoligi û Termînolojiyê Weşiye**. Bingöl Üniversitesi.
- SÖNMEZ, Hüseyin. (2020). **Eleviyanê Zazaunê Dêrsimî de Îtîqat û Rîtuelfî**. Bingöl Üniversitesi.
- YAKIŞAN, Bilal. (2021). **Hikayeyanê Şarî ê Zazakî de Sembolîzmo Arketîpî**. Bingöl Üniversitesi.
- BARCA, Abdullah. (2021). **Muzikê Zazakî (Tetkikêko Tematîk)**. Bingöl Üniversitesi.
- ŞİMDİ, Zehra. (2023). **Tunceli Zaza Aleviliğinde Geçiş Dönemleri**. Bingöl Üniversitesi.
- ŞEMDİNOĞLU, Zeynep. (2022). **Astrolojî û Rengên Wê di Jiyanê da**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- ABDULRAHMAN, Bakhtiar Ismael. (2021). **Deq û Wate Xwendineka Pragmatîkî (Pexşana Lawikê Min Wek Mînak)**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- SARUHAN, Fatime. (2023). **Morfolojiya Navdêrî ya Kurmancîya Herêma Qocgîrîyê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- ERBAŞ, Murat. (2023). **Çanda Devera Şemzînanê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- GAWDAN, Rozhhalat Sulaiman Omer. (2023). **Şêwazên Derbirîna Hizrê -Mînak: Devera Duhokê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- SALIH, Zeyad Muhsin. (2023). **Rola Zimanî di Geşedanên Civakê da -Mînak Navenda Bajarê Dihokê**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- SARIGÜL, Şehadet (2020). **Cihê Jinê ya Civakî û Gengê Jinê di Romana Kurdî(Kurmancî) de**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- GÜN, Elif (2021). **Ji Perspektîfa Rexneya Femînîst ve Lêkolînek li Ser Çîrokên Kurdî(Kurmancî)**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- KAÇMAZ, Hüseyin (2020). **Di Kilamên Elî Sîzer da Şopên Bawerîya Elewîtiyê**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- OMAR OMAR, Biryar Kemal (2020). **Sembolîzma Rengan di Helbestên Emîn Botî da**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- AKTAŞ, Nureçhan (2022). **Tespîtkirin û Tesnîfkirina Nîrxên Civakê di Çîrokên Herêma Nisêbînê da**. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.7. JÎNENÎGARÎ

- ÇETKİN, Abdulsamet. (2020). **Klaman û Eseranê Zazakî ê Mikail Aslan de Tema**. Bingöl Üniversitesi.
- DOLAMARI, Shakhawan Khoshawi Mustafa. (2020). **Nostalojî di Helbestên Hacî Qadirê Koyî de**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- YALÇIN, Halit. (2021). **Cihê Tehsîn İbrahim Doskî di Edebiyata Kurdî da**. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- BİNGÖL, Ferda (2021). **Di Edebiyata Kurdî de Wek Lehengekî Mîtolojîk Rustemê Zal**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- DENİZ, Furkan (2021). **Mela Mûsayê Celalî û Tehlîla Şehra Wî ya Li Ser Mem û zînê**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- ŞENTÜRK, Mehmet (2021) **Jiyana û Hûnera Molla Abdurrahman Weledî û Lêkolîna Berhema Mevluda Faxri ‘Alemê Muhammed (sa) û Mukayesya Vî Mewlûdî din Nava Mevlûdê Kurdî de Çi ye**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- ALTUN, Oktay. (2020). **Nivîskarên Kovara Hawarê û Cihê Wan di Edebiyata Kurdî da**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- YILMAZ, Mazlum (2023). **Helbestên Mela Ebdulmecîdê Gulordî (Metn û Lêkolîn)**. Muş Alparslan Üniversitesi,
- ATMACA, İbrahim. (2020). **Xizna W’ezan: Dîwançeya Hilmî (Şêx Ehmed Hilmîyê Dêwreşî)**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- KARAK, Mehdi Zana (2020). **Dîwançeya Şêx İsmetullahê Karazî**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- KAÇMAZ, Hüseyin (2020). **Di Kilamên Elî Sîzer da Şopên Bawerîya Elewîtiyê**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- ULAÇ, Melahat (2021). **Meryem Xan û Temaya Hizinê di Kilamên Wê da**. Mardin Artuklu Üniversitesi.
- BAVLÎ, Ömer Fırat (2022). **Texeyyula Nasnameya Neteweyî di Otobiyografiyên Rewşenbîrên Kurd de (1908-1960) Ekrem Cemil Paşa, Kadîr Cemil Paşa, Nurî Dersimî**. Mardin Artuklu Üniversitesi.

BIŞAROĞLU, Seher (2022). *Cengnameya Hezretî Alî Gezweta Huneyn 'a Mela Yasîne Alîkî -Metn û Lêkolîn-*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

POLATTA, Habibe (2022). *Dengbêjên Jin ên Radyoya Erîvanê*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.8. SÎNEMA

YILDIZ, Ekrem (2020). *Kurtefilm Wekî Cih û Amûrê Bikaranîna Zimanê Kurdî*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

ABID HAJANÎ, Halkat Idrees (2021). *Vegêran di Sinemaya Şewket Emîn Korkî da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

ÖZEK BAVLÎ, Kübra (2021). *Self –Oryantalîzm an Jî Oksîdantalîzm? Temsîla Rojava (Occident) di Filmên Kurdî da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

ESEN, Sinan (2022). *Sinemaya Hiner Salem di Çarçoveya Teorîya Auteurê da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

KIYE, Havîn (2022). *Rengvedana Bîra Kolektîf di Sinemaya kurdî de: Temsîla Enfalê*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.9. PERWERDE

KESER, Tolga. (2023). *Mamekiye de Durmê Dersanê Jianê Zazaki*. Bingöl Üniversitesi.

BENEK, Sıddık. (2020). *TRT Kurdî û Tesîra Wê ya li Ser Ciwanan: Bi Mînaka Xwendekarên Lîseyên Wanê*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

MAHMOOD, Hakar Safar Mahmood. (2023). *Pivandina Şîyanên Gihandinê -Mînak: Xwendekarên Zanîngeha Dihokê-*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

İLBASMIŞ, Ronya (2020). *Tehlîlê Kitêbanê Dersan yê Kirdmanckî (Zazakî) yê Sinifê Pencine Heta Pedagojî, Zayendîyê Komelkî û Ziwanî*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

SADAK, Murat Bedîrhan (2022). *Cihê Kovara Hawarê di Dîroka Perwerdehiya Kurdî da*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.10. FERHENGNASÎ

ALPARSLAN, Erdoğan. (2021). *Ferhenga Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

KARAKAYA, Medya. (2021). *Erebê Şemo û Ferhengoka Romanên Wî*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

KOÇUK, Hüseyin (2023). *Ferhenga Berhevkarîyê ya Devoka Serhedê (Di Mînakên 5 Berhemên Kurdên Kafkasyayê de*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.11. EDEBIYATA BERAWIRDÎ

YILDIZ, Hayal. (2020). *Mijarên Hevpar di Helbestên Rojen Barnas û Nâzîm Hikmet de*. Bingöl Üniversitesi.

SUBAŞI, Ahmet. (2022). *Hûnêrîneke Semiyotîk li Ser Çîrokên Kurdî*. Bingöl Üniversitesi.

ERTAŞ, Mustafa (2020). *Mewlûda Heyderî (Şêx Muhammed Emînê Heyderî) û Berawirdkirina bi Mewlûda Bateyî re*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.12. DÎROK

MİŞXÎN, Yusif Muhsin. (2023). *Rengvedana DAÎŞ ê di Helbestên Kurdî de - Kovara Peyv Weke Mînak*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

BAVLÎ, Ömer Fırat (2022). *Texeyyula Nasnameya Neteweyî di Otobiyografiyên Rewşenbîrên Kurd de (1908-1960) Ekrem Cemîl Paşa, Kadîr Cemîl Paşa, Nûrî Dersîmî*. Mardin Artuklu Üniversitesi.

1.13. ŞANO

KAYA, Serhat. (2022). *Lêkolînek li Ser Radyoşanoyên di Radyoya Rewanê da*. Bingöl Üniversitesi.

1.14. EDEBIYATA ZAROKAN

MUHAMMAD, Ghareeb Majeed Muhammad. (2020). *Weşangerîya Zarokan û Zimanê Ragihandinê: Mînaka Kovara*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

2. TEZÊN DOKTORAYÊ

2.1. EDEBİYATA NÛJEN

- ALTINKILIÇ, Ümran. (2022). **Rengvedanên Postmodernîst di Romana Kurdî de**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- DAĞILMA, İbrahim. (2021). **Edebiyato Modern ê Zazaki (Dewir, Tewir û Mewzu)**. Bingöl Üniversitesi.
- ANUK, Nevzat. (2023). **Hetê Awanî û Temafikî ra Romanê Zazakî**. Bingöl Üniversitesi.
- ÇAKAR, Sinan. (2023). **Çiroknûsiya Emerikê Serdar di Edebiyata Kurdî de**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- ASLANOĞULLARI, Mehmet. (2023). **Zazaca Teresiye Çemçe, Kilama Pepûgî, Her Çi Beno Sanike, Sileman, Kilama Şilane, Gula Çemê Pêrre, Moriber, Barkerdena Zerrî, Piltane ve Ti Tewrê Payîza Şiya Romanları Örneğinde Ortak Bellek -Karşılaştırmalı Bir Çalışma**. Bingöl Üniversitesi
- FİLİZ, Mehmet Şirin. (2020). **Üç Kürt (Kurmanca) Romanında Üç Özgürlük Anlatısı (Emekçi, Kürt, Kadın)**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- KAN, Güneş. (2022). **Kürtçe Romanda Anlatıcı Perspektif ve Söylem**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

2.2. EDEBİYATA KLASİK

- ERTEKİN, Nurettin. (2022). **Unsûrên Dînî-Tesewifî di Dîwana Hafîzê Şîrazî û Melayê Cizîrî da**. Bingöl Üniversitesi.
- EMİNOĞLU, Nevzat. (2022). **Tesewira Estefîk li Nik Melayê Cizîrî**. Bingöl Üniversitesi.
- GEZER, Semih. (2023). **Xusrew û Şêrina Elmas Xanê Kendûleyî (Metin-lêkolîn)**. Bingöl Üniversitesi.
- TURAN, Cihan. (2023). **Mersiye di Edebiyata Kurdîya Kurmancî ya Klasîk de**. Bingöl Üniversitesi.
- SEYARÎ, Ahmet. (2023). **Gireyên Darîştinê di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da**. Bingöl Üniversitesi.
- APUHAN, Danyal. (2021). **Diwani Mela Mehmet Demirbaş û Tehlîli ye**. Bingöl Üniversitesi
- AYKAÇ, Yakup. (2020). **Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- ARSLAN, Mesut. (2021). **Şeyh-i Meczûb Divanı (Metin-İnceleme)**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

2.3. FOLKLOR

- YILDIZ, Pınar. (2023). **Dimilîyê Modanî û Fekê İnan**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- ATLI, Hikmettin. (2020). **Di Vegotinên Gelêrî de guherînên di Navbera Civakên Etno-Dînî de (Nimûneya Kurdên Elewî û Kurdên Ezîdî)**. Bingöl Üniversitesi.
- DEMİR, Bünyamin. (2022). **Kürt ve Alman Masallarının Tip ve Motif Yönünden Karşılaştırılması**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

2.4. ZIMANNASÎ

- KARABEYESER, Ayetullah. (2021). **Zazaki di Bestoği**. Bingöl Üniversitesi.
- GEYİK, Resul. (2022). **Taybetmendiyên Zimannasiya Kurdî (Kurmançî) di Kovara Hawarê de (Fonolojî û Morfolojî)**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- ORAK REŞİTOĞLU, Sevdâ. (2022). **Mînaka Standardkirina Kurdiya Kurmancî: Kovarên Hawar û Ronahîyê**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- YILDIZ, Pınar. (2023). **Dimilîyê Modanî û Fekê İnan**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.
- SEYARÎ, Ahmet. (2023). **Gireyên Darîştinê di Berhemên Klasîk ên Kurmancîya Jorîn da**. Bingöl Üniversitesi.
- ÇİFTÇİ, Metin. (2023). **Konuşmanın Etnografyası Kuramı Bağlamında Zazaca Kalıplaşmış Sözcükler (Bingöl Örneği)**. Bingöl Üniversitesi
- BABAYİĞİT, Mehmet Veysi. (2020). **Kürtçe, Türkçe ve İngilizce'de Atasözcükleri- Bağlamsal Bir Karşılaştırma**. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

2.5. ÇAPEMENÎ

- HÜSEYİN, Huner Muhammed. (2022). **Rolf Midya le Geşesendinî Zimanî Kurdî û Diyalêktekanî (Kirmancî û Soranî) Kenalekanî (Rudaw, Sahar Kurdî, TRT Kurdî) Weku Nimûneyek**. Bingöl Üniversitesi. (Soranî)

2.6. CIVAKNASÎ

DELİKAYA, Ömer. (2021). *Venavandina Cihûwaran li Komara Tirkiyeyê: Mînaka Agiriyê*. Bingöl Üniversitesi.

TOSUN, Türkan. (2023). *Bîra Civakî di Kilamên Dengbêj Şakiro da*. Bingöl Üniversitesi.

2.7. EDEBIYATA BERAWIRDÎ

JAHANY, Parviz. (2020). *Berawirdkirina Beyta Mem û Zînê ya Kurmançî (Varyanta Oskar Mann) û Mem û Zîna Mîrza ya Hewramî*. Bingöl Üniversitesi.

DEMİR, Bünyamin. (2022). *Kürt ve Alman Masallarının Tip ve Motif Yönünden Karşılaştırılması*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

2.8. DÎROK

DELİKAYA, Ömer. (2021). *Venavandina Cihûwaran li Komara Tirkiyeyê: Mînaka Agiriyê*. Bingöl Üniversitesi.

TARDUŞ, İbrahim. (2020). *19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kürtler*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

AYKAÇ, Yakup. (2020). *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

2.9. PERWERDE

KURT, Şehmus. (2020). *Türkiye’de Kürtçe Öğretim Deneyiminin İncelenmesi (1968-2018)*. Diyarbakır Dicle Üniversitesi.

ENCAM

Me hewl da ku em di navbera salên 2020-2023’yê da tezên lîsansa bilind û doktorayê yê li Zanîngeha Mardîn Artûklûyê, Wan Yuzuncuyîlê, Dîyarbekir Dîcleyê, Mûş Alparslanê û Bîngolê di beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî bi Soranî, Zazakî, Kurmançî û Tirkî hatine nivîsîn amade bikin. Me bi şewazên cuda ev tez li gorî çend babetan senifand. Ev babet civaknasî, çapemenî, dîrok, şano, edebiyata berawirdî, edebiyata klasîk, edebiyata nû, edebiyata zarokan, ferhengnasî, folklor, jînenîgarî, perwerde, sînema, werger-nasî û zimannasî ne.

Encama me ya vê gotarê ew e ku em tezên ku me berhev kirî ji aliyê programê ve (master û doktora), aliyê zaravayan ve, aliyê zanîngehan ve, aliyê sala ku hatîye weşandin û aliyê babetên ku me jê rê rave kirî ve hejmara wan dîyar bikin. Bi vê kategorîzasyonê me daneya wan jî peyda kir. Bi vî awayî me derheqê daneyên tezan da çend agahî bi dest xistin. Li gorî berawirdkirina xebatên berê tez di babetên cuda da hatine hazîrkirin. Tezên lîsansa bilind herî zêde wekî salên borî di edebiyata nûjen, edebiyata klasîk û folklor da hatine hazîrkirin. Lê ji salên çûyî kêmtir bûne. Hejmara tezên doktorayê her sal hema hema nêzî hev in. Ev xebatata me bi hêvîya di siberojê da bibe alîkar ji bo xebatkarên Kurdolojîyê.

ÇAVKANÎ

Yıldırımçakar, Z. Çakar, S., Güzel, Ş. “Bibliyografyaya Tezên Master û Doktorayê yê Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2012-2020)”, *Kurdîyat* 3 (2021), 67-99.

Aykaç, Y. “Bibliyografyaya Tezên Beşên Kurdolojîyê yê li Tirkiyeyê (2011-2016)”, *JMS*, c. 2/1, (2017), r. 119-132.

Aykaç, Y., Güzel, Ş., Çakar S., “Bibliyografyaya Tezên Masterê yê Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2011-2018)”, *Şarkîyat* 11/2 (Tebax 2019), r. 1007-1043.

YÖKTEZ, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. “Tez Sorgu”. Pêwendî 5 Nisan 2021. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>